

Inc E Azgowt'iwnë : Gitakan Hetazotowt'iwn

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Khajag, K. (1876-1929). Inc E Azgowt'iwnë : Gitakan Hetazotowt'iwn. 1912.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :

*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.

*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer [ici](#) pour accéder aux tarifs et à la licence

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.

*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ՔԻՒ Ը

Գ. Խ Ա ժ Ա Կ

Ի՞ՆՉ Է ԱԶԳՈՒԹԻՒՆԸ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒԹԻՒՆ

Հրատարակարքիւն

1912

ԱՐՄԻ ԺՈՂՈՎՐԵԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱԹԱՆՈՅԻ

Կ. ՊՈԼԻՒՍ

153437 \$

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԹԻԻ I

Գ. Խ Ա. Ժ Ա. Կ

Ի՞ՆՉ Է ԱԶԳՈՒԹԻՒՆԸ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹԻՒՆ



Հրատարակություն

ԱՐԾԻԻ ԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅԻ

1912

Կ. ՊՈԼԻԹ

2008-130158



Տպարանի ՍԱՆՃԱԳՃԵԱՆ. — Պատր Ալի ճասկաի, 38. Կ. Պոլիս

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Ռուսաստանի եւ Թիւրքիայի վերջին շարժումները եկան մի անգամ էլ հաստատելու, թէ ո՛րքան մեծ նշանակութիւն ունի մարդկային պատմութեան մէջ ազգային տարրը:

Այդ երկու երկրներում էլ գրեթէ բոլոր յեղափոխական եւ դասակարգային շարժումներն ընդունեցին *ազգային* կերպարանք:

Ռուսաստանի բազմաթիւ ազգութիւնների գրկում կազմւած ընկերական կուսակցութիւնների մեծագոյն մասը կամ ուղղակի ազգային գոյնով ծնւեցին, կամ իրենց ծրագիրներում եղած ապագային կամ կօստայօլիսական հին մնացորդներն աստիճանաբար դուրս նետեցին եւ սկսեցին աւելի եւ աւելի անկեղծօրէն ազգային - ընկերվարական գոյն ստանալ:

Այդ բանում, պէտք է խոստովանիլ, բոլորի համար ուսուցիչ եւ ուսնացոյց հանդիսացաւ Աւստրիական սօցիալ-դեմօկրատիական կուսակցութիւնն իր համբերատար եւ անկասկանօք ուղեղի տէր դեկաւարներով:

Այսօր ազգային հարցը դառել է լուրջ *վերագնահատման* խնդիր բոլոր ընկերվարական գրողների եւ կուսակցութիւնների համար:

Տապալւում է նախկին տեսակէտը, որը մարմնանում էր մի նախադասութեան մէջ. « Բանւորը հայրենիք չունի » եւ կամ « Սօցիալիզմը եւ ազգութիւնն իրար ջնջող են »:

Այդ ապագային տեսակէտի տեղն այսօր բռնել է ընկերվարական առողջ *ազգային - միջազգային* գոյց տեսակէտը:

Հայ ընկերվարականներին հնագլուխ աղաները, շահամոլ կղերք եւ իրենց դիրքից ու եկամուտից զրկւելու սարսափով բռնւած գրագէտները միշտ մեղադրում են ապագայնութեան մէջ:

Հի՛ն պատմութիւն:

Մեր ժողովուրդը տղտ է, բռնութեան տակ բթացած, այդ պատճառով նոր ուղղութեան հակառակորդները յայտնութիւն են ձեռք բերում, հաւատարմութիւն են միամիտներին, որ ընկերվարականները դէմ են ազգութեան, դէմ են կրօնի:

Այո՛, մենք դէմ ենք կրօնի անունով շահագործութիւններ անողներին, բայց յարգանքով ենք վերաբերում դէպի ամեն տեսակի ներքին, անկեղծ

հաւաստ. մենք թողնում ենք, որ գիտութիւն սովորին անհասները եւ դրա հա-
մեմատ ել վերագնահատեն իրենց հաւաստ ու համոզումները:

Իսկ ազգութեան գաղափարին մենք ոչ միայն դէմ չենք, այլ ջերմ
պատշապան, նրա համար զոհուելու պատրաստ:

Միայն մեր հասկացած ազգն ու ազգութիւնը սարքեր է կղերի, ազ-
նականի եւ բուրժուայի ըմբռնած ազգութիւնից:

Ներկայ աշխատութիւնով գալիս ենք ցոյց տալու, թէ ի՞նչպէս ենք
հասկանում մենք ազգային հարցը, ազգութեան ծագումը, նրա զարգացումը
եւ նրա լուծման ուղին:

Մեր « Գեղայի Ֆեդերացիա » գրքի 264 - 278 էրեսները նուիրւած են այդ
նոյն հարցի գործնական լուծմանը: Իսկ ներկայ հետազոտութեան նպատակն
է՝ սալ ազգային հարցի տեսական հիմքերն այնպէս, ինչպէս այդ ըմբռնում
է նորագոյն գիտութիւնը:

Մենք մեր նպատակին հասած կը լինենք, եթէ հայ երիտասարդութիւնը
կարդայ այս գործը, հետաքրքրւի ազգային մեծ խնդրով եւ դիմէ նրա անելի-
մանրամասն ուսումնասիրութեան, օգտւելով թէ մեր մասնանից եղած՝ եւ
թէ այլ աղբիւրներից:

1911 թ. հոկտեմբեր.

Գ. Խաճակ

Զ Օ Ն

ԼԱԻԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳՈՂ, ՎԱՏԻՆ ՀԱՐԻԱԾՈՂ
ԵՒ ԱՆՁՆԱԶՈՀՈՒԹԵԱՆ ՄԻՇՏ ՊԱՏՐԱՍՏ

ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՆԵՐԻՆ

ՆԻՐՈՒՄ Է ՀԵՂԻՆԱԿՆ ԻՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆԸ :



Ի՞ՆՉ Է ԱԶԳՈՒԹԻՒՆԸ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒԹԻՒՆ

Ներածութիւն : Ազգն ու Պետութիւնը հին Արեւելքում : Ազգութեան ծագումը Յունաստանում եւ Հռոմում, Միջին դարերում եւ Նոր ժամանակներում : ԺԹ. դարը :

Կան հասարակական այնպիսի երևոյթներ, որոնք երկա՛ր տարիներ ու դարեր գոյութիւն են ունեցել, բայց որոնց կողքով մասածող մարդկութիւնն անց է կացել տարիներ ու դարեր շարունակ, առանց կանգ առնելու նրանց վրայ, առանց ստորագծելու նրանց, որովհետեւ այդ երևոյթները միշտ համարուել են պարզ, ակնեւել, ինքնբոսիքեան հասկանալի : Նրանց էութեան, նրանց որակի, ծագման ու գոյութեան մասին կասկածներ երբէք չեն եղել, այդ պատճառով էլ գիտութիւնը կանգ չէ առել նրանց վրայ :

Այդպիսի համամարդկային երևոյթներից են ազգ եւ ազգութիւն հասկացողութիւնները :

Յունական ծաղկած գրականութիւնն իր Պլատոններով ու Արիստօտէլներով՝ անց է կացել և այդ հարցի վրայ ուշք չէ դարձրել : Նոյն ձևով վարուել էին արդէն եգիպտական և ասորեստանեան նշանաձև գրականութիւնները : Նոյնն արեց և հռոմէական խոշոր գրականութիւնն իր փառապանծ իրաւագիտական բաժնով :

Ազգն ու ազգութիւնը, սակայն, կային, գոյութիւն ունէին հին չրջանում : Աքեմէնեան Պարսկաստանը, Բարէհ Վշտասպեանի պարսիկ ազգը կար : Կային և՛ Ասորեստանցիները, և՛ Բաբելոնացիները, և՛ Ասորիները, և՛ Հայերը, և՛ Վիրք և Աղուանք . . . Իսկ Յունաց ա՞զգը : Նա կար, նա իր ազգային

գոյութիւնն զգում էր, թէև ներքնապէս բաժանուած էր «Պոլիս»ների կամ մանրիկ «քաղաք-պետութիւնների» :

Նա կար և խիստ շեշտւածօրէն, երբ իբր «Հէլլէն» դուրս էր գալիս Գարէնների ու Քսէրքսէսների դէմ :

Հռօմէական, Իտալական կամ Հատինական ազգութեան մասին խօսելն անգամ աւելորդ է : Հռօմը մի քաղաք-պետութիւն, մի Polis էր, որ տիրեց իր շրջապատ երեք ցեղերին — Էտրուրացիներին, Սարինացիներին և Հատիններին : Այս վերջինների լեզուն յարասուեւեց, դարձաւ Հռօմի պետութեան լեզուն, իսկ յետոյ ամբողջ Իտալիան ձուլուեց, դարձաւ մի ազգ :

Ազգերի ու ազգութիւնների ծագումն Արևելքում թաղւած է դարերի մթութեան մէջ, ինչպէս և պետութեան ծագումը : Մարդկային խուզարկու միտքը դեռ ևս չէ կարողացել այնքան նիւթեր հաւաքել Արևելքի վերաբերմամբ, որ կարողանայ թափանցել այդ հին մթութեան դիրկը, մասնել նախա-պետական շրջանները, տոհմական կազմի մէջը և ապա հեռուել տոհմերի գարգայմանը, ցեղերին ու նրանցից կազմուող ազգութիւններին :

Տարբեր է պատկերը Յունաստանում և Հռօմում : Այդտեղ մենք կարող ենք սրտշ պարզութեամբ հեռուել պատմութեան լնխայրին : Գրօտի, Մօմզէնի, Նիրուրի, Փիւստէլ դը Կուլանմի, Բախօվէնի և շատ ուրիշների անդհաճատելի հետազօտութիւնները, յոյն ու լատին պատմիչների ու փիլիսոփաների թողած ահագին գրական գանձերը մեր աչքի առաջ պարզում են յոյն ու լատին ազգերի նախա-ազգային կեանքը, նրանց գեներ կամ տոհմը, նրանց Ֆրասիան կամ գենսերի խումբը, նրանց սրիբիւն կամ ցեղը, նրանց ցեղերի դաշնակցութիւնը : Մենք տեսնում ենք քայլ առ քայլ, թէ ինչպէս միեւնոյն բառայի (ցեղի) մարդկային խմբերը, երկա՛ր դարեր ապրելով տոհմական բարբարոս կազմով, աստիճանաբար մօտենում են իրար, խառնուում, կազմում են յունական ու լատինական «Polis»ը կամ քաղաք-պետութիւնը, որի անունը ֆրանսիացի գիտնական Փիւստէլ - դը - Կուլանմը կնքել է «La cité antique» (Հնադարեան քաղաք) : (*) Այնուհետև,

(*) *Steu - Fustel - de - Coulange - «La cité antique».*

մեր աչքի առջև, դրաւոր պատմութեան ընթացքում, մենք
տեսնում ենք, թէ ինչպէս յունական մանրիկ պատմութիւնների
ժողովրդները — Կորնթացիք, Թէբայեցիք, Սպարտացիք, Աթէ-
նացիք և այլն, նախ մնալով իբր առանձին-առանձին քաղաք-
պատմութիւններ, կազմում են կամայ-կամայ պատմութիւնների
ու կրօնական համայնքների դաշնակցութիւններ, Ոլիմպեան
խաղեր և այլն, որոնց միջոցով աստիճանաբար դարձնում է
«Հելլէն» ազգը:

Նոյն դարգացման գործողութիւնը մեր աչքի առջև
կատարւում է նաև Իտալիայում: Հռոմը, որ հիմնւում է Տիրէր
գետի ափին, եօթը բլուրներից մէկի վրայ, նախ ծառայում է
իբր հանդիպման ու փոխանակութեան վայր բոլորովին բարբարոս
Հատինացիների, Սարքնացիների և Էտրուսկների միջև: Այդ երեք
ժողովրդների խառնուրդից կազմակերպւում է հռոմէական
հասարակութիւնն իր գեներով, (տոն) կուրիաներով, (ծուխ)
ցեղերիաներով (հարիւրեակ) ու սիբլներով (ցեղ): Այդ սկզբ-
նական տոնական կազմից դարերի համայնակցութեան
ընթացքում դարձնւում է հռոմէական ազգը կամ «ազգն
լատինացւոց»: Հռոմը նախ գրաւում, ձուլում է իր մէջ
(ինքն էլ ձուլւում է նրանց մէջ) Լացիումը, յետոյ Էտրուրիումը,
յետոյ էլ Սարիումը: Երբ նա այդ միջին — խաղաղական երեք
հասնանքներն իրար է խառնում, միաձուլում և կազմում է մի
հռոմէական ազգ, այնուհետև դուրս է գալիս դէպի հարաւ,
գրաւում է ամբողջ հարաւային Իտալիան, անցնում է Սար-
դինիա, Կորսիկա, Սիկիլիա: Իսկ յետոյ Հաննիբալից աղաա-
ւելով, նա դիմում է դէպի հիւսիս: Ծուռով ամբողջ Իտալիան
կազմում է մի ազգութիւն: Եւ այնուհետև Հռոմը տարած-
ւում է ամբողջ Միջերկրականի աւազանում, ամէն տեղ ներս
ասնելով իր կրօնը, կլանող ու միաձուլող ազգութիւնը, իր
յղկող կուրտուրան: Նրա ազգութիւնն ագրեսիվ կամ յարձա-
կողական է: Նրան դիմադրում են յոյներն ու արեւելքի ազ-
գութիւնները, որ արդէն ազգային ինքնագիտակցութեան
եկել էին, իսկ Իբեր և Կելտ ժողովրդները ձուլւում են ամբող-
ջովին կամ մասամբ:

Երբ գերմանական ցեղերը ներս խուժեցին և կործանեցին

Հռօմէական կայսրութիւնը, երբ նրա հսկայական դիակն իրենց մէջ պատառ-պատառ արին, — ազգութեան գաղափարը մի քանի դար շարունակ կորաւ, անյայտացաւ Եւրոպայի երեսից, պահւելով լոկ Բիւզանդիոնի կայսրութեան մէջ: Դրա պատճառն այն էր, որ գերման ցեղերը դեռևս ապրում էին սոսնձական կազմով. նրանցում գոյութիւն ունէին դեռևս սոսնձը կամ գէնար, ցեղը (աշիրէթը) կամ սրիբիւն: Նրանցում վարչական ամենաբարդ ձևը դեռ ևս ցեղերի դաշնակցութիւնն էր, որ ստեղծւած էր մարտական նպատակներով, Հռօմի դէմ կուսելու համար. պետութիւնը դեռ ևս ծնւած չէր նրանց մէջ իր դասակարգերով, իր ներքին զինւած ուժով՝ ներքին թշնամիների դէմ: Ցեղը, բաւան կար. բայց այդ բաւայի ներսում դեռևս չէր առաջ եկել որ և է շերտաւորում, որ և է ազգութիւն:

Ահա այդ բարբարոսական շրջանում ապրող ցեղերը խուժեցին Հռօմի կայսրութեան սերրիսորիայի կամ երկրի մէջ, պատառ-պատառ արին նրան և հպատակեցրին իրենց: Օստ - Գօթեր, Վէստ - Գօթեր, Վանդալներ, Լօնգօբարդներ, Ֆրանկներ և այլ բազմաթիւ ցեղեր (և ոչ ազգեր) տիրեցին Հռօմէական այս ու այն ծաղկած սլրովինցը (գաւառը). հաստատուեցին նրանցում՝ մի քանի չւումներից ու դեղերումներից յետոյ: Բարբարոս ցեղերը, ենթարկւելով հռօմէական բարձր կուլտուրային, նրա մշակւած Լատինական լեզւին, հաղորդեցին տիրուած երկրի կիրթ ազգաբնակչութեանն իրենց բարբարոսութեան մի խոշոր մասը և ստեղծեցին միջնադարեան կուլտուրան, որ բաւական ստոր էր յունական և հռօմէական դասական կուլտուրայից, բայց բաւական էլ բարձր էր գերման բարբարոսութիւնից: Հռօմէական լեզուն յաղթեց բոլոր այն ցեղերին, որոնք բնակչութիւն հաստատուեցին Միջերկրականի ափերից սկսած մինչև Հռենոս գէտը և Տիրօլեան լեռները, իսկ յունական լեզուն ու ազգութիւնը յարատեւեց Բալկանեան թերակղզում: Հռէնոսից հիւսիս կրկին մնացին գերմանական ու սլաւօնական բարբարոս ցեղերն իրենց նախկին վիճակում, ենթակայ կուլտուրական դանդաղ դարգացման:

Արևմտեան Եւրոպայում թագաւորում էր լիակատար պարսիկուլարիզմը կամ բաժան-բաժան, աւատական կենցաղը:

Չը կար դեռ ևս ոչ մի ժողովուրդ, որ գիտակցէր ինքն իրեն իբր մի ազգ, մի ազգութիւն: Հռօմէական ազգութեան գաղափարը, որ յարձակողական, կլանող էր, և իբր այդպիսին, նուաճող ու տիրապետող, մարտող ու ձուլող էր բոլոր տիրւած ազգութիւնների, այդ ազգութիւնը չքացաւ, խառնելով գերմանական բարբարոսական կազմի հետ:

Կարդոս Մեծի հիմնած խոշոր, կենտրոնացած պետութիւնը չունէր ոչ մի ցեղական, ազգային կամ բասային հիմք. նա մի ժամանակաւոր տիրապետութիւն էր, որը և նրա ժառանգների օրով բաժան-բաժան եղաւ, չը կարողանալով ծնունդ տալ ազգային ամբողջութեան գաղափարին:

Սակայն հռօմէական կուլտուրան իր ազդեցութիւնն արեւ էր. արդէն առաջացել էին բօմանական ցեղեր, որոնք խառնուրդ էին գերմանների և լատինացած սեղական ցեղերի: Սակեճեւ էին խառնուրդ բօմանական լեզուներ, որոնք կամաց-կամաց բաժանուում, դուրս էին գալիս աղաւաղւած միջնադարեան լատիներէնից: Հռենոսից հիւսիս անխախտ էին մնում գերմանական և սլաւօնական բարբառները, դեռ ևս չը վերածելով մի ազգային լեզւի:

Բաղաքական ասպարէզում տիրապետողն էր աւատականութիւնը, ծարյայեղ ասլակենտրոնացումը կամ, աւելի ճիշտը, պարսիկուլարիզմը (բաժան-բաժան վիճակ): Ամեն մի փոքրիկ նահանգ, ամեն մի դաւառ, նոյն իսկ ամեն մի դղեակ՝ իր չրջապատ մի քանի գիւղերով-ներկայացնում էր մի ուրոյն քաղաքական միութիւն, ունէր իր սեփական պատմութիւնը, իր յատուկ դարգացումը, իր ցաւերն ու դարդերը, իր ուրախութիւնն ու վիշտը: Տիրող բնասնտեսութիւնը չէր ստիպում ամենեւին այդ առանձնացած մարդկային խմբակներին շփուել, իրար խառնուելու, քիչ ու շատ խոշոր միութիւններ կազմելու:

Այդ ինքնուրոյն մանր հասարակութիւնների մէջ կար մի ընհանուր կապող տարր՝ կաթոլիկ եկեղեցին: Բայց նա էլ ամբողջապէս դէմ էր ազգութեան գաղափարին, որովհետեւ տարածւած էր բոլոր ցեղերի ու ժողովրդների մէջ. բոլորը նրա հօտն էին, ամեն ցեղից նա իր դիրկն էր ընդունում թէ ոչխարներ թէ տաղանդաւոր հովիւներ. բոլորն նա ստիպում էր աղօթել մի

լեզու-լատիններէնով, որը կազմուած էր եկեղեցու միջազգային զէնքը: Եկեղեցու դօգման (հաւատալիքը) ասում էր, որ ազգերը և լեզուները չարի ծնունդ են. նրանք առաջ են եկել Բարեկօնի աշտարակաշինութեան ժամանակ, երբ Ենովան իբր պատիւ ըմբոստացած մադկութեան, խառնակեց նրանց լեզուները մինչ այն աստիճան, որ իրար հասկանալ անկարող եղան և իրենց յանդուզն ու մեղսալից շէնքն այլ ևս չը կարողացան կառուցանել: Պարզ է, որ այդ հաւատալիքի տակ թագնւած էր կաթողիկէ եկեղեցու շահը, ընդհանուր անիրաւեանութեան ձգտումը:

Ուշադրութեան արժանի է այն, որ արեւելեան կամ հայ եկեղեցին բաժանուեց արեւմտեանից շատ վաղ: Նա նրանց հետ էր միայն Յ Թիեղերական ժողովներում, իսկ Քաղքէզոնի ժողովով (451 թւին) նա անանձնացաւ, դարձաւ զուտ ազգային եկեղեցի, որովհետեւ արեւելքում ազգութիւնն արդէն կար, դայութիւն ունէր: Արեւմուտքի եկեղեցիները միացած մնացին մինչև Թ-դ դարը: Նրանք վերջնականապէս բաժանուեցին Պօսիոս պատրիարքի օրով (812 թւին), երբ Արեւելեան կամ Բիւզանդիոնի կայսրութիւնն արդէն հէլլէնացել, յունացել էր, երբ նրա լեզուն վերջնականապէս յունարէնն էր դառել, — մի խօսքով՝ երբ յոյն ազգութիւնը վերականգնել էր Բաղկանեան թերակղզում: Իսկ Հռօմի եկեղեցին մինչև վերջն էլ մնաց կօմսոպօլիս և երբէք չը վերածուեց ազգայինի:

Կը նշանակէ, Եւրոպայում ամբողջ միջին դարերում տիրում էր ծայրայեղ բաժանականութիւնը. ազգութեան գաղափարը չը կար: Միակ ընդարձակ ու հետևողականօրէն կենտրոնացած հիմնարկութիւնը կաթողիկէ եկեղեցին էր, այն էլ կօմսոպօլիս կամ ապազգային էր բառիս ամենադայն և ամենաաւարածուած մտքով: Նրա համար լայն ժողովրդները մի հօտ էին, որի գլխին եկեղեցականները հովիւ էին, որ խուզում էին ամէն կողմից: Թէ հօտի և թէ հովիւների մէջ ազգութիւն, լեզու, սովորութիւններ չէին հարցնում, այլ լոկ մի բան-հաւատ, կաթողիկական դաւանանք: Իր գործածած միակ լեզուի, իր ունեցած միօրինակ ու դօրեղ դիպլոմատիայի կամ կարգապահութեան շնորհով՝ նա հանդիսանում էր մի ուժեղ հիմնարկութիւն, որ կրծում, յղկում, հարթում էր իր անդամների ազգային ու

ցեղական առանձնայատկութիւնները . իր տարածքով հաւատալիքի (դօզմ) շնորհով նա ստեղծում էր հոգևոր անհասանելի մի ահագին խումբ , որի բոլոր անդամների մտածելակերպն ու նոյն իսկ զգայակերպը գերազանցօրէն միանման էին :

Կաթօլիկ եկեղեցին , մի կողմից հանդիսանալով իբր կրօնական հիմնարկութիւն , միւս կողմից դօզմի (հաւատալիքի) անբաժան մաս դարձրեց աշխարհային տիրապետութիւնը , որով դարձաւ նաև քաղաքական մի շատ հզօր ազդակ միջին դարերում : Նրա աշխարհական իշխանութեան ձգտումն աւելի ևս հակադիր էր աղգային զգացմունքի և առհասարակ , ազգութեան զարգացմանը , որովհետև նա իր տիրապետութիւնը ձրգտում էր տարածել իր բազմալեզու և բազմացեղ հօտի ամբողջութեան վրայ :

Մարդկանց թւի աճեցողութեան բնական փաստը , դրա հետ միասին դարերի համայնակեցութեան շնորհով առաջացած կուտակած մարդկային փորձառութիւնը , որ աղբիւրն է գիտութեան և գաղափարների , վերջապէս՝ այդ աճած և աճող մարդկութեան բազմացած կարիքներին բաւարարութեան տալու զարգացող միջոցները , անտեսական - արտադրական նորանոր ձևերը ծնունդ աւին մի կողմից միջնադարեան քաղաքների , իսկ միւս կողմից կենտրոնացող պետութիւններին :

Հռօմի կուրտուրական ժողովրդները և գերման բարբարոս ցեղերը , երկար դարերի միասնակեցութեան շնորհով , աստիճանաբար սկսեցին որոշ խոշոր վայրերում միանման դառնալ :

Սաչակրաց արչաւանքների տւած փորձերն ու գիտութիւնը , տաճիկների գրաւումներն ու յոյների արտագաղթը , նրանց Իտալիա լցւիլը , խտայական մանր հանրապետութիւնների ընդարձակ առևտուրը և զարգացումը տեղի աւին վերածնութեան դարին , որի ազդեցութեան տակ դանազան գիւտեր իրար յաջորդեցին : Բարտօլդ Շվարց գերման արեղան գտաւ վառօդը , Գուտտաչներգը - տպագրութիւնը , Վասկօ-դէ-Գաման շրջեց Բարեյուսոյ Հրւանդանը և ծովով գնաց Հնդկաստան , Կօլումբոսը գտաւ Ամերիկան և այլն , և այլն :

Այդ գիւտերի - մանաւանդ վառօդի և արքրբուզի (սկզբնական թնդանօթ - հրացանի) շնորհով՝ սոված մանր ազնւականու-

թիւնն ընկաւ, զսպւեց և հպատակեց թագաւորին կամ
կենտրոնական իշխանութեանը: Այդ ամենի վրայ աւելացաւ
անտեսական ֆակտորը (աղղակը): Մարդկանց թւի բնական
ածեցողութիւնը պահանջում էր նոր ձևի անտեսութիւն, — մի
այնպիսի անտեսական ձև, որն աւելի արդիւնատու լինէր,
քան բուն միջնադարեան արհեստաւորական մանր անտեսու-
թիւնը: Միւս կողմից՝ մարդկանց ածող կարիքներին բաւարա-
րութիւն տալու շատ միջոցներ էին սովորել եւրոպացիներն
արևելքում, խաչակրաց արշաւանքների ժամանակ: Օտար վայ-
րերից փոխ առած այդ նորութիւնների վրայ աւելացել էին
վերածնւած դիտութիւնների ու գաղափարների աղղեցողութիւն-
ները, կատարւած նորանոր գիւտերը: Այդ բոլորը համադրուե-
լով, XIV - XV դարերում մի կողմից հզօրացրել ու զարգացրել
էին համքարական կազմերը, իսկ միւս կողմից աստիճանաբար
ծնունդ էին աւել նոր անտեսակարգին — մանուֆակտուրական
(ձեռագործական) արտադրութեանը: Արտադրութեան մէջ
ներմուծւած կենդանութիւնն ու կատարելութիւններն իրենց
կարգին, նոր կեանք էին ներշնչել շրջանաւորութեանը կամ
առւարին: Ապրանքների փոխանակութիւնը բաւական արդէն
զօրացել էր, թէև դեռ ճանապարհների ապահովութիւնն ու
ներքին շուկայում աիրող խաչքնդոտները բաղմամբ էին:

Օր ըստ օրէ զարգացող փոխանակութիւնն ստիպում էր
մարդկանց աւելի և աւելի յաճախակի շփումներ ունենալ:
Միևնոյն լեզուով, կամ համարեա՛ միատեսակ բարբառներով
խօսող միջնադարեան բաժան-բաժան համայնքներն սկսում էին
իրար մօտենալ, իրար հասկանալ: Որքան աւելի զարգանում
էր փոխանակութիւնը և, դրա հետ միասին, որքան աւելի
կենտրոնական իշխանութիւնը զսպում էր մանր-մուշկ ֆէօդալ-
ներին և իր իշխանութեանն էր ենթարկում նրանց իրաւասու-
թեան տակ առանձնացած կեանքով ապրող համայնքներն,
այնքան աւելի մի ժողովուրդ, մի ազգ լինելու գաղափարը զար-
գանում էր այդ նման բարբառներով խօսող ժողովրդների մէջ:

Արդէն XIV դարի վերջերում և XV - ի սկզբներում մեծք
տեսնում ենք, թէ ինչպէս ազգային պետութիւնները կամայ-
կամայ ծնունդ են առնում ու զարգանում Գրանսիայում,

Իսպանացու, Անգլիացու, մասամբ Աւստրիացու: XIV դարն ազգային պետութիւնների լիակատար ուժի զարգացման շրջանն է: Այդ պետութիւններն արդէն ոչ միայն կազմակերպուել են. ոչ միայն արդէն կա Ֆրանսիական ազգ, Իսպանական, Անգլիական, Նիդէրլանդական ազգ, — այլ և այդ ազգային պետութիւնները, որոնց բնակիչները, դարերի համայնակեցութեան շնորհով յղկուել, մի ազգ են դառել, այլ ևս չեն բաւականանում իրենց սահմաններով: Նրանք դառնում են ազգամոլ կամ շօվինիստ, տարամերժ, դառնում են գրաւող, յափշտակող, կլանող մի խօսքով՝ Էնպերիալիս: Գրաւման միջոցը միայն պատերազմը չէ, այլ և խնամխութիւնը, օժիտը, դրամով գնելը, ժառանգութիւնը, երկրները իրար հետ փոխանակելը, կրօնը և այլն, և այլն:

Այնուհետև ազգ և պետութիւն հասկացողութիւնները խառնուում են իրար: Այդ գաղափարների խառնաշփոթութիւնը դեռ մինչև օրս էլ տեսնում է Աւրօպական գրականութեան ու գիտութեան մէջ:

Պետութեան ծագման ու զարգացման հարցը թէ միջնադարեան, թէ՛ նոր դարերի գրականութեան մէջ մեծ տեղ է բռնում, իսկ մինչև XIX դարի սկզբները դուք համարեա՛ ոչինչ չէք կարող գտնել ազգային խնդրի վերաբերմամբ: Նրանով չը գբաղւեցին ոչ Իւմը, ոչ Լօկիը, ոչ Հօբսը. նրա վրայ ուշք չը դարձրին XVIII դարի ֆրանսիական լուսաւորիչները — Մօնտէսքիեօ, Վօլտէր, Բուսսօ, Դիդըրօ, Հէլվէցիուս, Հօլբախ, Կօնդօրսէ և այլն: Ազգութիւնը կար, գոյութիւն ունէր և շատ սուր կերպով երբեմն-երբեմն զգալ էր տալիս իր գոյութիւնն, ինչպէս օրինակ XVII դարի երկրորդ կիսում Նիդէրլանդում, Գէօղերի ապստամբութեան ժամանակ. հօլլանտական ազգը ստի էր ելել իսպանական Փիլիպպոս Բ. թագաւորի բռնութիւնների դէմ, կամ XVIII դարի վերջում, երբ Աւստրիական լուսաւորւած միահեծան Յովսէփ Բ. արհամարհելով պատմական-ազգային բոլոր սահմաններն, ուղեց նոր տեսակի վարչական բաժանումներ ներմուծել իր խոշոր կայսրութեան մէջ և ընդհանուր պաշտօնական մի լեզու-գերմաներէն ներմուծել ամէն տեղ, իր պաշտօնականների միջոցով:

Չը դիմացաւ Հոլլանտիան այդ ազգային բռնաբարձանքի և ապստամբուեց բայց աշկարայ : Ապստամբուում էր և Մաջարական ազգը , բայց աւստրիական բանակները թոյլ չը տւին :

Ազգերի ցնցման , նրանց ըմբոստացման փաստեր բաւական չափ էին պատահում , բայց ոչ ոք ուշք չէր դարձնում այդ հարցի վրայ , ոչ ոք նրանով չէր զբաղւում , որովհետև ամենքի համար նա խիստ տարղ , ինքն ըստինքեան հասկանալի էր թւում :

Պայթեց ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւնը : Ֆրանսիական ազգի ներսում իրար դարնւեցին դասակարգերը : Չարդացած ու հարստացած երրորդ դասակարգն , իր հետ ունենալով աղքատացած դիւղացիութիւնն ու բաւական սոււար բանւորութիւնը , դուրս եկաւ հարուստ , բայց փոքրաթիւ հոգևորականութեան , կալւածատէրերի և սնանկացած ազնւականութեան դէմ : Ֆրանսիական ազգը կար , նրա գոյութիւնը ոչ ոք չէր մերժում : Այդ դեռ բաւական չէ . Լիւդովիկոս XIV-ի օրով նոյն իսկ պետութեան «բնական սահմաններն» ամբողջացնելու հարց էր դրւած : Իսկ այդ «բնական սահմանները» համարւում էին ֆրանսիական շեզւի տարածման վայրերը : Բօսսիւէի , Մալերրանշի և այլ հոգևորականների օրով նոյն իսկ եկեղեցին ջուկեցին կաթոլիկական ապազգային եկեղեցուց և կոչեցին գաղղիական ազգային եկեղեցի :

Յաղթական երրորդ դասակարգը , իր հետ ունենալով աղքատացած դիւղացիութիւնն ու բանւորութիւնն՝ իրաւունքով համարում էր իրեն «la Nation française»-ֆրանսիական ազգ , որի դէմ դուրս էին եկել երկրից փախած ազնւականները-էմիգրանսները (les émigrés) : Ազգութեան մասին ոչ ոք չէր խօսում . բոլորը ճաւում էին «մարդու և քաղաքացու իրաւունքներից» : Թէ և «Ազգային պահակը» (Garde nationale) և այլ «ազգային» մակդիրը կրող հաստատութիւնները կային , բայց ազգային հարցի փոխարէն ամենքի լեզւի վրայ խաղում էին համամարդկային իրաւունքներն ու սկզբունքները : Եւ ինչու պէտք է այլ կերպ լինէր , երբ ֆրանսիական մշակւած , քաղցր լեզուն և ծաղկած գրականութիւնը տարածւած էին ամէն տեղ . նրանց մրցակից չը կար դեռ ոչ մի երկրում : Ար-

քունիքները բոլոր երկրներում գործ էին անում ֆրանսիական լեզուն, իբր նշան քաղաքակրթութեան: Ֆրանսիան վաղուց դառել էր գրաւող, յղկող, կլանող, կարճ՝ Իմպերիալիս: Այդ իմպերիալիզմն աւելի ևս սաստկացաւ՝ շնորհիւ յաղթական բուրժուազիայի և յեղափոխութեան ու Նապոլէօնեան ժեներալներին ու մարէշալներին (մեծ զօրավարներ): Ուր որ մտնում էին ֆրանսիական յաղթական բանակները, հետները տանում էին ֆրանսիացիութիւն, եթէ կարելի է այդպէս ասել: Իրենց երկրին մօտիկ վայրերը - Չեկոսլոնիան, Հոլանտեան բոլոր երկրները, Սալօյեան և Իտալիան, նոյն իսկ Իսպանիան և Պորտուգալիան վերածւեցին առանձին պետութիւնների, որոնց պետերը և վարիչ խաւերը ֆրանսիացիներ էին: Սրանք բնականօրէն, ամեն կերպ աշխատում էին ֆրանսիացեւ այդ երկրները, տախտակ տալ հպատակ ազգերի ազգային առանձնայատկութիւնները, յղկել ամեն ինչ, վերածել ֆրանսիական «ազգային կօմսօլիալիզմին», եթէ կարելի է այդպէս ասել: Այո՛, դա խիտապէս ամենակոպիտ, ամենագունհիկ ձեւերով ֆրանսիացում էր, բայց քողարկւած «մարդու և քաղաքացու», բացարձակ, ապազգային կամ կօմսօլիալական դիմակով: Ֆրանսիայիք, մանաւանդ Նապոլէօնի օրով, համոզւած էին, որ ֆրանսիացին բարձր է բոլորից և բոլոր ազգերը պարտաւոր են քաղաքակրթւիլ, այսինքն՝ ֆրանսիացալ:

Նապոլէօնեան ճնշումն ամենից աւելի զգալի էր Պրուսիայի, այդ միաձոյլ ազգային պետութեան վրայ: Եւ ահա այդտեղ մենք ամենից առաջ նկատում ենք մինոր ներքին ազգային քաղաքականութիւն, որի միակ ձգտումն էր մրցել ֆրանսիական ազդեցութեան դէմ, գործի հրաւիրելով ազգի բոլոր խաւերը: Շտայն և Հայդէնբէրգ ներքին գործերի նախարարները լայնացնում են Պրուսիայում տեղական ինքնավարութիւնը և դրդում «ազգին» ինքնագործունէութեան, այսինչ դրա դիմաց Նապոլէօնեան մեքենական ցէնտրալիզմը (կեդրոնացումը) կամազուրի էր անում ֆրանսիական ազգին: Չինւորական մինիստր Շարնհօրստը վերակազմեց Պրուսիական բանակը, երբ Տիլզիտի դաշնադրութեամբ Նապոլէօնն ստիպեց Պրուսիային 42 000-ից աւելի զօրք չը պահել իբր մշտական բանակ: Տաղանդաւոր նա-

խարարն անմիջապէս ներմուծեց ընդհանուր զինւորագրութիւն , տարով բանակին Պրուսական համազգային գոյն , և կրճատեց խակական ծառայութեան ժամանակը , հաստատելով պահեստի գնդեր : Բոլոր երիտասարդները դալլա էին խակական բանակը , երկու տարի վարժուում ինչպէս դպրոցում , և ցրւում իրենց տեղերը : Իսկական բանակը կրկին 42 000 էր , բայց կարճ ժամանակում բոլոր Պրուսական երիտասարդութիւնը լանդվեհու կամ պահեստի զինւոր էր :

Հետաքրքիր է թէ ինչ էր դրում Բօնապարտի եղբայրը - Վէստֆալիայի թաղաւոր Փերօնիմն իր եղբորը - Նապօլէօն կայսրին . «Եթէ պատերազմ սկսւի , Հռենոսից մինչև Օդէր եղած բոլոր նահանգները կապտամբւեն : Այս սպառնական շարժման պատճառը միայն ատկութիւնը չէ , որ տածում են այդ անդի ժողովրդները դէպի Պրանսիան ու Քրանսիական լուծը . աւելի խոշոր նշանակութիւն ունեն ժամանակակից թշւառութիւնները» . . . Եւ այնուհետև ճարպկօրէն նկարագրում է նա իր եղբորը Հռենոսեան երկրներում տիրող նիւթական թշւառութիւնները և վերջում աւելացնում է . «Պէտք է վախենալ ազգերի յուսահատութիւնից , որոնք կորցնելու ոչինչ չունեն , որովհետև ամեն ինչ արդէն խլել են նրանցից» :

Բռնարարւած աղգային գիտակցութիւնը գլուխ բարձրացրեց ամենից աւելի չլրացաւած վայրում - Պիրինեան թերակղզում : Համաշխարհային տիրապետութեան փառաւոր շրջանից յետոյ , Իտալանիան ընկել , քայքայւել էր : Արեւմտեան Եւրոպայի ոչ մի երկիր այնքան յետ չէր մնացել արտադրութեան ու առեւտրի անսակէտից , որքան Իտալանիան , գոտող գրանցեի (ազնուական) ու ինկլիլիցիայի (հաւատաքնութեան) հայրենիքը , ոչ մի երկիր նրա չափ խաւար ու անգրագէտ , կրօնական լծի տակ խեղդւած չէր : Չը կար նոյն իսկ քիչ ու շատ բուրժուազի , որի շարժումներով , որի շուկայ դրաւելու ճգտումով սիրում են սառակեր մարքսիստները բացատրել ամեն մի քաղաքական երևոյթ :

Նապօլէօնեան լուծը չափազանց անտանելի էր ոչ միայն իտալանական հնչին բուրժուազիայի կամ բաւական զօրեղ ազնւականութեան համար , այլ և իտալանական ամբողջ ազգի ,

նրա գիւղացիութեան ու սակաւաթիւ բանւորութեան համար :

Ապստամբութեան առաջին աղգային դրօշը պարզողը Նապօլէօնի դէմ եղաւ Իսպանիան , որի ժողովուրդն իր գէրիլ-լայով* իր մանր , պարսիզանական (հայդուկային) կուռով ուժաստատ արեց Մատէնայի նման մի մարէշալի : Իսպանացիներին օգնեցին և անգլիացիները Ուէլլինգտօնի , Նապօլէօնի այդ արժանաւոր հակառակորդի ղեկավարութիւնով : Եւ Ֆրանսիան երբէք չըկարողացաւ տիրել Իսպանիային :

Իսկապէս Նապօլէօնի անկման թւականը ոչ թէ 1812 թիւն էր , ուստիան սրտերազմը , որի ժամանակ սաի էր ելել ամբողջ ուսւ աղդը , այլ 1809-1810 թւերը , երբ Իսպանացիները դուրս մղեցին Ֆրանսիական զօրքերը : Նապօլէօնի աստղը թեքուեց այն ժամանակ , երբ ազգերը եկան գիտակցութեան և չարժեկցին օտարի լծի դէմ :

Բուրբօնների վերադարձը կամ բէստօրասիօնը , Վիլէնայի վեհաժողովը և Սրբազան Բաշնակցութիւնը հանդիսացան դահիճներ վերածնուել սկսող ազգութիւնների համար : Վիլէնայի կօնգրէն և Սրբազան Բաշնակցութիւնը նորից հաստատեցին պետութեան սկզբունքը և սանահարեցին ազգութեան և մանաւանդ աղգային պետութեան գողափարը :

Սրբազան Բաշնակցութեան հիմնադիրն Ալէքսանդր Կայսրն էր , բայց նրա ոգին կազմեց Աւստրիան՝ իր կանցլէրով - գլխաւոր նախարար Խարահոչակ Մէտտէրնիխով : Եւ Աւստրիան ամենից աւելի օգտուեց այդ Բաշնակցութիւնից , որովհետեւ ամենից նուազ էր նրանում աղգային պետութեան սկզբունքը : Այն ժամանակ , երբ Ռուսաստանը յենում էր իր մեծագոյն մասի միապաղաղ ուսւ ազգաբնակչութեան վրայ , երբ Պրուսիան իրր հիմք ունէր իր Պրուսացի ժողովուրդը , - Աւստրիան , ամփոփելով իր մէջ 39 տեսակ ազգութիւն , չէր կարողանում գտնել իր պետութեան համար ոչ մի ազգային յենակէտ , որովհետեւ Գերմանները շատ քիչ էին համեմատելով պաւօնների ու մաջարների հետ : Նրա միակ հիմքը պատմական իրաւունքն էր , մի խախուտ իրաւունք , որ կախւած էր լոկ ուժից :

(*) Գերիլլա նշանակում է մանր կռիւ

Եւ ահա Մէտաէրնիխը, չար ոգու նման, խեղդում է ազգային ամեն տեսակ գիտակցական շարժում ամբողջ Եւրոպայում, փչում, ոչնչացնում է ամեն տեսակ ժողովրդական բմբուսապսուս-լինի նա Գերմանիայում, Իսպանիայում, Իտալիայում, Բէլժիկայում, թէ Բալկաններում... Խուարն ուրէակսիօնի չար դէն են թագաւորում 1815 թւից մինչև 1830-ական թւերը Եւրոպայում:

Բայց արթնանում, գիտակցութեան են դալիս մանր ազգութիւնները: Նախ սրայթում է յունական ապստամբութիւնը, որ 1820-ից մինչև 1830 թիւը տևելով, վերջացաւ յոյների անկախութիւնով: Ռուսաց Նիկօլայ I կայսրը պաշտպան կանգնեց յոյներին, որով և բաց արեց առաջին խոշոր պատուածքը Սրբազան Գաշակցութեան մէջ:

1830 թւին Բելժիքան բարձրացրեց ապստամբութեան դրօշակը Հոլլանտական լծի դէմ: Վիէնայի կօնգրէն ճնշել էր Բէլժ ազգութիւնը, ենթարկելով նրան Հոլլանտիայի լծին: Յուլիանան յեղափոխութիւնը (1830)ին Ֆրանսիայում ելեքարական հոսանքի նման անցաւ ամբողջ Եւրոպայով, ցնցելով ու բմբուսապսուսելով մի տեղ մանր ազգերին ընդդէմ տիրատէստոյնների լծի, մի այլ տեղ՝ ժողովրդական դէմօկրատիական (սամկալար) խուերն ընդդէմ տիրող դասակարգերի:

1830-ի Օգոստոսի 25-ին սաքի կանգնեց Բէլժիքան, և հսկանքեր Յ-ին արդէն կազմել էր ժամանակաւոր կառավարութիւն: Մի շարք մանրիկ ընդհանրումներից յետոյ, նոյն թւի նոյեմբերին կօնգրէնի կօնֆէրանսը ճանաչեց Բէլժիքայի անկախութիւնը:

Յուլիանան յեղափոխութեան երկրորդ ու զօրեղ արձագանքն եղաւ Լեհական ապստամբութիւնը: Լեհ ազգը դուրս եկաւ Նիկօլայ I կայսրի ընդդէմ 1830 թւին, բայց ջարդու փչուր եղաւ ֆէլդմարշալ (ընդհանուր զօրազլուխ) Պասկևիչի ահագին բանակից, և լեհական լնքնավար նահանգն ու լեհական կառավարութիւնը չքայան այնուհետև:

Նոյն թւին և հետևեալ տարին ժողովրդական ապստամբութիւններն սկսեցին Գերմանիայում և Զուլիցէրիայում: Ըմբուսապսուս ժողովուրդը Գերմանիայում ոտի ելաւ բացար-

ձակ միահեծանութեան դէմ, իսկ Զուլիցերիցում մանր հանրապետութիւնների ազնուականութիւնների դէմ: Բայց այդ տեղերում ազգային անկախութիւնը կար, դասակարգեւն էին մրցում իրար դէմ:

Ազգային դիտակցութեան, վերածնութեան ու անկախութեան երրորդ փորձը մենք տեսնում ենք Իտալիայում 1831-32-33 թւերին Մոզէնայում և այլ քաղաքներում Մէնտաֆի և Զիուզէպպօ Մաձձինիի առաջնորդութեամբ:

Իտալական մանրիկ պետութիւններում և Աւստրիային ենթակայ նահանգներում սկսում է ազգային շարժում. Իտալիան ձգտում է ազգային ամբողջութեան և անկախութեան: Բայց Սրբազան Դաշնակցութեան չար ոգին՝ Մէտտէրնիխը վրայ է հասնում. Աւստրիական զորքերը ճնշում են ապստամբութիւնը. Իտալիայի մի մասը (հիւսիսը) մնում է օտարի լծի տակ, իսկ միւս մասերը Պապի և մանր մուշր իշխանների բռնապետութեան տակ հիւժում են: Չէ ընկճւում միայն Զիուզէպպօ Մաձձինին, այդ սնխանջ հանրապետականը, որը 1833 թւին Մարտէլլում հիմնում է «Երիտասարդ Իտալիա» ընկերութիւնը և քարոզում Իտալիայի միութեան գաղափարը:

Վրայ է հասնում կենսարար և երկունքով լի 1848 թուականը: Ֆրանսիայում տապալւում է բուրժուական միապետութիւնը և հաստատւում երկրորդ հանրապետութիւնը, որը ծնունդ տւեց Նապօլէօն III-ին: Փետրուարեան յեղափոխութեան լուրը Վիէննա հասնելուն պէս, պայթեց յեղափոխութիւնն այնտեղ էլ: Ծնւած, հալածւած հոգիների միահամուռ նշանաբանն էր — «Կորչի Մէտտէրնիխը»: Եւ նա կորաւ, թէ և Աւստրիան կրկին դուրս եկաւ այդ թուականի փրկարար շարժումներից ոչ բոլորովին վերանորոգւած, կրկին հիւանդ ու անկանոն, աննորմալ կազմով կրկին լնքնակալ:

Մարտի 13-ին պայթեց յեղափոխութիւնը Վիէննայում: Մէտտէրնիխը փախաւ քաղաքից, իսկ կայսրը տւեց սահմանադրութիւն, թէ և սկզբում կիսաապուստ, բայց յետոյ, ամառը-աւելի ընդարձակ իրաւունքներով:

Վիէննայի յեղափոխութեան լուրը հասաւ Իտալիա: Այնտեղ արդէն բոլոր մանրիկ բռնակալները, նոյնիսկ Պիոս IX պա-

պը , աւել էին սահմանադրութիւն իրենց ըմբոստացած հպա-
տակներին : Ինքնակալական լծի տակ հեծում էին միայն Աւստ-
րիական հահանդները՝ Լօմբարդօ - Վէնէցիան : Սակայն այդտեղ
էլ , Վիէնայի բարրիկաղների լուրն առնելուն պէս , իսկոյն
ապստամբութիւններ ծագեցին Միլանում և Վէնէցիայում :
Իտալական բոլոր մանր պետութիւնների ազգաբնակչութիւնները
ձնչում էին իրենց պետերին , պահանջելով զօրք հաւաքել ու
շարժել «բարբարոս օտարականների» վրայ , ազատել Իտալիան
օտարի լծից , ձեռք բերել «ազգային ամբողջութիւն և անկա-
խութիւն» : Մարդինիայի թագաւոր Աարդ Ալբէրտը խրախու-
սուած այդ բոլորից , Տէչինօ գետն անցաւ և մտաւ Լօմբարդիա ,
Աւստրական հողերը : Իտալիայի մի ծայրից մինչև միւսը բոլոր
զօրքերն ու կամաւորները շարժեցին դէպի հիւսիս , Աւստրիա-
ցիների դէմ :

Զարթնեց և վաղսւց թմրած Բօհէմիան : 1848 - ի յունի-
սի 2 - ին Չեխերն ազգային կօնգրէս հրաւիրեցին և սրտեցին
փշրել Հաբսբուրգների լուծը : Նոյն ամսի 12 - ին Պրագայում
պարզեց ապստամբութեան դրօշը յանուն չեխ ազգի անկա-
խութեան : Ելնուեցին բարրիկաղներ , կազմեց քաղաքացիներից
գւարդիա կամ ազգային պահակ , սակայն Աւստրիական զօր-
քը , որի պետն էր իշխան Վինդիշգրէցը , շատ զօրեղ էր այդ
վայրում : Զօրքը ումրակածութեան ենթարկեց Պրագան ,
յաղթեց ապստամբներին և կօնգրէս ցրեց :

Նոյն թւի սեպտեմբերին պայթեց Մաջարների կամ
Վէնգրիացիների ազգային ապստամբութիւնը Կօշուա Լայոսի
առաջնորդութեամբ : Ապստամբները փոփոխակի յաջողութիւնով
7 - Տ ամիս պատերազմեցին Աւստրիական բանակների դէմ և
1849 - ի ամառն արդէն վերջնականապէս յաղթել և դուրս էին
քշել նրանց մաջարական սահմաններից , պատրաստուած էին
մտնել հրաժարւած Ֆէրդինանդ Ա - ի ժառանգ Ֆրանց - Յովսէփ
կայսրի երկիրը , երբ վերջինս օգնութիւն խնդրեց Ռուսիայից :
Նիկոլայ Պաւլովիչն ուղարկեց 200 000 զօրք Պասկևիչի և Լի-
դէրսի ղեկավարութեամբ : Աւստրիական և Ռուսական հսկայա-
կան բանակներից ջարդւած , ապստամբութիւնն ընկաւ , և Աւս-
տրիան հրէշաւոր դաժանութիւնով վարեց յաղթուածների հետ :

Պարուկեց և Իտալիան: Միլանն ու Վէնեդիգը կրկին մնացին Աւստրիական լծի տակ:

Գերմանիայում, լայն բուրժուական Մ դատակարգի դասակարգային շարժումները, տեղի էր ունենում, սկսած Նապոլէօն 1-ի օրերից, նաև ազգային վերածնութեան ու միացման շարժում, որը կիսով չափ կատարուեց 1848-ին, իսկ լիապէս իրականացաւ 1871-ին:

1860-ական թւականներին մենք տեսնում ենք վերջնապէս Իտալական ազգն ազատւած, մի կողմից չնորձիւ Գարիբալդիի յեղափոխական դործունեութեան, միւս կողմից՝ չնորձիւ կամս Կաւուրի, Կարլ Սլբերտ և Վիկտոր Էմմանուէլ թագաւորների (Սարդինական) բռնակիւնների ու դիպլոմատիայի: 1866-ին Իտալացիներին յաջողւում է միացնել և Վէնեցիան, որ դեռ մնացել էր Աւստրիայի ձեռքում:

Յոյների ազգային անկախութիւնն ձեռք բերելու մասին մենք արդէն խօսել ենք. մնում է մի քանի խօսք էլ ասել հին բէժիմեան Թուրքիայի լծի տակ հեծող միւս ազգերի մասին:

Դեռ Յունաստանից էլ ասա՛ց, 1815 թւին Ղարա-Փէօրղին, յետոյ էլ Օրրէնօվիչը բարձրացրին ապստամբութեան ազգային դրօշը Թուրքիայի դէմ: Մօլդաւիան և Վալախիան էլ նախ դատ-դատ, ապա միացած ուժերով, ձեռք բերին ազգային ինքնավարութիւն 40-ական թւերին, մինչև որ թէ Սերբիան, թէ Ռումանիան 1877-ի պատերազմի ժամանակ դարձան միանգամայն անկախ պետութիւններ:

Բօլգարիան, սկսած 1850-ական թւերից, ձգտում էր ազգային անկախութեան, որին և հասաւ արիւնալի ապստամբութեան շնորհով, 1877-ին, Ռուսաստանի օգնութեամբ: 1897-ին ինքնավարութիւն ձեռք բերեց Կրետէն: Մակեդոնիայի, Դիւրղիների, Արարների, Հայերի և այլ ազգութիւնների ձգտումներն ամենքին յայտնի են: Դրանք ձգտում էին ազատել բռնապետական լծից, ստեղծելով սահմանադրական Թուրքիա, որի ներսում վարչական բարդ մեքենան այնպէս լինի կազմւած, որ մանրիկ ազգութիւնները վայելեն ազգա-կուլտուրական լիակատար ինքնավարութիւն: 1839 թւին Եգիպտոսը և Ֆէլլահ ազգութիւնը ազատուեց:

Եթէ յիշենք նաև Լեհաստանի ազգային ապստամբութեան փարձը 1860-ական թւերին, դրանով համարեա՛ վերջացրած կը լինենք մինչև մեր օրերը տեղի ունեցած ազգային վերածնութեան շարժումների պատմութիւնը:

Մենք խոչըր գծերով առաջ բերինք ազգութեան գաղափարի ծնունդն ու դարգացումը մարդկային պատմութեան ընթացքում: Մենք ներկայ եղանք նրա ծնելուն Յունաստանում և Հռօմում, մենք տեսանք թէ ինչպէս, բարբարոսների արշաւանքներով ու Հռօմի անկումով, ազգութեան գաղափարը մի առ ժամանակ տեղի աւելց, մօտ 7-8 դար թաղւեց Հռօմի փլատակների տակ, գերման պարտիկուլարիզմի (բաժանակա՛նութեան) գրկում, և թէ ինչպէս, սկսած XII դարից, աստիճանաբար նա վերածնւեց ու արտադրեց ազգային պետութիւններ: Վերջապէս, հետևելով ազգութեան գաղափարի բնաչրջմանը (էւօլյուսիօնին), մենք տեսանք, թէ ինչպէս իրար կռուից ծնւեցին ու դարգացան մանրիկ ազգութիւնները, ինչպէս նրանք շերտիկնդանացան 17, 18 և մանաւանդ 19-դ դարերի ընթացքում, երբ, մարդկային գիտութեան շարձով, ստեղծւեցին հազարդակցութեան ու արտադրութեան յարմարագոյն միջոցներ, երբ կուլտուրան ու քաղաքակրթութիւնը դարձան ժողովրդների լայն խաւերի սեփականութիւն, երբ ժողովրդական դանդումները, մարդկային այդ անդխտակից հօտերը՝ եկան գիտակցութեան:

Մարդկային պատմութեան ընթացքում ազգութիւնների բնոյ հարումները չափազանց շատ են և ոչք ծակող: Անկարելի է նրանց չը տեսնելու տալ: Այդ ընդհարումներից շատերն անուղղման ունեն այս կամ այն դասակարգային աստաւը, սակայն նրանց մէջ բազմաթիւ են և այնպիսիները, որոնց արմատը թաղւած է ոչ թէ այս կամ այն դասակարգի շահերի գրկում, այլ արւած աղբի բոլոր դասակարգերի հոգիներում՝ — առանց որ և է խարութեան կամ բացառութեան: Վերցրէք բոլոր ճշնշւած ազգութիւնների դիմադրական կամ ազատագրական կուլ-

ները . նրանց բոլորի մղիչ ոյժը բղխում է ազգի բոլոր դասակարգերի սրտից :

Ազգային այդ զգացումը զօրեղ է , յաճախ հզոր և ամենհասկում : Այդ Մօլօխը շատ դոհեր է կլանել և դեռ կլանում է այսօր , մեր աչքի առջև :

Մարդկային տաք արիւնը հոսել է առաա դետերով ու դեռ հոսում է : Անհատներ ու խմբեր , նոյն խակ զգալով առջևներում եղած անդունդը , անխուսափելի բանար , աքսորը , կախաղանն ու գերեզմանը , գխտակցարար առաջ են սլանում — աներկիւղ և անձնուրաց , մղւած մի ներքին անդիմադրելի ուժից , մի աստուածային կրակից :

Ի՞նչ է այդ ներքին մղիչ ոյժը : Ո՞րն է այդ անդիմադրելի ու անսպարտելի խիժանը , այդ աստուածային կայծը , որ մղում է մարդկանց դէպի մահ , դէպի անձնուրացութիւն :

Դրա անունն ազգային զգացմունք է : Ազգն ու ազգութիւնն են այդ մղիչ զօրութիւնները , մարդկային պատմութիւնը շարժող լծակներից մէկը , թերևս ոչ շատ էլ փոքրը :

Քննենք թէ ի՞նչ է ազգը :

II.

Չանագան գիտնականների կարծիքները : Քննադատութիւն : Մեր բանասէր : Ազգերի ծագումը : Հօրդայից մինչև ազգ , որսատեղից մինչև Հայրենիք : Ուժերի խնայողութեան օրէնքը : Ազգութեան յատկանիշները : Նմանութեան և տարբերութեան յատկանիշներ : Ամփոփում :

Կան բնական և հասարակական բազմաթիւ երևոյթներ , որոնց մասին մի կարճ , ամփոփ ու յստակ նորոշում տալ չէ կարողանում ներկայ գիտութիւնը , մարդկային ներկայ վերլուծական ունակութիւնը : Այդպէս է « բանականութիւնը » , այդպէս է գոյութեան գնդափարը , այդպէս են բազմաթիւ փիլիսոփայական ու կենսաբանական երևոյթներ :

Այդ կարգի գաղափարներին է պատկանում և ազգ կամ ազգութիւն հասկացողութիւնները : Ազգը կայ , նա մի բնական (իրական) մեծութիւն է , յաճախ չափազանց աչք ծակող իր գոյութիւնն զգալ աւտղ . այն ինչ կարճ ու յատկօրէն բանաձևել , թէ ինչ է ազգ , - բանաձևել այնպէս , որ միանգամայն չընդունէ այլևս երկդիմութիւն , միթութիւն , և տեղիք չը արւի որևէ թիւրիմացութեան , առ այժմ հնարաւոր չէ :

19 դ դարից առաջ դուք ի դուր կորսնէք որևէ սրտում այդ մասին փիլիսոփայական , պատմական ու հասարակագիտական բաւական հարուստ գրականութեան մէջ արեւմտեան եւրոպայում : Բոլորը խօսում են պէտքեան , նրա սահմանների , նրա վրայ ապրող ժողովրդի մասին , բայց ոչ ոք չէ շոշափում ազգութեան հարցը : Այդ մասին առաջին սրտումները մեզ հանդիպում են 19 դ դարի ընթացքում , ոչ շուտ :

Այսպէս առաջինը գերմանական դրող Zachariä - ն է , որ 1839 թւին ձգտում է բանաձևել ազգ հասկացողութիւնը : « Ազգը , ասում է Չաքարիէն , - մարդկանց այն ամբողջութիւնն է , որ ունի մի ընդհանուր ծագում , — մարդկանց , որոնց յատուկ է զգալու և մտածելու միևնոյն եղանակը » : Այս սրտումը , ինչպէս յետոյ կը տեսնենք , բաւական մօտեմտ է ներկայումս ընդհանրապէս ընդունուած բանաձևերին :

Գերմանական մի այլ դրող , — Escher (*), իրար խառնելով ազգ և ժողովուրդ հասկացողութիւնները , ապիս է հետևեալ բանաձևը . « Ազգը ոչ այլ ինչ է , եթէ ոչ որևէ պետութեան հողի կամ տէրրիտօրիայի վրայ ապրող բնակիչների ընդհանրութիւնը , որոնք մշտապէս կենում են այնտեղ : »

Escher - ի այդ սրտումը միանգամայն միջնեցնում է ազգութեան գաղափարը , որի ժամանակակից սրտմանն այնքան մօտեցել էր Չաքարիէն : Ներկայումս գոյութիւն ունեցող բոլոր քիչ ու շատ աչքի ընկնող պետութիւնների երկրներում ապրում են անողայման մէկից աւելի ազգեր : Սակայն առ այժմ մի կողմ թողնենք այդ խնդիրը , որով տխրի դբազւենք մի քիչ յետոյ , և առաջ անցնենք :

(*) « Handbuch der praktischen Politik », 1863 թւին : Թէ այս քէ նախընթաց որոշումը մեզ վերցրել ենք Ի. Անիցից :

Հոչակաւոր իրաւագէտ Բլունչլին արդէն պարզօրէն տարբերում է իրարից ժողովուրդն ու ազգը : Ժողովուրդը «քաղաքական միութեան արտայայտութիւնն է», իսկ ազգը «պատմական-կուլտուրական մի հասկացողութիւնն է», — «Ազգը կարող է ժողովուրդ դառնալ միայն պետութեան մէջ և պետութեան միջոցով» :

Գիտութիւնն, այնուհետև, քանի գնում՝ աւելի և աւելի սահմանաւորում, իրարից տարբերում է ազգ և ժողովուրդ, ազգ և պետութիւն հասկացողութիւնները : Այսպէս Աւստրիական յայտնի ընկերաբան Լ. Գումպլովիչը դեռ 1879 - թւին գրում է. «Ազգութիւններ պէտք է համարել ժողովրդական այն մեծ խմբերը, որոնք գիտակցում են իրենց կուլտուրայի ընդհանրութիւնը և որոնք ոգեւորւած կամ ներշնչւած են ազգային ընդհանուր զգայմունքով», (*) մի զգայմունքով, որը կապում է անհատին ազգի հետ, մասին՝ ամբողջութեան հետ :

Տարիներ յետոյ, նոյն գիտնականն աւելի ևս որոշ գիծ է անցկայնում պետութեան և ազգութեան միջև և, կարծես իբր բողոք այդ երկու հասկացողութիւններն իրար շփոթողների դէմ, հետևեալ միտքն է յայտնում. «Եթէ XVI դարում թագաւորում էր մարդկային արժանապատւութիւնը ծաղրող բռնատկտական սկզբունքը - *cujus regio, illius religio* (ինչպիսի կառավարիչ, այնպիսի էլ կրօն), - եթէ որ այդ սկզբունքի զօրութեան հիման վրայ ազգաբնակչութիւնը, կախազանի, դըլխատման ու խարոյկի սպառնալիքներից մզւած, սախաւած էր մերթ փչրել սրբերի պատկերները, մերթ նրանց երկրպագել, - նայելով թէ ինչ դաւանութեան էր պատկանում երկրի ամենապզորմած տէրը, - այժմ էլ սկսել է մարդկանց նոյնքան անարժան մի այլ սկզբունք, - այն՝ որ ազգութիւնը որոշւում է պետութեան պատկանելով : Եւ այդ սկզբունքը թագաւորում է մինչև օրս» : (**)

Ֆրանսիացի հոչակաւոր գրող Էրնէստ Ռընանը, 1882

(*) «Recht der Nationalitäten und Sprachen in Oesterreich» :

(**) Լ. Գումպլովիչ «Նացիօնալիզմը եւ ինդէրնացիօնալիզմը XIX դարում» (ուսուէրէն) Երես 6

թւին լոյս տեսած իր յայտնի գրութեան մէջ - «Ինչ է ազգութիւն» - , այսպէս է բանաձևում ազգութեան գաղափարը - «Ազգը մի հոգի, մի հոգեկան սկզբունք է» (երևո 26) : Մի քանի երևոյ յետոյ, նա աւելի ևս պարզաբանում է իր միտքը և ասում. «Մարդն ստրուկ չէ ոչ իր բասայի կամ ցեղի, ոչ իր լեզւի, ոչ իր կրօնի, ոչ իր երկրի գեակրի հոսանքի, ոչ էլ իր երկրի լեռնաշղթաների ուղղութեան : Մարդկանց մի մեծ հաւաքածու (agrégation) կամ մեծ խումբ, ասող ռգով և սաք սրտով, ստեղծում է մի բարոյական խիղճ, որը և կոչւում է ազգութիւն» : (*) - «Ազգութիւնն այն մեծ համերաշխութիւնն է, որը հանդիսանում է իբր արդիւնք դէպի արդէն բերւած և ապագայում էլ բերելիք զոհերը սածած սրբայրան զգայմունքների : Ունենալ մի ընդհանուր կամք ներկայում, միասին կատարած ունենալ մեծամեծ քաջազորութիւններ, ցանկալ կրկին կատարել նոյնպիսի գործեր, - ահա մի ազգի գոյութեան էական պայմանները» :

Ի միջի այլոյ ասենք, որ ազգ և ազգութիւն հասկացողութիւնները յաճախ իրար են խառնում, թէև կայ մի էական տարբերութիւն այդ երկուսի մէջ : Ազգը մարդկանց խումբն է, որի յասկութիւնները դեռ յետոյ ենք որոշելու, իսկ ազգութիւնն այդ խմբի յասկութիւնների ընդհանուր գումարն է : Ազգը առարկայական, նիւթական երևոյթ է, - մի մեծ խումբ մարդկանց օրգանական կամ միաձոյլ ամբողջութիւնն է, իսկ ազգութիւնը մի աբստրակցիոն է, մի աննիւթ կութիւն, ազգի յասկութիւնը, նրան, մարդկային այդ խմբին միւս խմբերից կամ միւս ազգերից բաժանող սրակների ընդհանուր գումարն է : Ռոտակցական լեզւի մէջ այդ երկու հասկացողութիւնները յաճախ իրար ենք խառնում, թէ և տարբերութիւնն ակներև է : Մեր հետազօտութեան մէջ մենք ևս, հետեւելով ընդունւած սովորութեան, ուշք չենք դարձնելու այդ երկու բառերի տարբերութեան վրայ, այլ յաճախ գործ ենք ածելու մէկը միւսի փոխարէն :

Ռընանի որոշումը շատ էլ սլարդ չէ : Սակայն ազգ և ազ-

(*) E. Renan - Qu'est ce qu'une nation, page 29.

գութիւն հասկացողութիւնների համար ներկայ մարդկային գիտութիւնը չունի դրանից աւելի կարճ, կտրուկ ու պարզ բանաձևեր: Այսպէս Գերմանական գիտնական Neumannը, 1888 թվին հրատարակած իր մի աշխատութեան մէջ — «Volk und Nation», այսպէս է բնորոշում. «Ազգը շատ կամ քիչ խոշոր մի ազգաբնակչութիւն է, որը՝ շնորհիւ ինքնատիպ բարձր կուլտուրական զարգացման, ձեռք է բերել ինքնատիպ ընդհանուր բնաւորութիւն, որն անցնում է սերնդից սերունդ» (*): Նա մերժում է, որ մի ազգի կամ մի ազգութեան էական յատկութիւնները կրօնը, լեզուն, ընդհանուր շահերն են: Նրա կարծիքով՝ ազգի անդամներին միացնող տարրը այն «սուբէկտիվ կամ ներքին անհատական զգացմունքն է», որ նրանց բնազդօրէն կապում է իրար հետ, որ նրանց մի օրգանական ամբողջութեան հասկացողութիւնն է ներշնչում:

Նօյմանի որոշումն էլ աւելի մութն ու ամպամած է: Ճշմարիտ է, կրկնում ենք մենք, ներկայ գիտութիւնը դեռ այնպիսի պարզ, անմխտելի բանաձև չունի ազգ և ազգութիւն հասկացողութիւնների մասին, բայց և այնպէս այս դրոշների աւածից աւելի պարզ կարելի է լինել:

Ազգային հարցի մասին խօսելիս, յաճախ մարդիկ խառնում են այդ հարցը «մարդկային ցեղերի» կամ «րասաների» հետ: Այդ շփոթութիւնը յաճախ սեղի է ունենում մանաւանդ ազգամոլների կամ շօլլինխտների կողմից, որովհետև նրանք ցանկանում են անպատճառ «ազգը» ծնեցնել մի արմատից, միւսնոյն նախնիքներից. նրանք ուզում են անշուշտ ազգութիւնը համարել մի ընդամին, մի զուտ բնական երևոյթ և ոչ պատմական կամ բնա-պատմական:

Մի քիչ յետոյ մենք կը տեսնենք, որ այդ ջանքն ի դուր է, որովհետև պատմական երևոյթներն էլ, դարերի ընթացքում դառնում են նաև բիօլոգիական կամ կենսաբանական երևոյթներ:

Ազգ կոչում է մարդկանց այն խումբը, որ դարեր շա-

(*) Fr. J. Neumann — «Volk und Nations» Ծ. 132. Պէտք է ասել, որ Նօյմանը իր այդ գրքում մատնանիշ է արել ևս օգտել է ազգային հարցի մասին եղած նախընթաց ամբողջ գրականութիւնից

րունակ, սերնդից — սերունդ, ապրելով միևնոյն բնական ու պատմական միջավայրում, իր կուլտուրային վերաբերող բոլոր հարցերը լուծել է իր համար, ինքնուրոյնաբար. դրանով ստեղծել է, ժամանակի ընթացքում, երկար համայնակեցութեան շնորհով, ազգային ընդհանուր ոգի կամ ներքին, սուբեկտիվ աշխարհ, ազգային ստեղծագործութեան յատուկ ձևեր և նոյն իսկ ազգային մի յատուկ ֆիզիքական և հոգեբանական տիպ:

Սկզբներում, մարդկային պատմութեան շէմքի վրայ, երբ դեռ բարբարոս ժողովրդներն ապրում էին տնտեսական կազմով, ազգ գոյութիւն չունէր, ինչպէս այսօր նա գոյութիւն չունի քիւրդերի կամ ելիաների մէջ: Կային տոհմեր կամ գեներ (կլան), կային ցեղեր կամ տրիբներ (աշիրաթներ), ղեկավարւող իրենց տոհմապետներով ու ցեղապետներով: Այդ տոհմերն ապրում էին ցեղերի մէջ, իսկ ցեղերը շատ սեղեր հասել էին նոյն իսկ մի աւելի բարդ հասարակակազմի — ցեղերի դաշնակցութեան: Բազմաթիւ տոհմեր խօսում էին միևնոյն լեզուի դանազան բարբառներով. նոյն իսկ մի քանի ցեղեր նոյն լեզուով էին խօսում, բայց ազգ դեռ չը կար. դեռ այդ բոլոր տոհմերն ու ցեղերն ապրում էին ուրոյն կեանքով, ստեղծագործում էին ամենօրեայ կեանքում ուրոյն ձևերով: Դեռ ևս չը կար մի ընդհանուր միջոց, որ այդ մանր ու արիւնակից խմբակներին միասնեղէր, մի ընդհանուր կաղապարի միջով անց կացնէր, միաձուլէր, բոլոր բաժան-բաժան, իրարից բաւական տարբերւող միութիւններին տաշտչէր, յղկէր, նրանց անհուն բազմազանութիւնները վերածէր որոշ չափի միազանութեան, — կարճ — նրանցից ստեղծէր մի ընդհանուր միութիւն, մի ազգ:

Այրուբենի գիւտով մարդկութիւնը դուրս է գալիս բարբարոսական շրջանից և, ստեղծելով գիր, գրականութիւն և գրաւոր պատմութիւն, նա մտնում է քաղաքակրթութեան շրջանը: Դարեւոր համայնակեցութեան, արիւնակից խմբերի մեծանալու և նրանց իրարհետ անվերջ յարաբերութիւնների մէջ մտնելու շնորհով, մարդկային համայնակեցութեան սահմաններն աւելի և աւելի լայնանում են, մարդկային կուլտակաձ լիորձաւութեան կամ գիտութեան չափը ևս աճում է: Հնարւում են նորանոր արտադրական միջոցներ, աւելի և աւելի

արդիւնաատու արտադրական ձևեր : Ստեղծուում են դատակարգեր :

Արեւակցական խմբակների նախկին կառավարական ձևը նայեալէս ընդլայնում , մեծանում է : Ծնունդ է առնում պետութիւնը , որը օր օրի վրայ մեծացնում է իր նեղլիկ սահմանները , իր հովանու տակ է առնում նոր ու նոր արիւնակից խմբեր կամ տոհմեր , քայքայում նրանց , խառնում իր նախկին , արդէն շերտաւորման ենթարկւած խմբերին : Այսպէս՝ աստիճանաբար կրանելով շրջապատ ժողովրդներին , մի փոքրիկ խումբակը — մի «պոլիսը» կամ յունական ու հռոմէական մի «քաղաք-պետութիւնը» կամայ կամայ դառնում է մի բաւական ընդարձակ պետութիւն : Այդ պետական միութեան ներսում աստիճանաբար ստեղծուում են միաստեակ օրէնքներ , ստեղծագործական միաստեակ ձևեր , մի ընդհանուր լեզու , տնտեսական քիչ ու շատ նման յարաբերութիւններ , յաճախ միւսնայնատեակի մի ընդհանուր կրօն եւայլն :

Այսպէս՝ մի Հռոմ նախ տիրում է Լացիումին , էտրուրիումին և Սարժիումին . իրար է խառնում նրանցում ապրող բոլոր արիւնակից խմբակներին , աստիճանաբար կրծելով-կրծելով , վերացնում է էտրուսկների և սարժնացիների լեզուն , տարածում բոլորի մէջ լատինական լեզուն , որի մէջ անպայման պիտի վնեն և խառնուրդներ էտրուսկների և սարժնացիների լեզուից , որովհետեւ բնութեան մէջ ոչինչ անհետք չի մեռնում : Այդ երեք դաւառների բոլորովին տարրեր ժողովրդների բազմաթիւ արեւակցական տոհմերից Հռոմի պետական կեանքը կամ մարդկային ընդհանուր համայնակեցութիւնը , դարերի ընթացքում , կարողացաւ ստեղծել Հռոմէական ազգը , կամ աւելի ստոյգ է ասել՝ — Իտալական ազգը :

Սա՝ անպայման զուտ պատմական մի պրօցէսս , մի գործողութիւն է :

Բայց արդեօք այդ պատմական պրօցէսսի տակ չը կան թագնւած նախորոշող ու յարակից պայմաններ , չը կան նաև նոր ծնունդ առնող հետեանքներ :

Ամենից շուտ ո՞ր տոհմերն են միախառնուում , միաձուլուում և մի ազգ կազմում . արդեօք այն տոհմերը , որոնք խկապէս արեւակիցներ են , թէ՞ այն տոհմերը , որոնք արեւակիցներ չեն :

Այդ հարցը երկու պատասխան ունենալ չէ կարող : Ամենից շուտ միաձուլում են արիւնակից սոհմերն ու ցեղերը : Դրանք միևնոյն բնական միջավայրի ծնունդներ են , որ ստեղծել են իրենց համար միևնոյն հասարակական միջավայր . մշակել են իրենց համար մի լնդհանուր լեզու իր բարբառներով , միասնասակ սովորութիւններ , միատեսակ անտեսակարգ (*), միատեսակ կրօն և այլն : Այդ բոլոր արիւնակից խմբակներում սնւ պայման դոյութիւն ունի բնագիտական տարրը , կամ կենսաբանական պատճառը : Այդ խմբակները կազմող անհատների լեզուն , ոգին , սովորութիւնները , հաւատալիքները՝ - կարծ՝ - նրանց պսիխիկան կամ ոգին մտաւորապէս իրար նման են , - ինչո՞ւ . որովհետեւ իրար նման են նրանց ֆիզիկան , նրանց մարմնակազմի կենսաբանական տարրերը , - նրանց արիւնը , նրանց ջղերը , նրանց ուղեղարջիջները և այլն : Ի՞նչ տարբերութիւններ են դրանք , մենք չը գիտենք , որովհետեւ ժամանակակից ֆիզիոլոգիան դեռ այնքան չէ զարգացել , որ այդքան խորը թափանցէ , այդքան՝ առաջ տանի իր գիտական վերլուծութիւնը , տարրալուծէ և համեմատէ , օրինակ , հայի ու վրացիի , Թուրքի ու Ռուսի արիւնները , դանի նրանց մէջ նման ու տարբերական բոլոր տարրերը : Իսկ տարբերութիւններ անշուշտ կան տարբեր հասարակական միջավայր ստեղծող երկու տարբեր սոհմերի , երկու տարբեր ցեղերի կամ երկու տարբեր ազգերի ֆիզիկաների միջև : Չլնդունել այդպիսի ապրիօրի (կանխահաստատա կամ նախատեսութադրելի) տարբերութիւններ՝ անհնարին է , որովհետեւ , հակառակ դէպքում , մեզ համար փիլիսոփայօրէն անհնարին կը լինի բացատրել երկու տարբեր ժողովրդների ունեցած զանազանութիւնները :

Օրինակ ինչո՞ւ այս ինչ ազգն ստեղծել է կոշտ ու կոպիտ մի լեզու , մի արիւնարբու կրօն . իսկ մի ուրիշն ստեղծել է մի քնքոյշ , մի քաղճրահնչիւն լեզու , մի մեղմ ու քնքոյշ կրօն ,

(*) Արիւնակից տիւների տեսական ձեւերի այդ բնդիմանուր նմանութիւնն է , որ դրդում է Ֆ. Էնգելսին ասել — « բաւան կամ ցեղն էլ մի տեսական ազգակ է » (տես այդ առթիւ «Der sozialiste Akademiker» — 1895թ. երես 373)

և այլն : Սրանց արմատն անապայման որոնելու է այդ ազգի , այդ ցեղի կամ սոհմի անդամների ֆիզիքական կազմի մէջ , որն իր կարգին , ծնունդ է շրջապատ բնութեան : (*)

Սա էլ անապայման բնական կամ բիօլոգիական պրօցէս (գործողութիւն) է , որ աւելի առաջ է տեղի ունենում , քան ազգի կազմելն իբր մի օրգանական միութիւն : Դա նախորոշիչ պայման է :

Բայց , ենթադրենք , որ հւօմի 3 արիքներն (ցեղ) իրենց 300 տահմերով , իբր արիւնակիցներ , միաձուլւեցին : Կը նշանակէ՞ մենք ունենք արդէն մի ազգի միջուկը , նրա մի սկզբնական ձևը , որովհետև այդտեղ կայ մարդկային մի զգալի խումբ , որը սերնդից - սերունդ կրկար տարիների ընթացքում իր կուլտուրային վերաբերող բոլոր հարցերը լուծել է ինքնուրոյնաբար : Հոօմէական այդ խմբակի բոլոր անհատներն ունենն ոչ միայն մի ոգեկան նման աշխարհ , այլ և անապայման միևնոյն արիւնը , որովհետև սերւած են մի արմատից :

Ի՞նչ է կատարւում այնուհետև :

Նոր կազմւած այդ ազգային օրգանական ամբողջութիւնն աւելի զօրեղ է , քան նրա զրայիութեան մէջ եղող և դեռ ևս

(*) Տարբեր նախապահներով մենք միեւնոյն հետեւանքներին կը հասնենք , եթէ ենթադրենք , որ մարդկութիւնը սերունդ է մի արմատից : Իսկապէս ազգութիւնների ծագման եւ ազգութիւնների բազմազանութեան ճեսակէտից ոչ մի նշանակութիւն չունի այն գիտական եւ դեռ վերջնականապէս չը լուծւած հարցը , թէ արդեօք մարդկութիւնը ծնել է կենդանական մի *սեսակից* (մօնօգէնիզմ) , թէ մի քանի *սեսակներից* (պօլիգէնիզմ) : Մի քիչ վերելում մեր բերած դաստիարակները վերաբերում էին պօլիգէնիզմին . մենք ենթադրեցինք , որ պատահի գէնտեր կամ տոմեր ու ցեղեր եղել են առաջուց , իբր արդիւնք տարբեր կենդանական ծագման : Իսկ այժմ , ենթադրելով որ մարդկութիւնը սերունդ է մի արմատից , մենք գալիս յանգում ենք բացարձակ նոյն հետեւանքներին :

Մի ասմանից սերւած մարդկութիւնը ցրում է , ինտրիկէ չափազանց դանդաղօրէն , երկրագնդի այս ու այն մասերում , մանրիկ տոմերով ու ցեղերով , սկզբներում նոյն իսկ մանրիկ խմբակներով , անասնական արեւնախառնութեամբ ապրող ,— խմբակներով , որոնց ընկերաբանական գիտութիւնը կոչում է « անիշխանական հօրդաներ » (hordes anarchiques) : Այդ խմբակացութիւնները , բնակւելով տարբեր բնական միջավայրերում եւ շունե-

տոհմական կազմով ապրող բոլոր ցեղերը : Եւ նա սկսում է
առտիճանաբար կլանել այդ դրացի տոհմերին ու ցեղերին՝
մէ՛ կիկ - մէ՛ կիկ : Կլանում , մարսում , միաձուլում է նրանց .
դարձնում իր ազգի մի անբաժան մասը : Կուլտուրապէս ստոր
այդ տոհմերն ու ցեղերը , ինչպէս կէլտերը , դալլերը , իբէր-
ները , Ադրիական ծովափերի բոլոր ցեղերը և այլն , — չը կազ-
մելով որ և է ազգային օրգանական ամբողջութիւն , շուտով ,
սուանց երկար դիմադրութեան , կուլ են գնում . նրանք ընդու-
նում են Հռոմի լեզուն , կրօնը , սովորութիւնները , օրէնքները ,
ամբողջ կուլտուրան :

Այդ տեղ կատարւում է «քիմիական» դործողութիւն :
Հռոմէական ազգն , բնդուենելով իր մէջ այդ դրացի ցեղերին ,
իւրացնելով նրանց , դարձնում է իր մի անբաժան մասը՝ —
«արիւն յարենէ իւրմէ , մարմին ի մարմնէ իւրմէ» : Նրանք
բոլորը — թէ նոր ձուլածները , թէ նախկին ազգային օրգա-

նալով բնութեան դիմադրելու կարող ոչ մի ոյժ , շուտ շուտով , նոյն իսկ հա-
զիւ մի սերունդի կեանքի ընթացում , փոփոխում , զանազանաւորում
են իրարից : Այդպիսով կրկին ստացւում է այն բազմազանութիւնը , որից
պէտք է , վերելում վերլուծում հանապարհով , միանան ճիզիֆապէս ու հո-
գեպէս իրար աւելի մօտ եղող խումբերը , մի եւ նոյն բնական եւ ժառան-
գական միջավայրի արդիւնք եղող տոհմերն ու ցեղերը եւ կազմեն — նախ՝
տոհմեր , ցեղեր եւ ապա ազգեր :

Այդ բոլոր միացման ու լուծման երեւոյթներում դեր խաղացողը
Չ. Գարուիկի մասնակցած բնական ընթացքի կամ *յարմարեցման* օրէնք-
ներն են :

Սակայն նոյն իսկ մարդկութեան այդ մանուկ , աննադիրաբեմ հա-
սակում էլ կատարող բոլոր փոփոխութիւնները միամտութիւն կը լինէր վե-
րագրել լոկ մի արմատի—սնեխական ճակտորի : Ոչ , յառաջացող փոփոխու-
թիւնները ծնունդ են արտաքին բազմազան միջավայրի եւ արդէն կազմա-
կերպւած մարդկային ներքին աշխարհի : Այդ մարդկային *ներքին աշխարհը*
երկնից չէ ընկել կազմ ու պատրաստ . նա էլ ծնունդ է իր նախորդների հա-
զարապարեան անասնական ու մարդկային անցեալի , որի կուսակլած ժա-
ռանգութիւնը մարդ արարածը բերել է իր հետ աշխարհ , հէնց որ երեւացել
է իբր մարդ - բանական՝ ընկերաբանութեան սապարէզում : Արտաքին մի եւ
նոյն միջավայր միատեսակ չէ ազդում սարբեր տոհմերի ու սարբեր ցեղերի
վրայ , որոնք ժառանգել են սարբեր որակներ եւ որոնց ոգին ունի իւրայա-
սուկ ներքին ստեղծագործական կարողութիւն :

հական միութիւնը — կազմում են այնուհետեւ մի անբաժան ամբողջութիւն, մի նոր օրգանական միութիւն, ինչպէս թրթուածնից և ջրածնից ստացւում է մի նոր բարդ մարմին — ջուրը :

Այդ նոր ստացւած աղգային օրգանական ամբողջութիւնը կրկին կրում է «հռօմէական աղգ» անունը, բայց այլ ևս նա մաթեմատիքորէն նախկին հռօմէական աղգը չէ. նա ընդունեց իր մէջ մի նոր տարր, որն անպայման ներմուծեց որոշ փոփոխութիւններ այդ աղգային ամբողջութեան մէջ :

Ներմուծւած փոփոխութիւնները կարող են լինել շատ ճշգիւն, եթէ ներս մանող տարրն ինքը ճշգիւն է թէ թւով, թէ որակով : Նրանք կարող են լինել ճշգիւն մի այլ դէպքում էլ. երբ ներմուծւող տարրը, որքան էլ թւով շատ, որակով նման է նախկին աղգային միութեանը :

Այնուհետեւ տարածւում է հռօմի պետութիւնը, գրաւում ամբողջ Միջերկրականի աւազանը երեք մայր ցամաքների ափերով, իրեն հպատակեցնում հարիւրներով ազգեր ու ցեղեր : Այդ բոլորը կազմում են Հռօմի ժողովուրդը և ոչ հռօմէական ազգը : Իտալիան, նրա դրացի բազմաթիւ կղզիներն ու սրօվինցները (գաւառ) լցւած են աղգային մի օրգանական ամբողջութիւնով — հռօմէական աղգութիւնով, իսկ Աքէեան կամ Յունաստանն ունի իր շեշտւած աղգութիւնը — յունական աղգը. Ասիան ունի իր բազմաթիւ ազգերը. Աֆրիկայի մի մասը նոյնպէս : Հռօմը լցրել է այդ բոլոր ժողովուրդներին իր պետական հսկայական տապրակի մէջ ու խառնում է, ուժգին թափահարում : Երեւակայեցէք, որ ամեն մի աղգ հանդիսանում է մի խոշորիէկ կոշտ, մէկը թոյլ, միւսը պինդ, երբորդը կարծր. խառնեցէք այդ հսկայական տապրակը : Կոշտերն իրար են դարնւում. թոյլերը փշրւում են, ձուլւում, կորչում. նրանք այլ ևս կոճեք չեն, այլ փոշի, մանրուէք, որը կը ձուլւի շուտով միջավայրում գտնւող ամենախոշոր ու ծանր գանգլածի — հռօմէական աղգի հետ : Բաւական է մի քիչ խոնաւութիւն, մի քիչ անալգամա կամ միայնող նիւթ, և այդ փշրւած կոշտերն այլ ևս ոչ մի ուրոյն հետք չեն թողնի :

Շարունակեցէք խառնել տապրակը : Պինդ ու կարծր կոշ-

անրից դուցէ մի քանի սուր-սուր ծայրեր, մի քանի խորթու-
փորդութիւններ պոկեն, բայց նրանց ամբողջութիւնը մնում
է: Ընդհակառակը՝ որքան դուք արագ ու ուժեղ էք խառնում,
նրանք, վայր թափելով իրենց թոյլ մասերը, իրենց խորթու-
փորդութիւնները, դառնում են աւելի ուժեղ, ընդունում են
գնդի ձև, կորանում և դիմադրական աւելի մեծ ունակութիւն
են ձեռք բերում: Եթէ խառնելու ժամանակը չափազանց
կերկարի և խառնելու գործողութեան ոյժը խիստ կը զօրանայ,
անկասկած, կրօնիսն պինդ կոշտերը ևս փշրել և վերջ ի վեր-
ջոյ հերթը կը հասնի նաև կարծրներին: Սակայն ազգերի հա-
լածանքները երբէք յարատև չեն եղել մարդկային պատմու-
թեան մէջ:

Կոշտերը խառնելու գործողութիւնը մի հասարակ ֆիզի-
քական պրօցէս է: Կոշտերը պիտի փշրեն, կպչեն այս կամ
այն մեծ կոշտին, որ նոր միայն առաջ գոյ ձուլման քիմիա-
կան գործողութիւնը:

Ազգը նման է քիմիական գործողութիւնից առաջ եկած
մարմնին, իսկ պետութեան ժողովուրդը մի ֆիզիքական խառ-
նուրդ է:

Մեր բերած օրինակից պարզ է, որ ամենից մեծ դիւրու-
թեամբ կլանւում են նման տարրերը: Տարրեր տարրերից էլ
նրանք են ամենահեշտ կլանւողները, որոնք ներքին դիմադրա-
կան ոյժ չունեն: Իսկ այդ ներքին դիմադրական ոյժը ազգա-
յին օրգանական ամբողջութեան գիտակցութիւնն է: Տահմերն
ու ցեղերը կլանելը դիւրին է, քանի դեռ նրանք ազգ չեն
կազմել: Իսկ երբ ազգը կազմւեց և մանաւանդ երբ ազգային
գիտակցութիւնն ամրացաւ, այնուհետև մի ժողովրդի կլանելն
այլ ևս սկսում է դժւարանալ: Այդ դժւարութիւնը երբէք չէ
կարելի մտթեամափքօրէն հաշլի առնել: Կլանելն անհնարին
ասելն էլ չէ կարելի, որովհետև շատ ազգեր կլանւել են, և տրա-
մարանօրէն ոչ մի հիմք էլ չունենք անհնարին ասելու: Բայց
գործնական կեանքը, մարդկային պատմութիւնը մեզ կանգնեց-
նում են այնպիսի փայտուն փաստերի առջև, որ կամայ-ակա-
մայ պիտի խոստովանուենք ոչ թէ «անհնարինութիւնը», այլ
«ծայրայեղ դժւարութիւնը»: Երկու հազար տարի է հրէան

ճնշում, հալածում է. 2000 տարի է նրան ուզում են կլանել :(*)
Մտա 1500 տարի է Մեծ Հայաստանը չը կայ իբր քաղաքա-
կան միութիւն. այնքան դարեր հայն էլ հալածում է, նրան
էլ աշխատում են կլանել . . . Բայց այդ ազգերը կան և կարծես
ամենեւին թուլանալու նշաններ չեն ցոյց տալիս, ընդհակառակը,
նոր ու նոր արթնացման, նոր վերածնութեան արշալոյսն է,
որ մենք տեսնում ենք փայլելիս նրանց ազգային հորիզոնների
վրայ . . .

Մենք բերինք օրինակ հրէական ու հայկական ազգերը,
որովհետեւ մեր կարծիքով, դրանք տանջանքի ու ազգային հա-
լածանքի մարմնացումն են հանդիսանում: Նայեցէք չէխերին,
պօլիսիներին, բուլղարներին, սաուդներին, արաբներին . . .
Դրանց այլևս չէ կարելի «կրօնական համայնք» անւանել, դրանք
ազգեր են, դարերով ճնշած, կլանելու վտանգի մէջ, բայց
բոլորն էլ այսօր վերածնութեան նշաններ են ցոյց տալիս:

Այսպէս ուրեմն՝ ազգութիւնը ընտանիքային կամ բի-
պարիսոյթական մի երևոյթ է: Բղխել է նա մի թէ միքանի
արմատներից, — դա նշանակութիւնն չունի, որովհետեւ պատ-
մական երևոյթները դարերի ընթացքում, առաջ են բերում
«ֆիզիքայի» նմանութիւն, վեր են ածւում կենսաբանական
երևոյթների:

Եթէ մի րոպէ համոզւած մօնօգէնիս(*) լինենք, այնու-
ամենայնիւ պիտի ընդունենք ազգային խնդիրը, որովհետեւ մի
արմատից սերւած մարդկութիւնը, նման «ֆիզիքայով» կամ
բնակազմով, աճեցողութեան ճակատագրական երևոյթից զըր-

(*) Կ. Կառլցկին իր վերջին աշխատութեան մէջ, (որ լոյս տեսա-
լիբր յաւելում «Neue Zeit» ամսաթարերի — պատասխան եւ քննադատու-
թիւն աւստրիական սօց. դեմօկրատ Օսո Բաուերի յայտնի գրքի) հրէաներին
անւանում է «կրօնական համայնք». նա նրանց չէ համարում ազգ, որով-
հետեւ ազգութեան էական ժախտը համարում է լեզուն: Այդ հարցին դեռ
մենք կը դառնանք:

(**) «Մօնօգէնիս» ասում են այն անձերին, որոնց կարծիքով մարդ-
կութիւնը ծնունդ է առել մի արմատից: Դրա հակառակը կան «պօլիգէ-
նիսներ», որոնք կարծում են, որ մարդ-արարածը երկրի վրայ առաջ է
եկել մի քանի վայրերում, սերել է մի քանի արմատներից:

դւած , դուրս է եկել իր բնագաւառից , լցրել է այս կամ այն գրացի երկիրը , յետոյ մի ուրիշը , յետոյ աւելի հեռուներն է շնկ , հաստատուել է այնպիսի նոր ու նոր բնական միջավայրերում , որոնք հիմնապէս տարբեր են եղել իր բնագաւառի միջավայրից : Անտարակոյս՝ գաղթող այդ խմբերն իրենց հետ արդէն բերել են որոշ ժառանգական մարմնակազմ և որոշ ոգեկազմ , որոնք մտնում են ընդհարման չըջատաւ միջավայրի հետ , որոշ փոփոխութիւններ աւաջացնում այդ միջավայրում իրենց կուրտուրայի ճարտար . — օրինակ՝ սներ են շինում և ստեղծում իրենց ցանկացած կլիմայական ատօիճանը , յարմար իրենց մարմնակազմի . սնելում են սլարտէզներ , շինում ճեմեղիներ , ստեղծագործում իրենց ոգեկազմին հաճելի մի փոքրիկ չըջատաւ և այլն , և այլն : Իսկ մարդկային կուրտուրան է , որ գործում է , մարդուն որոշ չափով ազատում բնութեան բռնութիւնից և մասամբ կախման մէջ դնում նրան իր սեփական էութիւնից :

Բայց դա միայն մասամբ : Եւ որքան մարդկային զարգացման սանդուխտ Ներքե լիջնենք , այնքան աւելի անկուրտուրական լինելով մարդը , աւելի և աւելի անմիջական ենթակայութեան տակ է դանւում բնութեան ուժերից : Այդ գաղթած խմբերի բերած կուրտուրան , նրանց ժառանգական ունակութիւնները և ստեղծագործող յատկութիւնները , չը դիմանալով բնական միջավայրի հզօր ազդեցութեանը , կամաց կամաց կրճւում , չքանում են . ստեղծւում է մի այլ ժողովուրդ , տարբեր բնակազմով , տարբեր ստեղծագործական ունակութիւնով ու ոգեկազմով , քան այն խումբը , որ մնացել է բնագաւառում . մի և նոյն րասան (ցեղը) վեր է ածւում բազմաթիւ ազգերի , որոնց բնակազմը բազմազան է , իրարից տարբեր : Եւ որքան բնական միջավայրերն իրարից տարբեր լինեն , այնքան աւելի կը տարբերւեն նրանցում բուն դրած խմբերի , ազգերի ու ժողովուրդների բնակազմն ու ոգեկազմը :

Կազմւեց ազգը : Ի՞նչ տարրն է տիրում նրա ներսում . բազմազանութիւն , թէ միօրինակութիւն :

Մարդկային կեանքի զարգացման սկզբնական բոլոր շրջաններում , թէ վայրենութեան և թէ բարբարոսութեան մէջ ,

երբ դեռ գոյութիւն ունէր տոհմական կազմը և սկզբնական կօմմունիզմը, — ամեն տեղ՝ հասարակութեան ներսում թագաւորում էին հաւասարասէր կարգեր: Մարդիկ միասին աշխատում, միասին վայելում էին: Միակ առաւելութիւնն անձնական յատկութիւններն էին: Ամենից աւելի պատիւ էին վայելում ծեր, փորձեալ, ժամանակի դիտութիւններն ու աւանդութիւններն իրենց դիտում ունեցող անհատները, կտրիճները, յաղթական ռազմիկները, ճարպիկ որսորդները և այլն: Մարդկանց նիւթական կեանքի մէջ տարբերութիւնը ճիշտ այնքան էր, որքան նրանց անհատական յատկութիւններն էին տարբեր: Իսկ այդ տարբերութիւնները շատ չէին, այնպէս որ կարելի էր վատահօրէն պնդել, թէ հասարակութեան ներսում թագաւորում էր նիւթական հաւասարութիւն:

Նոյն հասարակութեան քաղաքական ու վարչական բոլոր հարցերը նոյնպէս պատկանում էին բոլորին, բոլոր չափահասներին՝ այր թէ կին: Սակայն ինչ կասկած, որ ամէն խնդրում անց էր կենում փորձեալ անհատների ու ծերերի կարծիքը, փաստօրէն նրանք էին հանդիսանում ամեն ինչի ղեկավարը:

Այդ հաւասարասէր մարդկային խմբակցութիւնները դեռ ազգի հասկացողութիւնը չեն ունեցել. նրանք կազմել են լոկ տոհմեր, ցեղեր ու, ամենաշատը, տոհմերի դաշնակցութիւն: Ազգութեան ծնունդը համապատասխանում է մարդկային քաղաքակրթութեան աստիճանին: Սակայն այդ աստիճանում արդէն տնտեսական ու հասարակական անհաւասարութիւնը լուծ էր դրել մարդկային մանր ու խոշոր խմբակցութիւնների ներսում. արդէն առաջ էին եկել հարուստներ ու աղքատներ, կեղեքողներ ու կեղեքւողներ:

Ուր մն՝ չը կայ և չէ եղել որ և է ազգ, որի ներսում բոլոր անհատները սօցիալապէս (ընկերապէս) ու տնտեսապէս հաւասար լինէին: Ընդհակառակը, — ամեն տեղ և ամեն ժամանակ՝ ազգի ներսում եղել են անհաւասար անհատներ, հասարակական անհաւասար խաւեր, շերտաւորումներ, դասակարգեր:

Ինչ կասկած, որ առաջին խոշոր շերտաւորումը հասարակութեան ներսում առաջ է եկել սեռերի տարբերութիւնից: Կինն իր մարմնակազմով, իր որդեկծնութիւնով և այլ հանգա-

մանքներով ստիպւած էր անպայման ունենալ այլ զբաղմունք ,
քան տղամարդը : Նա , օրինակ , չէր կարող ռազմիկ լինել : Որ
աւանդութիւնն ուղում էք վերցրէք կուող կանանց կամ ամա-
ղօնների մասին , բոլորի մէջ էլ կինը ներկայանում է ամուրի,
գրեթէ օրիորդ , ազատ զաւակի բեռից : - Աշխատանքների տար-
բերութիւնը զարգացրել է տարբեր բնաւորութիւն ու տարբեր
հասարակական դիրք : Կինը դասել է ենթակայ , կեղեքւող :

Առաջ են գալիս ստրկատիրութիւնը , Հորտութիւնը , «ա-
դատ» կամ վարձու բանւորութիւնը : Հասարակութեան ներ-
սում , շնորհիւ աշխատանքի բաժանման՝ երևում են հասարա-
կական դասեր , իսկ շնորհիւ կեղեքման սկզբունքի՝ - դասա-
կարգերը : Այդ դասերի ու դասակարգերի զբաղմունքների
տարբերութիւններն առաջ են բերում նրանց կաղմող անհաս-
ների թէ մարմնակազմի և թէ ոգեկազմի տարբերութիւն : Դա
ազգի ներքին շերտաւորումն է , որը՝ որքան էլ միջազգա-
յին գոյն ունենայ , այնուամենայնիւ կաղմում է ազգի ներսում
կատարւած մի երևոյթ և երբէք չէ կարող դերժ լինել ազգի
բնդհանուր յատկութիւններից , նրա ինքնայատուկ որակ-
ներից :

Ազգը կաղմող բոլոր դասակարգերից հանեցէք այդ բոլոր
սարքեօական , զուտ դասակարգային և դասային որակները ,
աաչեցէք , հարթեցէք նրանց . այնուամենայնիւ տակը կը մնայ
չատ բան : Կը մնան յատկութիւններ ու որակներ , որոնք ան-
պայման իրար նման են և յատուկ բոլոր դասակարգերին , դա-
սերին ու նոյն իսկ բոլոր անհասանելին : Դրանք ազգային որակ-
ներ են : Առանց այդ որակները բոլորը կամ նրանց մեծ մասն
ունենալու , չէ կարելի կոչւել այդ ազգի անդամ :

Այդ ազգային նմանութեան ազդակներից ամենաէականը
և տիրողը անպայման լեզուն է : Եւ «լեզուն» ասելով չը պէտք
է հասկանալ լոկ լեզւի մեքենական մասը , խօսելու ունակու-
թիւնը , այլ զրա հետ նաև լեզւի ոգին - ոճերը դարձւածները ,
նրա տրամաբանութիւնը , որ միշտ ինքնատիպ է լինում , և
գրականութիւնը , որը ժողովրդների անկուլտուրական վիճա-
կում պահպանւում է միայն ու միայն լեզւի , աւանդութիւն-
ների շնորհով , իսկ երբ մամուլն ու տպագրութիւնը զարգա-

նում են, նա դառնում է ինքնուրոյն գործոն ազգային կեանքում:

Ազգային նմանութեան ազդակներին են սովորութիւնները, աւանդութիւնները, բնաւորութեան ընդհանուր գծերը, յաճախ ընդհանուր կրօնը, (*) ընդհանուր հայրենիքը և սէրը դէպի հայրենիքը թէ սեփականատէր դասակարգերի և թէ սեփակազուրկ աշխատաւորների մէջ:

Կարլ Կառլցկին իր բոլոր գրութիւններում (դժբաղդաբար բոլորն էլ մանր, ոչ հիմնաւորապէս պարզաբանւած մինչև վերջը) ազգութեան համարեա՛ միակ որոշիչ տարրը դնում է լեզուն: Այդ տեսակէտը նոր չէ. դեռ շատ տարիներ առաջ նոյն կարծիքն են յայտնել ուրիշ շատ մտածողներ և գրողներ: Մեր կարծիքով դա չափազանց միակողմանի տեսակէտ է: Չէ կարելի մի ազգի բոլոր զուտ ազգային յատկութիւնները, նրա ազգային էութիւնը արտայայտող բոլոր որակները վերացնել կամ բոլորովին նսեմացնել և միակ լեզուն դարձնել ազգութիւնը կազմող տարրը: Մենք մի քանի սող վերեւում արդէն իսկ շատ ընդարձակեցինք «լեզու» ասւած բանի ըմբռնողութիւնը. բայց այդքան ընդլայնելուց յետոյ էլ, անպայման, մնում են մի քանի այլ ազդակներ, որոնք եթէ ոչ այնքան եական, որքան լեզուն, այնուամենայնիւ կազմում են բաւական յայտուն նշաններ ազգութիւնը որոշելու խնդրում:

Քննենք այդ բոլոր «ազգային արտայայտութիւնները»:

Ինչ կասկած, որ դրանցից ամենախոշորը և ազդեցիկը լեզուն է:

Լեզուն մարդկային ստեղծագործիչ ոգու արտայայտութիւնն է: Նա պատմական մի երեւոյթ չէ, այլ բիօլոգիական

(*) Ռեբան մի ժողովուրդ կուլտուրապէս usur է, այնքան աւելի կրօնը դեռ է խաղում նրա կեանքում: Կան բազմաթիւ «սանկացած» հայեր, դրանք մահմէտական հայեր են, բայց այսօր աւելի «սանիկ» են, քան բուն սանիկները: Նոյնը կարելի է ասել Աջարների կամ «Մահմէտական Վրացիների» մասին: Կաթոլիկ Խրուասները եւ յունադաւան Սերբերը մի եւ նոյն լեզուն խօսող մի ազգի զաւակներ են, բայց կրօնների տարբերութիւնը միջնորմի պէս կանգնել եւ բաժանել է նրանց գէթ արտաքին:

(կենսաբանական) : Ընկերաբանական (սոցիոլոգի) գիտութեանը ծանօթ չէ անխօս մարդ : Այդ երկու բառերն իրենց մէջ իսկ ունեն ներքին հակասութիւն , որովհետեւ «մարդ» կոչուած է այն կենդանին , որը խօսում է , իր մտքերն արտայայտում է բառերով :

Ե՞րբ է ծնունդ առել մարդկային լեզուն , արդեօք ո՞ր կենդանական աստիճանի վրայ , — գիտութեան մէջ դեռ վրձու-լած հարց չէ , բայց հաւանական է , որ եղել է մի նախա-մարդ կենդանի , որ բարձր է եղել բոլոր շորեքթաթերից (բի-ման) և ստոր մարդուց (homo-sapiens) և այդ նախամարդն ստեղծել է մարդկային լեզուի սկզբնական աստիճանները կամ ֆազերը : Այդ նորաստեղծ յատկութիւնը նախամարդուն առել է հսկայական առաւելութիւն միւս կենդանիներից , բայց միա-ժամանակ արդէն ստեղծել է մարդը , որովհետեւ լեզու ունե-ցող , խօսող նախամարդը կամ անթրոպոպիտէկոսն արդէն մարդ է կոչուած :

Այդպիսի կնճռոտ հարցեր չափազանց շատ կան ընկերա-բանութեան մէջ : Այդպէս են բոլոր ծագման հարցերը : Օրի-նակ՝ ի՞նչպէս է մարդը մտել գոյութեան ասպարէզ՝ — անհա-տարար , թէ խմբով : Ենթադրուում է որ խմբով : Արդեօք ե՞րբ է դանւել կրակը , մարդկային գործածութեան անհրաժեշտա-գոյն այդ միջոցը , — նախամարդն է դառել նրան , թէ մարդ-բա-նականը : Նոյն հարցը կարելի է տալ նաև կրօնի ծագման , սե-փականութեան գաղտնիարի առաջացման և այլ բազմաթիւ խնդիրների վերաբերմամբ :

Ինչ էլ որ լինի՝ մի բան կասկածից դուրս է . ներկայումս չը կայ ոչ մի վայրենի ցեղ , որ լեզու չունենայ :

Մարդկային այն մանրիկ խմբակները , որոնք առաջին անգամ երևան են եկել իբր մարդկային հասարակութիւններ , ունեցել են իրենց յատուկ լեզուները , որոնք անպայման պիտի ունենային որոշ նմանութիւններ և տարբերութիւններ : Մեծ էին լինելու մանաւանդ տարբերութիւնները , որովհետեւ լեզուն էլ արդիւնք է արտաքին հանգամանքների և մարդ էակի ներ-քին կամ ոգեկան աշխարհի , եթէ միջավայրի նմանութիւնները պիտի գրդէին ստեղծել մի և նոյն երեւոյթների համար միատե-

սակ բառեր, մարդ-էակի ոգեկան աշխարհի անհատական տարբերութիւններն անշուշտ պիտի ստիպէին ստեղծել իրարից տարբեր բառեր ու սճեր և մանաւանդ դրանց տարբեր արտաբերութիւններ ու շեշտեր: Եւ դա է, այդ տարբերական, անհատական ստեղծագործական տարրն է լեզւի ստեղծման մէջ, որ իրաւունք է սալիս էրնէստ Բընանին ասելու. «Երկու եղբայր, որոնք կը ստեղծէին լեզու իրարից մի քաւորդ մզոն սարածութեան վրայ, կը ստեղծէին երկու սարբեր լեզու:» (*)

Այդ երկուոյթը միայն ծագման ամենասկզբնական շրջանին չէ յատուկ. նա կայ և համեմատաբար աւելի բարձր, աւելի զարգացած ֆազիաներում (փուլ), ինչպէս, օրինակ, ներկայ վայրենիների ստորին ցեղերի մէջ: Այսպէս՝ դրում է Բաստիանը. «Վայրենիների մէջ ամէն թույլէ կազմուում են նոր բարբառներ (դիալէկտներ), որոնք արագօրէն դառնում են բոլորովին տարբեր լեզուներ: Միասնորեն նկատել են, որ լեզուն փոփոխուում է համարեա՛ սերնդից սերունդ այն սեղերում, որոնց մէջ զաւակները գտնէ մի քանի ամիս մնում են մենակ և, երբ ծնողները վերադառնում են, զաւակները խօսում են նրանց համար բոլորովին անհասկանալի լեզուով: Իսկ Աւստրալիացում, ուր ընտանիքի որ և է անդամի մահից յետոյ, այն բոլոր բառերը, որոնք գտնէ հետաւոր նմանութիւն ունին հանգուցեալի անւան հետ, ենթարկւում են հալածանքի և փոխարինւում են ուրիշ բառերով (նոր շինած), լեզւի այդպիսի արագ փոփոխութիւնն աւելի ևս յաճախուէտք է կատարւի: (Երես 284) «Լեզւի նմանութիւնը մշակւում է ամենատարզ կերպով՝ մարդկանց մի ամենանեղ խրմբակի մէջ: Բայց արդէն դրացի գիւղի բնակիչները, քիչ ժամանակից յետոյ, կարող է պատահել, որ կը սկսեն խօսել մի բոլորովին տարբեր լեզուով, և եթէ նրանց մէջ թշնամութիւն գոյութիւն ունի, այն ժամանակ նրանք դիտմամբ կաշխատեն խուսափել ամեն տեսակ նմանութիւններից իրենց լեզուներում»(**)

Մարդկային հասարակութիւնների զարգացման սկզբնա-

(*) E. Renan - « De l'origine du langage ».

(**) A. Bastian - « Der Mensch in der Geschichte » Bd I, St. 384

կան աստիճաններում այնքան դիւրաթեք , յարաշարժ և փոփոխական մի տարր , ինչպէս լեզուն է , աստիճանաբար ամրանում , կայունութիւն է ձեռք բերում , երբ մեծանում են հասարակութիւնները կամ մարդկային ցեղի բեկորները , ինչպէս ասում է ժ . Ժօրէսը : Մանրիկ հօրդաների ներքին հաղորդակցութեան միջոցից նա դառնում է մարդկային աւելի և աւելի խոշոր խմբակցութիւնների յարաբերութեան հղօր զէնք և իր մէջ է ամփոփում նման միջավայրում աճող և նման ժառանգական ոգեկազմ ունեցող մարդկանց ստեղծագործական ուժերը : Անհատներն այդ մարդկային բեկորի մէջ ապրում և ստեղծագործում են , իրենց ներքին ու արտաքին աշխարհը բացատրում այդ լեզուով , մի և նոյն բառերով , մի և նոյն սճերով : Դարերի ընթացքում այդ լեզւի մէջ քարանում են մարդկային այդ բեկորի բոլոր մտաւոր ու ոգեկան առանձնայատկութիւնները , որոնք նման չեն նոյն խիկ ամենամօտ դրայու մտաւոր և ոգեկան հումանիչ արտայայտութիւններին : Լեզւի ձկունութիւնը ցոյց է տալիս այդ մարդկային բեկորի կամ այդ ազգի մտաւոր գույն և ֆիզիքական ձկունութիւնը : Նրա սրամիտ սճերն ու առածները , ջինջ ֆրազներն ու արտայայտութիւնները սլարդ ապացոյցներ են այդ լեզուն ստեղծող և գործածող ազգի սրամտութեան , մտքի լակնական սլարդութեան , գործնական բնաւորութեան և այլն , և այլն :

Որքան մի ժողովուրդ կուլտուրապէս ստոր է , այնքան նրա լեզուն դիւրաշարժ և դիւրափոփոխ է , որովհետև դեռ նա չէ ամրասնդւել ժառանգականօրէն , դեռ չէ հարստացել և որոշ չափով քարայել : Որքան հասարակութիւնը բազմանում և կուլտուրապէս սուաջ է գնում , այնքան աւելի ժառանգաբար կուտակւում , հաղորդւում են իրար յաջորդող սերնդներին դարեւոր յատկութիւններ , բառեր , դարձւածներ , առածներ , սասցւածքներ , բանաւոր գրականութիւն և այլն : Որքան դարեր աւելի են գլորւում մարդկային այդ բեկորի վրայով , այնքան աւելի ամրասնդւում , այնքան աւելի միս ու արիւն է դառնում այդ ժողովրդի համար իր լեզուն :

Այդ վերեւի ակնարկից պարզ է , որ որքան մի ժողովուրդ , մարդկային ցեղի մի բեկոր ստոր է կուլտուրապէս , այնքան

աւելի դիւրաշարժ , դիւրափոփոխ է նրա լեզուն , — ուրեմն և այնքան աւելի հեշտ է նրան մոռացնել տալ իր լեզուն , իր ուձերը , իր արտայայտութիւնները . այնքան աւելի դիւրին է օտարացնել նրան , ձուլել մի այլ , աւելի զօրեղ բեկորի հետ , կլանել նրան : Ընդհակառակը — որքան աւելի մի ժողովուրդ բարձր է կուլտուրապէս , որքան աւելի նա ունի ժառանգաբար ստեղծագործած բառերի , ոճերի , դարձւածքների , բանաւոր և գրաւոր արտադրութիւնների հաւաքածու , այնքան աւելի նրա լեզուն ու գրականութիւնը դարձել են այդ ազգի համար միա ու արիւն , — նոյնքան աւելի դժւար է նրան ձուլել մի այլ ազգի մէջ , կլանել նրան :

Դժւար է ասում ենք և ոչ անհնար : Դժւարութիւնն այնքան է աճում , որ մի բուռը հայ ժողովուրդ , սկսած XV , V դարերից , ահա մօտ 1400 տարի է ստրուկ է մերթ պարսիկների , մերթ յոյների , մերթ արաբների , սելջուկների , թաթարների , օսմանեան թիւրքերի ու քիւրսերի ձեռին , — և այդ բոլոր փրփուները հրով ու սրով , խաթրով ու փաղաքշանքով ջանալով են կլանել , ձուլել իրենց մէջ հայ տարրը , բայց չեն յաջողել ու թերեւս ամենեւին չը յաջողին այսուհետև , որովհետև մօտ է մարդկային բոլոր ազգերի ու հասարակութիւնների լուսաւոր ապագան , համամարդկային ազատ դաշնակցութիւնը , մարդ-արարածի փրկութեան միակ ելքը-համայնական աշխատանքն ու համայնական բաշխումը :

Ուրեմն՝ լեզուն ամենացայտուն տարրերից յատկութիւններից մէկն է , որ բաժանում է մարդկային ցեղի բեկորներին իրարից :

Այժմ մի ակնարկ նետենք այդ բեկորի կամ այդ ազգի ներսը :

Մաթեմատիքօրէն մտածելով , անշուշտ կարելի է պնդել , որ միևնոյն բառը երկու եղբայրների համար անգամ որոշ անընկատելի տարբերութիւններ պիտի ունենայ , նայելով նրանց ոգեկազմի տարբերութիւններին : Օրինակ՝ «սեղան» բառը թէև երկուսի մտքի մէջ էլ կապւած է այս ինչ իրի մտապատկերի հետ , բայց մի եղբօր մտապատկերում սեղանը կարող է նուրբ լինել , ճաշակով շինւած , այս ինչ գոյնի , յղկած և այլն , իսկ

միւսի մտապատկերում աւելի կոչաւ, մի այլ ձեւով ու գոյնով
և այլն :

Եթէ տարբերութիւններն անհատից-անհատ, նոյն իսկ
միևնոյն ընտանեկան ու դասակարգային միջավայրում մուած
ու ապրող անձերի համար գոյութիւն ունեն, ինչ կասկած, որ
մի գիւղացու, մի ոսկերչի, մի ուսուցչի, մի բանւորի և մի
հարուստ դրամատիրոջ միջև աւելի ևս զգալի կը լինեն այդ
տարբերութիւնները : Նոյն «սեղան» բառը գիւղացու գլխում,
ոսկերչի, ուսուցչի, բանւորի, դրամատիրոջ ուղեղներում բա-
ւական զգալի տարբերութիւններով մտապատկերներ պիտի
ծնուին :

Աւելի ևս ընդարձակենք : Մի բուրժուայի և մի բանւո-
րի, մի նրբաձաշակ ինտելլիգէնտի և մի աշխատաւոր գիւղա-
ցու մտապատկերներում ևս նոյն տարբերութիւններն անշուշտ
լինելու են, օրինակ, «արդարութիւն», «ճշմարտութիւն»,
«գեղեցիկութիւն» և այլ բառերի ու նրանց յարուցած մտապատ-
կերների վերաբերմամբ :

Այսպէս ուրեմն՝ տարբերութիւններ, թէև խիստ նուրբ,
կան անհատից անհատ, դասից-դաս և վերջապէս, դասակար-
գից դասակարգ : Սակայն այդքան տարբերութիւններ կան, օ-
րինակի համար, բոյսերի և կենդանիների տեսակների մէջ :
Այսպէս, ամէն մի շուն՝ անհատօրէն տարբերում է միւս շնից,
նոյն իսկ մի արդանդից ծնած : Ծների որոշ ցեղի կամ տեսա-
կի ստորաբաժանումը տարբերում է, աւելի խոշոր գծերով,
միւս ստորաբաժանումից, ինչպէս մօտաւ բուրդօգլից կամ գամ-
փուլից, բարակից և այլն : Բայց այդ բոլորը չեն խանգարում բը-
նագէտներին դանել ընդհանուր խոշոր նմանութիւններ այդ
անվերջ բազմադան անհատների մէջ և կնքել նրանց մի տեսակի
անունով որ է՝ ՇՈՒՆ :

Ծիշտ այդպէս էլ աղգերի ներսում եղած անհատական ու
դասակարգային տարբեր ըմբռնումները չեն խանգարում ընկե-
րարանին ընդհնամարեղ ու ընդգծել բոլոր այն խոշոր նմանու-
թիւնները, որ կան մարդկային ցեղի մի բեկորի բոլոր անհատ-
ների մէջ, ազգի բոլոր անդամների մէջ :

Der Tisch ասելով, գերմանացին հասկանում է իր գեր-

մանական կուլտուրայի ստեղծած սեղանը, ինչպէս և ֆրանսիացին հասկանում է la table բառով ֆրանսիական կուլտուրայի արդիւնք եղող սեղանը, ուստի էլ իրենը, հայն էլ իր սեփականը և այլն : Ոչ մի կասկած չէ կարող լինել, որ մի և նոյն ազգի բուրժուայի ու բանուորի («սեղանի») մտապատկերների միջև որքան էլ տարբերութիւններ լինեն, այնուամենայնիւ նրանք-այդ տարբերութիւնները, կը լինեն համեմատաբար շատ փոքր, քան մի ֆրանսիացի բուրժուայի («սեղանի») մտապատկերի, և օրինակ, մի հայ բուրժուայինը :

Ծիշտ այդ պատճառով էլ մենք պնդում ենք, որ դասակարգային բոլոր հնչիւնային, ժարէճնական և այլ տարբերութիւնները չեն կարող խանգարել մի լեզուի կոչուել ազգային լեզու, յատուկ ազգը կազմող բոլոր անդամներին :

Սրանից բղխում է մի գործնական հետեւանք, որ սուհասարակ հաճելի չէ բառամոլ ապաղգայնականներին կամ կոմսպոլիտներին : Այդ գործնական հետեւանքը հետեւեալն է. ազգութեան ամէն մի անդամ պարտաւոր է պաշտպանել և նախանձախնդիր լինել իր ազգային լեզուի զարգացման համար, կրուել նրան հալածողների դէմ, որովհետև ազգային լեզուն է այն միակ բնական ու ամէնից քիչ եռանդ պահանջող ստեղծագործական միջոցը, որով մենք կարող ենք պահպանել ու պաշտպանել մեր անհատական կեանքի ամբողջութիւնը-նիւթական և մտաւոր շահերի համադրումարը, որոնց ամբողջութիւնը կազմում է մեր կար : Դա էլ մօնիղմ է, բայց ոչ մատերիալիստական կամ իդէալիստական, այլ սինթէթիքական (հաւաքական) :

Ուրեմն՝ լեզուն ազգի բոլոր դասակարգերի ու բոլոր անհատների նմանութեան տարրն է, նրանց կապող, մարդկային մի օրգանական ամբողջութիւն կազմող յատկութիւնն է :

Անցնենք այժմ միւս որակներին, որոնք թէև լեզուի չափ բնորոշ ու պարզ չեն, բայց ոչ պակաս անհրաժեշտ են :

Մի՞թէ մի խտրացի, որ, օրինակ, ծնւել է Ռուսաստանում և խտրերէն չը գիտէ, իսկոյն դադարում է խտրական ազգի զաւակ լինելուց : Ս.մ.ն.ե.լին : Վրաստանի բազմաթիւ վրացախոս հայերը, Բուլղարիայի ու Ռումանիայի թիւրքախոս

հայերը, Եգիպտոսի արաբախօս հայերը բոլորն էլ դեռ հայ են : Ինչ կասկած, որ եթէ մի քանի տասնեակ սերունդ էլ մնան այդ վիճակում, նրանք էլ պիտի կորչեն իբր հայ, իբր խաղացի, պիտի ձուլւին տեղական ազգերի մէջ : Բայց առ այժմ դրանք հայեր են, առ այժմ մեր ենթադրած խաղացին դեռ ևս խաղացի է, որովհետեւ միայն լեզուն չէ, որ որոշում է ազգութեան դադափարը. կան նաև այլ տարրեր :

Այդ տարրերի մէջ առաջին տեղը բռնում է մի ազգի գրականութիւնը :

Որքան մի ազգի լեզու դարձացած ու կատարելագործւած է, այնքան աւելի նա մեծ ու պանծալի գրականութիւն կուսննայ : (*)

Ազգային գրականութիւնը ամփոփում է իր մէջ մի ազգի անդամների ստեղծագործական բոլոր կարողութիւնները, նրանց ուրոյն մտածելակերպը, նրանց սրամաքանութիւնը, նրանց երեւակայութեան սյօքը, նրանց կրքերն ու յոյզերը :

Գրական գործերն էլ, ինչպէս լեզուն, բազմազան են մի ազգի ներսում : Նոյն ազգին պատկանող բոլոր հեղինակների գործերն իրարից տարբեր են : Տարբեր են նաև ազգի մէջ գոյութիւն ունեցող դասակարգերի անդամների արտադրութիւնները : Օրինակ՝ գերմանական սօցիալիստական գրողների գործերն աւելի են իրար նման, քան գերմանական բուրժուա գրողների երկերին : Սակայն այս դէպքում էլ մի բան անկասկածելի է. մի և նոյն ազգի բոլոր դասակարգերից առաջացած, բոլոր տեսակի համոզումներով գրողների գործերն իրար հետ չառ աւելի զուտ գրական (ոճի, պատկերների, մտածելակերպի և այլն) նմանութիւններ ունեն, քան տարբեր ազգերի հոմանիշ դասակարգերի գրողների երկերը : Վերջիններիս մտքերն ու իդէալները, անշուշտ, իրար նման, նոյն իսկ իրար պատճէն

(*) Գրականութիւն ասելով մենք չենք բնութագրում միայն գեղարուեստական գրականութիւնը, այլ մեր կարծիքով գրականութեան ոչ նուազ կարեւոր մասն է նաև գիտական, հասարակագիտական, պատմական, քննական եւ այլ ձիւղերը : Դժբաղդաբար մեզանում ով գեղարուեստական որ եւ է բան չէ գրել, նա երբէք գրող չէ համարւում :

կարող են լինել, բայց նրանց լեզուն, նրանց արտայայտութեան ձեւերը, նրանց սձերը, նոյն իսկ նրանց յոյզերի, կրքերի ու իդէալների նիւանաները կամ նրբութիւններն անպայման կը կր-րեն զուտ ազգային ինքնատիպ կնիք, ազգային առանձնայա-տուկ բնոյթագծեր:

Եւ սպանիչ կերպով ձանձրալի կը լինէր, եթէ որ մարդ-կութեան մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր ազգերի գրականու-թիւնները լինէին միօրինակ, լոկ բուրժուական ու պրօլետա-րական ստորաբաժանումներով... Որքան էլ հարուստ ու բազմազան է օրինակ, գերմանական գրականութիւնը, այնու-ամենայնիւ նա շատ ողորմելի ու միօրինակ է, համեմատելով համաշխարհային գրականութեան հետ: Այստեղ բացի անհա-տական տարբերութիւնները, կան և զուտ ազգային տարբե-րութիւններ, որոնք իրենց կարգին՝ կազմում են մի-մի ընդ-հանուր գումարներ միևնոյն ազգին պատկանող անհատ-հեղի-նակների նմանողութեան օրակների:

Ամէնքին յայտնի է, որ կուլտուրական տանդուխի ստու-րին աստիճաններում ժողովրդները չունեն գրականութիւն՝ այդ-բառի իսկական մտքով. կայ լոկ բանաւոր կոչւած գրականու-թիւնը որ սերնդից-սերունդ է հաղորդւում բերանից-բերան, միջև որ այդ ժողովրդի կուլտուրան բարձրանում է և հնարա-ւոր է դառնում սերնդների տեղծագործական այդ ժառան-գութեան չը մուսացւած մասերը գրի առնել: Որքան մի ժո-ղովուրդ կուլտուրապէս բարձրանում է, այնքան աւելի զար-գանում է նրա սեփական գրականութիւնը և այնքան աւելի այդ գրականութիւնը դառնում է ազգութեան բոլոր անդամ-ներին իրար կապող, իրար հետ շղթայող մի տարր: Աւելի դիւ-րին է կլանել մի ժողովուրդ, որ գրականութիւն համարեա չունի, քան մի ազգ, որ տէր է բաւական զարգացած գրա-կանութեան, որովհետև սեփական գրականութիւնը կապում է ազգութեան բոլոր անդամներին, նրանց դարձնում է մի տե-սակ ազգային օրգանական ամբողջութիւն, զարթեցնում է այդ ազգութեանը պատկանելու գիտակցութիւնն ազգին պատկա-նող անդամների աւելի և աւելի շատ թւի մէջ:

Ազգին պատկանող բոլոր հակադիր շահերի տէր դասա-

կարգերի անհասաները, եթէ գիտակից են, սիրում են իրենց գրականութիւնը: Այդ սէրն, ինչ կասկած, հաւասար չէ բոլոր դասակարգերին սրտականող անհասաների սրտում և դէպի բոլոր գրածքները: Ինչ ասել կուզէ, որ գիտակից բանւորի համար մի սօցիալիստ գրողի երկն աւելի սիրելի է, քան իր ազգի անդամ բուրժուայի մի երկը: Դա դասակարգային շահերի և դասակարգային ենթաօրգանական ամբողջութեան արդիւնքն է: Սակայն մի բանւորի համար աւելի հաճելի է իր ազգին պատկանող բուրժուայի գրութիւնը, քան մի օտար ազգութեան բուրժուայի երկը, որովհետեւ առաջինի լեզուն, ոճերը, պատկերներն ու կրքերն իրեն աւելի ընտանի են, քան երկրորդինը, իսկ աէնդենցները կամ նադատակները երկուսի մէջ էլ բանւորի համար խոտելի են, որովհետեւ բուրժուական են, հակաբանւորական, հակաաշխատաւորական:

Այս վերջին դասազուլութիւններից էլ, ինչպէս լեզւի վերաբերմամբ, բղխում է մի գործնական հետեւանք: Ազգի իւրաքանչիւր անդամը, ինչ դասակարգի էլ նա պատկանելիս լինի, պարտաւոր է աշխատել իր մայրենի գրականութեան, նրա բարգաւաճման համար, պարտաւոր է կռուել այն բոլոր խոչընդոտների ու արգելքների դէմ, որ կը հանուեն այդ գրականութեան առջև: Ինչ կասկած, որ այս կամ այն դասակարգի պատկանող անհասար կաշխատի զարգացնել իր ազգային գրականութեան յատկապէս այն մասը, որն իր սրտին, իր իդէալներին, ու շահերին աւելի մօտ է: Իսկ այդ պաշտպանութիւնն ամէն մարդ պարտաւոր է անել, որովհետեւ մայրենի գրականութիւնն է այն հզօր ազդակը, որը կարող է, քիչ եւանդ գործ դնելով, դասակարգային գիտակցութիւն զարգացնել աշխատաւոր դասակարգերի մէջ և նադատել նրանց դասակարգային կազմակերպութեան, ուրեմն և ընդհանուր կուլտուրական զարգացման գործին, որն, իր կարգին, հանդիսանում է իբր համամարդկային շահի տեսակէտ:

Թէ այս և թէ նախընթաց գործնական եզրակացութիւնը բղխում է համամարդկային, կամ աւելի ստույգ է ասել՝ տիեզերական այն օրէնքից, որը կոչւում է ուժերի օրէնքը: Որքան կարելի է քիչ եւանդ գործ դնելու որքան կարելի է շատ ար-

դիւնք ձեռք բերել, — ահա այդ օրէնքի էութիւնը: Դրա հիման վրայ է, որ ամէն մի ոյժ դիմում է դէպի ամենաթոյլ դիմադրութեան կողմը: Ազգային լեզուն և գրականութիւնն են այն միջոցները, որոնցով կարելի է ամենամեծ հետեւանքների հասնել կուլտուրական ասպարէզում, մանաւանդ դասակարգային կազմակերպութեան խնդիրներում, նուազագոյն եռանդ դուրծ դնելով: Նոյն հետեւանքներին կարելի է հասնել նաև որ և է օտար լեզւով, բայց դա կը պահանջէ շահ աւելի ջանք, ոյժ, եռանդ: Իսկ ամէն մի հասարակական կամ ընկերայրանական խնդիր լուծելիս, երբէք չը պէտք է մոռանալ ուժերի խնայողութեան տիեզերական և հրամայական օրէնքը: Այդ օրէնքի հիման վրայ է, որ ընկերակարականները և արմատականները պահանջում են կրթութիւնը տալ մանուկներին մայրենի լեզւով: Օտար լեզւով արևող կրթութիւնը շահ աւելի զոհեր է պահանջում:

Ազգութեան արտաքին նշաններից մէկն էլ յաճախ համարւում է այդ ազգութեան ամենամեծ թիւ անհատների ընդհանուր հայրենիքը: Այո՛, ճշմարիտ է, — աշխարհում գոյութիւն ունեցող ազգերի ահագին մեծամասնութիւնը հայրենիք ունեն, որի վրայ ապրել են այդ ազգի նախընթաց սերունդների շարքերը դարեր շարունակ: Երբ Հոմերը խուժեցին Եւրոպա, հասան Օտագոթերի երկիրը, մինչև իսկ արեւմտեան Եւրոպա և այնտեղ հաստատուեցին, հիմնելով իրենց բարբարոս տիրապետութիւնը, դա սկզբներում դեռ նրանց իրաւունք չէր տալիս ասելու, որ այդ երկիրներն իրենց հայրենիքներն են: Դրանք լսկ սրով տիրւած երկիրներ էին նրանց համար: Թաթարները, Սելջուկները, Օսմանեան թուրքերը, երբ X - XIV դարերում Թուրանից խուժեցին Պարսկաստան, Հայաստան, Անատոլիա և Բաղկան, սկզբի սերունդների օրով չէին կարող ամենեւին կոչել այդ երկիրներն իրենց հայրենիքը: Բայց երբ մի քանի սերունդներ այդ բարբարոս հօրդաններն ապրեցին այդ երկրներում, կպան այդ հողին, նստեցին, դարձան հողի հեամտերմօրէն կապւած, երկրագործ, երբ նրանք այդ երկրի բնական պայմաններին բաւական զգալի չափով ենթարկեցին և իրենց ֆիզիքական ու ոգեկան կազմը, համաձայն յարմարեցման անխախտ օրէնքի, որոշ փոփոխութիւնների ենթարկ-

ւեցին , - այն ժամանակ միայն նրանք , բնականօրէն իրաւունք
և նոյն իսկ պարտականութիւն ստացան կոչելու այդ երկրներն
իրենց հայրենիքը :

Երկար դարերի , սաանեակ , հարիւրաւոր ու հազարաւոր
սերնդների անցկացրած կեանքը մի երկրում ծնեցնում է այդ
ժողովուրդի մէջ սէր դէպի այն երկիրը , ուր ապրում են . սէր
դէպի ծննդավայրը , դէպի «Վաթանը» , դէպի հայրենիքը : Չը
կայ մի ժողովուրդ , մի անգ , որ չը սիրէ իր ծննդավայրը ,
իրեն ապրուստ մատակարարող , իրեն կեանք պարգևող եր-
կիրը , այն հողն ու ջուրը , ուր ապրել են իր նախնիքների մի
անագին շարք :

« Բանւորները հայրենիք չունեն » , ասում են Մարքսը և
Էնգելսը « Կոմունիստական կուսակցութեան Մանիֆէստի » մէջ :
Նրանք հայրենիք չունեն , որովհետև այդ հայրենիքի մէջ աե-
փականութիւն չունեն : Հողը և միւս արտադրական բոլոր մի-
ջոցները սեփականութիւն են անբոլոր դասակարգերի - բուրժուա-
զիայի և աղնուականութեան : Բանւորը սեփականութիւն չունի
իր հայրենիքում , ուրեմն և հայրենիք չունի , անա այն տրա-
մարանօրէն իրար չը բռնող մտքերը որոնք հիմք են ծառայում
Մարքսին և Էնգելսին :

Սէրը դէպի հայրենիքը , դէպի ծննդավայրը կապ չունի
սեփականութեան դադափարի հետ : Ապրելով մի բնակարանի
մէջ մի-երկու տարի , դուք որոշ չափով կապւում էք այդ բնա-
կարանի հիւս և ստիպուած լինելով թողնել այն , բաւական ցաւ
էք զգում : Ո՞րքան ուրեմն մեծ կը լինի այդ կապակցութեան
զգացմունքը նոյն իսկ սեփականազուրկ դասակարգի մէջ , որի
նախնիքները թերեւս սեփականատէր , դարեր շարունակ ապրել
և միայնել են այդ երկրի հետ , ուռոգել են նրան իրենց արիւն
քրտինքով , սիրել են նրան , կապւել նրա հետ իրենց սրտի ան-
քականդի թելերով : Եւ այդ հազարամեայ զգացումները ժա-
սանդարար կուսակուել , միս ու արիւն են դառել այդ ազգի
բոլոր անդամների համար , սեփականատէր թէ սեփականազուրկ :
Եւ բանւորը , չունենալով ոչ մի սեփականութիւն իր հայրենի-
քում , ունի իր սրտում սէր դէպի այդ երկիրը : Նա այնտեղից
հետանում է լսկ ծայրայեղ ստիպողականութեան , մնալու ան-

հնարինուժեան դէպքում: Եւ հեռանալիս էլ նրա սիրտը լիքն է լինում դառնութեամբ . . . Վկայ այն արցունքները և ախ ու վախերը, որոնցով գաղթում է հայր թիւրքահայտատանից, Իտալացին-Սմէրիկա գնալիս, Իրլանտացին՝ իր մուայ կղզուց . . .

Ներկայումս հարստութիւնների ստեղծագործող մայրն աշխատանքն է, արտադրութեան ամենահզօր մարդկային ազդակը, որը դառնում է նաև արտադրութեան գործիքներ, որոշ ձևով քարանայու բնական բարիքների մէջ: Այդ աշխատանքն է որ կենդանացնում է հայրենիքը, մարդկային սպրուստի համար արժէքներ է ստեղծում այնտեղ: Եթէ այդ ստեղծագործող աշխատանքի հեղինակը, նրա տէրը - բանւորն այսօր իրաւազուրկ է, սեփականութիւն չունի, դա դեռ չէ նշանակում, որ այդ հայրենիքն իրենը չէ: Նրանից բռնի խլել են այդ հայրենիքը, բայց նա կոււում է յետ խլելու համար խսկապէս միայն իրեն պատկանող այդ երկիրը: Նա սեփականութիւն չունի իր սիրած հայրենիքում, բայց կոււում է ձեռք բերելու համար այդ սեփականութիւնը, միայն ոչ իբր անհատական տիրապետութեան սուարկայ, այլ իբր համայնական սեփականութիւն:

Ոչ, հայրենիքը պատկանում է բանւորին կամ աշխատաւորին, որովհետեւ նա է նրան կենդանացնում իր աշխատանքով. նա սիրում է իր հայրենիքը, նա կապւած է նրա հետ աւելի քնքշօրէն, քան սեփականատէր բուրժուան:

Սակայն հայրենիք ունենալն անպայման անհրաժեշտութիւն չէ մի ազգի գոյութեան համար: Առաջուց կարելի է, այո՛, ասել, որ մի ազգ, որը հայրենիք չունի, դատաարարուած է վերջ ի վերջոյ լուծելու շրջապատ ժողովրդների մէջ, բայց մինչեւ լուծելը, դեռ երկա՛ր ժամանակ նա կարող է ունենալ իր ազգային օրգանական ամբողջութիւնը, պահել իր ազգային բնոյթը, չունենալով հայրենիք: Այդպէս են հրէաները, ասորիները և այլ ժողովրդներ:

Կ. Կառնցկին չորս հիմնական նշաններ է դնում ազգութեան համար, որոնցից մէկն «ընդհանուր հայրենիքն է» (*):

(*) Տես — «Աւստրիայի հզգաժամը — Լեզու եւ Ազգ» (ռուսերէն):

Եւ որովհետեւ հրէաների վերաբերմամբ իր այդ բնորոշումը պիտանի չէ հանդիսանում, այդ պատճառով նա հրէաներին համարում է «մի կրօնական համայնք» և ոչ ազգութիւն: Երևի նա նոյն բառերը կը գործադրէր նաև ասորիների վերաբերմամբ: Այն ինչ այդ երկու ժողովրդներն էլ ունեն ազգութիւն կոչելու էական և խոշոր իրաւունքներ, ամէն տեղ նրանք իրենց զգում են մի ազգ, մի օրգանական ամբողջութիւն, իրենց սակոճագործական յատուկ ձեւերով, իրենց առանձնայատուկ կուլտուրայով և ազգային ոգով:

Ազգութեան ցայտուն նշաններից են նաև ընդհանուր սովորութիւնները, ընդհանուր աւանդութիւնները, կեանքն ըմբռնելու ինքնատիպ եղանակը, մասամբ նման յոյսերն ու յոյզերը և այլն: Ինչ կասկած, որ այդ բոլոր հարցերում էլ ազգութեան ներսում գոյութիւն ունեցող ամէն մի դասակարգ ունի իրեն յատուկ ներքին բովանդակութիւնը, իր դասակարգին միայն ստղական, օրինակ, սովորութիւնները, աւանդութիւնները, կեանքն ըմբռնելու ինքնատիպ եղանակը, յոյսերն ու յոյզերը: Բայց կասկածից դուրս է նաև այն, որ տրւած ազգի բոլոր դասակարգերն ունեն աւելի նման յոյսեր ու յոյզեր, սովորութիւններ և աւանդութիւններ, քան երկու տարբեր ազգութիւնների համապատասխան դասակարգերը: Օրինակ՝ ֆրանսիացի ու անգլիացի բանւորների իդէալն, անկասկած, նոյնն է սօցիալիզմը, սօցիալիստական կարգերը: Դա մի միջազգային աշխատաւորական իդէալ է: Սակայն դրա ըմբռնումը կամ կօնցէպցիան ֆրանսիական գոյն ունի մի տեղում, անգլիական-միւսում, կամ նա՝ այդ ըմբռնումը զուտ ազգային բնոյթով է: Իսկ այդ բնոյթը, լինելով ազգային, յատուկ է և ազգի միւս բոլոր դասակարգերին: Օրինակ՝ ֆրանսիական բուրժուան էլ իր պահպանողական իդէալները, ազնւականն էլ իր յետադիմական իդէալները նոյն ազգային ձևով է պատկերացնում, ասենք՝ ֆրանսիական փութկոտութեամբ, գործնական ու կրակոտ տօնով և այլն: Դեռ այդ եղանակի ընդհանրութիւնն է: Հապա ս'ըքան շատ են երկրորդական, այսպէս ասենք, միջդասակարգային ընդհանուր ձգտումները, որոնք յատուկ են ազգի բոլոր անդամներին: Այդպէս են, օրին-

նակ՝ անհատական երջանկութեան ըմբռնման բազմաթիւ հարցերը, սիրային, զւարճական, քնքշութեան և այլ էմօցիօնական (յոյզ) խնդիրները: Դրանք բոլորն էլ ազգային բնոյթ են կրում և յատուկ են ազգի բոլոր դասակարգերին այս կամ այն չափով, այս կամ այն զուտ ազգային ձեւով:

Բոլորովին նոյն արամաբանութիւնով և նոյն մտածելակերպով պիտի մօտենալ նաև ազգային բնաւորութեան և բարոյական ընդհանուր անհատականութեան խնդիրներին:

Ազգային ընդհանուր բնոյթն (քարակտէր) ընդունւում է շատ գրողների կողմից մի այնպիսի խոշոր նշան ազգութեան վերաբերմամբ, որ աւստրիական յայտնի սօցիալիստ գրող Օտտօ Բաուէրը համարում է դա ազգութիւնը բնորոշող ամենատեական ու հիմնական գիծը, ինչպէս Կ. Կաուցկին՝ լեզուն:

«Արդեօք ազգը մի և նոյն արմատից սերւած մարդկանց ընդհանրութիւնն է» հարցնում է Օտտօ Բաուէրը և պատասխանում. «Սակայն խաղաղները սերւած են էտրուսկներից, հռօմայեցիներից, կէլտներից, գերմաններից, յոյներից և սարակիներուներից. այսօրւայ ֆրանսիացիները սերւած են գալլներից, հռօմայեցիներից, բրիտներից և գերմաններից. այսօրւայ գերմանացիները-գերմաններից, կէլտներից և սլաւօններից: Արդեօք լեզուի ընդհանրութիւնն է, որ մարդկանց միացնում, մի ազգ է դարձնում: Սակայն Անգլիացիները և Իրլանդացիները, Գանիացիները և Նորվեգիացիները, Սերբերն ու Խրուատները խօսում են միևնոյն լեզուները, բայց այդ պատճառով միևնոյն ազգերը չեն կոչւում: Հրէաները չունեն ոչ մի ընդհանուր լեզու, բայց և այնպէս մի ազգ են: Արդեօք մի ընդհանրութիւն կազմելու գիտակցութիւնն է, որ ազգին միաւորում է: Ուրեմն այդպիսի դէպքում, Տիրօլի գիւղացին չը պէտք է ամենեւին գերմանացի կոչուի, որովհետեւ նա երբէք չէ գիտակցում իր պատկանելը մի ընդհանուր միութեան Արևմտեան Պրուսիայի և Պօմէրանիայի, Թիւրինգայի և Էլզասի հետ միասին: Եւ յետոյ՝ ինչ է այն բանը, որը գերմանացին գիտակցում է, երբ նա իր գերմանականութիւնն է յիշում: Ի՞նչն է նրան պատկանել տալիս գերմանական ազգին, միացնում նրան միւս գերմանացիներին: Նախ և առաջ պէտք է մի ամբողջու-

Թեան պատկանելու որ և է արտաքին (օրէկտիւ) նշան լինի, որ այդ մի ամբողջութեան պատկանելու դիտակցութիւնն առաջանալ կարողանայ) :

«Ազգութեան հարցը կարող է պարզել միայն ազգային բնաւորութեան գաղափարով» : (*)

Ի հարկէ այդ ազգային բնաւորութիւնը մետաֆիզիքօրէն տրւած մի անսխալութիւն և յաւիտենական մեծութիւնն չէ՝ անակիզքն ու անսխալութիւնն . նա էլ ծնունդ է տրւած ազգի, երկրի, կլիմայի, բոյսերի ու կենդանիների, գետերի ու լճերի, արևելի ջերմութեան ու թխալերի, — մի խօսքով — բնական միջավայրի մի կողմից, իսկ միւս կողմից՝ պատմականօրէն առաջացած հասարակական միջավայրի : Օտտօ Բաուէրը 6-7 երեսի վրայ մանրամասն կանգ է առնում և բացատրում ազգային բնաւորութեան առաջացման պարագաները :

Մեր վերլուծութեան ենթարկած բոլոր յատկանիշները միաստանելով, արտադրում են այն բարոյական ու ֆիզիքական էութիւնը, որ անհրաժեշտ է մի որ և է ազգի անդամ լինելու համար : Որոշ ժամանակաշրջանում տրւած ազգի անդամների ահագին մեծամասնութիւնը պիտի ունենայ յիշած արտաքին նշանների խոշոր մասը :

Որքան մի ժողովուրդ արժանի է «ազգային մի ամբողջութիւն» կոչելու, այնքան աւելի ցայտուն կերպով երևում են այդ բոլոր արտաքին նշանները նրա անդամների ամենաշատ թւի մէ : Որքան մի ժողովուրդ կուլտուրապէս ստոր է, այնքան աւելի նւազում են այդ բնութեան ազգային արտայայտութիւնները . կը նշանակէ՝ — այնքան նւազ նա արժանի է կազմելու մի ազգային «օրգանական ամբողջութիւն», ինչպէս տատմ է Բէքէլը . այնքան աւելի դիւրութեամբ կարող է կրթանել այդ ազգը : Այդ մտքի հակառակն էլ անպայման ստոյգ է . որքան մի ազգ աւելի ցայտուն կերպով արտայայտում է այդ արտաքին նշանները, կամ որքան նա աւելի ազգային բնաւորութիւն ունի իրր մի օրգանական ամբողջութիւն, այն-

(*) Otto Bauer - «Die Nationali tätenfrage und die Sozial demokratie», s. 1-2, Wien, 1908 p.

քան աւելի դժուար է նրան քայքայել, տարրալուծել և կը-
լանել կամ ձուլել մի այլ ազգութեան մէջ: Որքան «ազգային
ոգին» զխտակից և ամուր է, այնքան դօրեղ է ազգութիւնը,
այնքան աւելի դիմացկուն է ազգը:

Այսպէս ուրեմն՝ վերլուծելով «ազգ» հասկացողութիւնը,
մենք եկանք այն եզրակացութեան, որ ազգ կոչուում է մարդ-
կանց այն մեծ խումբը, որը սերնդից-սերունդ՝ դարեր շարու-
նակ ապրելով միեւնոյն բնական ու պատմական միջավայրում, իր
կուլտուրային վերաբերող բոլոր հարցերը լուծել է իր համար,
ինքնուրոյնաբար: Դրանով, ժամանակի ընթացքում, երկար
միասնակեցութեան շնորհով, ստեղծւել է ազգային մի ընդհա-
նուր ոգի կամ ներքին, սուբէկտիվ աշխարհ, ազգային ստեղ-
ծագործութեան ինքնուրոյն ձեւեր, ազգային յատուկ ընտա-
րութիւն և նոյն իսկ ազգային առանձնայատուկ ֆիզիքական
և հոգեբանական տիպ:

Այդ որոշումից պարզ է, որ ազգը մի բիօ-պսիխօլօգիա-
կան կամ բնա-պատմական երեւոյթ է, որի գոյութիւնն ուրա-
նայ անկարելի է: Նա կայ, նա գոյութիւն ունի: Ամէն մի
անհատ, ամէն մի մարդկային խմբակ, որի անդամները նման
մտածելակերպ և նման աշխարհահայեացք ունեն և կազմում են
մի կուսակցութիւն, պարտաւոր են որոշ դիրք բռնել դէպի այդ
գոյութիւն ունեցող ընկերաբանական ու հոգեբանական երե-
ւոյթը: Նրանք պարտաւոր են որոշել իրենց վերաբերմունքը
դէպի այդ խոշոր խնդիրը, պարտաւոր են իրենց գործնական
ու տեսական քաղաքականութեան մէջ պարզ ու յստակ բա-
նաձեւերով ու գործնական որոշումներով լուծել այդ հարցը:

Մենք տեսանք, որ մարդկութեան բարբարոսութեան ու
վայրենութեան չրջաններում ազգութիւն գոյութիւն ունենալ
չէր կարող. այնտեղ կային լոկ տոհմեր ու ցեղեր, իրար արիւ-
նակից անհատներից բաղկացած մանրիկ խմբակցութիւններ-հա-
մայնական սեփականութիւնով, հաւասարասէր իրաւունքով.
չը կար պէտք թիւն հասկացողութիւնը, որովհետեւ դեռ ևս դա-

սակարգեր չը կային, որոնցից որ և է մէկի տիրապետութիւնն է եղել պետութիւնն իր գոյութեան 3-4000 տարիների ընթացքում: Բնական և պատմական նման միջավայրում ապրող մարդկային արիւնակից խմբակները միանում, միաձուլւում, կազմում են մարդկային աւելի ու աւելի խոշոր զանգւածներ: Առաջ է գալիս նիւթական անհաւասարութիւն, ծնւում են դասակարգեր, պետութիւն և ազգ:

Ազգութիւնը կար հին Արեւելքում, Եգիպտոսում, Յունաստանում ու Հռոմում: Նա Միջին դարերի սկզբներում ծածկւեց գերման ցեղի տոհմական կազմի սաւանով, բայց վերածընւեց 13-14րդ դարերում, առաջ բերելով ազգային պետութիւններ: Այդ ժամանակներից սկսած զարգանում է ազգութեան զաղափարը և տարածւում վերին կոչւած հասարակական խաւարից դէպի ներքեւ, դէպի ժողովրդական զանգուածները, դէմօկրատիական խաւերը:

Այսօր հասարակական բոլոր երեւոյթներն անպայկան կատարւում են ազգի գրկում, նրա ներսում, «ազգային միջավայրում:»

Էմմանուէլ Կանտը, քննելով մարդկային ըմբռնումներն ու պատկերացումները, գալիս է այն գերազանցօրէն մէտաֆիզիքական եզրակացութեան, որ ժամանակն ու տարածութիւնը փորձնականօրէն յղացած կատէգորիաներ կամ ըմբռնումներ չեն. որ նրանք «ի ծնէ» են տրւած, բնական ու անսկիզբն են, որովհետեւ բոլոր ներքին ու արտաքին երեւոյթները տեղի ունեն ժամանակի ու տարածութեան մէջ. չը կայ ոչ մի հնար երեւակայելու որ և է երեւոյթ այդ երկու կատէգորիայից դուրս. դրանք a priori- (նախադրական) են:

Հրէա սիօնիստ տաղանդաւոր գրող Պասամանիկը համեմատում է ազգութիւնը ժամանակի և տարածութեան կատէգորիաների հետ: Ինչպէս որ փիլիսոփայական ոչ մի երեւոյթ չէ կարող կատարել ժամանակից և տարածութիւնից դուրս, ճիշտ այդպէս էլ ոչ մի հասարակական երեւոյթ չէ կարող տեղի ունենալ այլ տեղ, քան ազգութեան գրկում: Հասարակական բոլոր երեւոյթների համար ազգութիւնը նոյն նախապայմանն է,

ինչ որ փիլիսոփայական երեւոյթների համար ժամանակը և տարածութիւնը :

Այդ մտքի հետ մենք լիապէս համաձայն ենք , ի հարկէ մի առարկութիւնով . թէ ժամանակն ու տարածութիւնը և թէ ազգութիւնը միանգամ ընդմիջտ տրւած քանակութիւններ չեն , անսկիզբն ու անվախճան , այլ փորձնական ճանապարհով ձեռք բերւած , հազարաւոր սերունդների կողմից ժառանգաբար իրար հաղորդւած՝ իբր կանխատրամադրութիւններ ու նեարդային և ուղեղային համակարգութեան որոշ դրութիւններ են :

Այո՛ , այդ մտքով վերցրած՝ ազգութիւնը մի անհրաժեշտ նախապայման է բոլոր հասարակական երեւոյթների . նրանք բոլորն էլ , առանց բացառութեան , պիտի տեղի ունենան որ և է ազգի դրկում , բացի վայրենական ու բարբարոսական շրջաններից , ու ազգեր չը կան , այլ դոյութիւն ունեն լոկ ցեղեր :

Առ այժմ մենք մի կողմ ենք թողնում ազգային կռիւների , ազգային հալածանքների , իսկական ազգայնութեան և շօվինիզմի կամ ազգայնականութեան (ազգամոլութեան) և իմպէրիալիզմի (կայսերականութեան) խնդիրները . այդ մասին մենք կը խօսենք , երբ կը պարզենք դասակարգերի և դասակարգային կռիւ էութիւնը : Իսկ հիմա դիմենք կուսակցութիւնների բռնած դիրքերին և նրանց զլխաւոր մտածողների կարծիքներին :

III.

Ազգամոլներ : Լիբերալ Բուրժուազիան : Ընկերվարականները—Մարքս եւ Էնգելս : Մարքսի կարծիքները յատկապէս : Քննադատութիւն :

«Թողէք մեռելներին թաղելու իրենց մեռելները» :

Ազգութեան և դասակարգերի մասին խօսելիս , մենք միշտ աշխատել և աշխատում ենք հաւատարիմ մնալ այդ ասացւածքին : Մեզ համար վաղո՛ւց արդէն դադարել է նշանակութիւն ունենալ յետադիմական կամ ազնւական , պահպանու-

դական, կղերական և այլ մեռած կամ շատ շուտով մեռնելու դատապարտւած կուսակցութիւնների հայեցակէտերը մեզ զբաղեցնող խնդիրների առիթով: Այժմ մի տարրական ճշմարտութիւն է, որ «Նօլօէ Վրէմիա» թերթը և իր խմբագիր Սուլօրինը և կամ Պուրիշկեվիչները, «Իսկական Ռուս Մարդիկ» ու այլ այդպիսի անհասաներ և կուսակցութիւններ ազգամուկներ, օտարակերներ են, որ նրանց քաղաքականութիւնը տանում է Ռուսաստանը Յուսիմա, դէպի Պորտ-Արտուր, դէպի տիղմ ու կործանում: Այսօր ոչ ոքի համար դադանիք չէ, որ նրանց ուղղութիւնը դարբնւում է ոստիկանաաներում:

Ամենքին յայտնի է նոյնպէս, որ «Ադամի և Եհովայի հայերէն խօսիլը» կամ «Վիկտորիա թագուհուն Արչակունեաց դարմէն սերւած ըլլալը», որ ծնունդ է մեր հին վարդապետների ազգային գերազանց եռանդի, և կամ Աշրղ-Ջիւանու հուշակաւոր «բանաստեղծութիւնը» — «Փարիզու դարդարւած քառանկիւնուցը իմ հայ պապի փլած խրճիթը լաւ է, ո՛հ լաւ է» . . . ասում ենք, ամէնքին յայտնի է, որ այդ ամէնը այրած սրտի մխիթարանքներ, ազգամուկութեան, անմիտ շօվինիզմի պատուհներ են:

Թողնենք մեռելներին թաղելու իրենց մեռելները. չըզբաղւենք այդ ամէնով, որովհետեւ ամէնքին յայտնի են դրանց մտքերի անսուքիւնը: Մենք կանգ կառնենք, այսպէս կոչւած ձախակողմեան մտածողների տեսակէտների վրայ:

Դեռ սրանից մօտ մի դար սուաջ, գերմանական երխտատարդ լիբերալիզմի տաղանդաւոր ներկայացուցիչներից մէկը, Հայնրիխ Հայնէն, գրում էր.

«Այն գլխաւոր լծակը, որ մինչև այժմ փառասէր և շահամոլ վեհապետներն այնքան արդիւնաւոր կերպով կարողանում էին շարժման մէջ դնել իրենց անձնական նպատակների համար, յատկապէս ազգութիւնն իր սնտապարծութիւնով և իր այցելութիւնով դէպի ուրիշները, այժմ մաշւել և փթել է: Օրօրի վրայ չքանում են մէկը միւսից աւելի յիմարագոյն ազգային նախապաշարումները. բոլոր խիստ տարբերութիւնները ոչնչանում, կորչում են Եւրոպական քաղաթակրթութեան ընդհանրութեան մէջ: Եւրոպայում այլեւ գոյութիւն չունեն

ազգեր, այլ կան միայն կուսակցութիւններ . . . : Այժմ կազմուած են երկու խոշոր զանգւածներ, որոնք թշնամութիւն են անում իրար և ճակատամարտում են իրար հետ ճառերով և հայեցակէտերով :» (Italien, 1828 թիւ, գլ. XXV. «Միւնխէնից մինչեւ Ջէնովա») :

Եւ ի՞նչ կասկած՝ այդ կուսակցութիւնները քաղաքական մեծ միութիւնների կամ խոշոր պետութիւնների մէջ էին, որոնց սահմանների վրայից նրանք իրար ձեռք էին մեկնում, ժխտելով ազգութիւնները և ձգտելով կօսմօպօլիտիկմի, համամարդկային մի և միակ ամբողջութեան երեւակայական սկզբունքին : Մի այլ տեղ (նոյն-գլխ-XXX) Հայնէն ազգային զգացմունքն անուանում է կուսակցական զգացմունք : Պահենք մտքերս Հայնէի այդ կտորները. նրանք չափազանց նման են Լիբկնէխտի արտայայտութեանը, որ մի քիչ յետոյ պիտի առաջ բերենք :

Դա բուրժուական կօսմօպօլիտիկմն էր : Նա ժխտում էր ազգութիւնը, նա քարոզում էր լսկ մարդկութիւն : «Բայց ո՞րն է մեր ժամանակի մեծագոյն խնդիրը : Դա ազատագնումն է (էմանսիպատիօնը) : Ազատագրումը ոչ միայն Իրլանդացիների, յոյների, Ֆրանկֆուրտի հրէաների, արեմտեան Հնդկաստանի նէգրների և ուրիշ ճնշւած ժողովրդների, այլ ազատագրումն ամբողջ մարդկութեան : (Հայնէ-նոյն շարադրութիւնից) :

Վերցնելով ազգութեան բոլոր արտաքին արտայայտութիւնները, լիբերալ կօսմօպօլիտները քննութեան էին ենթարկում դրանց և ապացուցանում, որ դրանք բոլորն էլ կայուն, մշտական յատկանիշներ չեն, այլ յարաշարժ և մշտափոփոխ, յեղեղուկ և անկայուն : Եւ դրանից նրանք եզրակացնում էին, որ ազգութիւնն ուրեմն գոյութիւն չունի : Նրանց այդ կծու քննադատութիւնն ուղղւած էր ազգամոլների, շովինիստների դէմ, որոնք, կպչելով ազգութեան այս կամ այն արտաքին նշանից, այդ նշանը հրատարակում էին ընդածին կամ բնածին, անսկիզբն ու անվախճան, մի տեսակ քարացած ու անփոփոխ երևոյթ, որ մի ազգին տարբերում էր միւսից : Դրանով նրանք դառնում էին մէտաֆիզիքներ ազգային խնդրում : Նրանց կարծիքով ազգերը մարդկութեան կայուն, անփոփոխ և մշտատեւ

ձեւերն են , որոնք իրար խառնուել չեն կարող , նրանց կարելի է կոտորել , սովամահ անել , սերհատել և արմատախիլ անել իրենց երկրներից , բայց ձուլել նրանց , կլանել - անկարելի է դրականապէս : Նրանց համար ձեւն առանձին գոյութիւն ունեցող մի երեւոյթ էր , ենչալէս է . կանախ համար : Նրանց մրտաժելակերպը նման էր հռչակաւոր բնագէտ Կիւլլիէի մտածելակերպին , որն ընդունում էր կենդանական տեսակների ուրոյն և անվերածելի գոյութիւնը . նրանց ինքնուրոյն ստեղծագործութիւնն , ինչպէս ուրեւզած է Ս . Գրքում :

Նախընթաց գլխում մեր սուած վերլուծութիւնից և բացատրութիւններից պարզ երեւում է , որ մենք այդ երկու ուղղութիւններն էլ համարում ենք սխալ : Մեր կարծիքով , աղղութիւնները մարդկային ցեղի արտայայտութեան ձեւերն են , որոնք որոշ ժամանակաշրջանում սկիզբն են առել և զարգացել են չնորհիւ աշխարհագրական , երկրաբանական և այլ բնական պայմանների և պատմական միջավայրի և որոնք լինելով յարափոփոխ , կարող են , որոշ պայմանների կուտակման շնորհով , կորչել , կլանւել , խառնուել դրացի ազգերի հետ կամ տարրալուծւել , քայքայւել կամ կորցնել ուրոյն գոյութեան գիտակցութիւնը : Մի խօսքով մեր տեսակէտը էւօլիւցիօնական կամ բնաշրջական տեսակէտ է և ոչ մէտաֆիզիքական :

Բուրժուական այլ կուտակցութիւնների ծրագրներում մենք կը գտնենք իմպերիալիզմը , տիրապետելու , գրաւելու անյազ ցանկութիւնը : Դրանք իրենց այդ ցանկութիւնն արդարացնում են նրանով , որ իրենց հայրենիքն ու իրենց ազգը համարում են լաւագոյնը , մի տեսակ « ընտրեալն յՍտաուծոյ » : « Deutschland über alles » (Գերմանիան ամենից բարձր) , ասում են գերմանական բոլոր բուրժուաները : Եւ նրանք , Բիւամարկների , Նօհէնլոէների ու Բիւլօլիների բերանով պահանջում են գրաւել նորանոր երկիրներ , քաղաքակրթել նրանց , գերմանական բարձրագոյն կուլտուրան ներմուծել ամեն տեղ . . . Չէ որ դեռ ևս հռչակաւոր փիլիսոփայ Հէգելը , Մարքսի ու Էնգելսի ուսուցիչը պնդում էր , որ քաղաքակրթութիւնն սկիզբն է առել արեւելքում . սկսելով Չինաստանից , նա անցել է Հնդկաստան , յետոյ Պարսկաստան , ապա Փոքր Ասիա , Ասսիրո

– Բարեկօն , Փիւնիկէ , Յունաստան , Հռօմ և վերջապէս Գերմանիա , որտեղից դէպի արեւմուտք յառաջանալու այլ ևս սեղ չը կայ . կապուտակ ովկիանոսը կտրոււմ է քաղաքակրթութեան արեւելքից արեւմուտք չլելու այդ բնթացքի առջեւը : Հէգէլն է , մեծն Հէգէլը , որ սնդեկ է այդ երեւոյթի վրայ , ոտի տակ տալով սրատմական փաստերը , նրանց բռնազբօսիկ բացատրութիւններ տալով , յետ ու առաջ դասաւորելով : Նրան հարկաւոր էր Գերմանական քաղաքակրթութիւնը հրատարակել մարդկային ամենաբարձր քաղաքակրթութիւնը , գիտութեան և կուլտուրայի վերջին խօսքը , ինչպէս իր փիլիսոփայական սխառեմը փիլիսոփայութեան դադաթնակէտը : Յարաճուն , մշտադարգաց հրատարակեց Հէգէլը թէ քաղաքակրթութիւնը և թէ փիլիսոփայութիւնն ու փիլիսոփայական սխառեմները , բայց անձնական և ազգային եռամուլութիւնը թոյլ չը տւին նրան շարունակելու երեւոյթների տրամախօսական դարգացումը , նրանց էւօլյուսիօնը : Դա Գերմանական շօվլինիզմի ամենացայտուն արտայայտութիւնն է :

Գրաւել Շլէզլիդ – Հօլշտայնը , խլի Աւստրիայից մի քանի դաւառներ , նուաճել էլղանն ու Լօտարինգիան , Յուկէս միլիօն Լեհերին գերմանացեկ . Ասիայում , Աֆրիկայում , Ամերիկայում և Աւստրալիայում դադութներ հիմնել , «Weltpolitik» – համաշխարհային քաղաքականութիւն բանեցնել , մեծ ռազմական բանակներ ու նաւատորմեր ունենալ . . . և այդ ամենը յանուն Գերմանիայի փառքի , նրա քաղաքակրթութեան տարածման : Պատրուակ , դիմակ , արտաքին քող են այդ ամենը . դա խոշոր բուրժուազիայի ճգտումն է շուկայ ձեռք բերելու , իր ասրանքները վիժելու համաշխարհային շուկան , ունենալով որքան կարելի է շատ վայրերում նւազագոյն թւով մրցակիցներ , մանաւանդ օտարազգի առեւարականներից : Իսկ մայր երկրում թող աշխատաւոր զանգւածները հեծնն ու անքան հարկերի ճզմող բեռի տակ :

Թէ բուրժուական կօմօպօլիտիզմը (համաշխարհաքաղաքացիութիւն) և թէ շօվլինիզմը ու նրա անմիջական դաւակ իմպէրիալիզմը , հանրաժանօթ երեւոյթներ են , որոնց մասին շատ է խօսուած ու խօսուում թէ կեանքի և թէ գրականու-

թեան մէջ . մենք այլեւս երկար չենք դբաղւի նրանցով . վերելում բերումս մի քանի տողն էլ բաւական է :

Անցնինք այժմ սօցիալիստ մտածողներին : Նրանց տեսակէաներն են մեզ հետաքրքիր , որովհետեւ աշխատաւոր մարդկութեան ղէկավարները նրանք են , որովհետեւ նրանց է պատկանում ապագան թէ գիտութեան , թէ գեղարուեստի և թէ ընկերական կեանքի մէջ :

Այս ասպարէզում մենք գտնում ենք , մանաւանդ սկզբնական շրջանում , բուրժուական լիբերալիզմից փոխ առնում մի կօմօսօլիաիզմ : Չը կան ազգեր , այլ կան լոկ դասակարգեր , հակամարդ շահերով , կեղեքող - բուրժուազիա և կեղեքւող - պրօլէտարիատ : Եւ հնչում է տաղանդաւոր անտեսագէտների հրաւիրակոչը . «Պրօլէտարներ բոլոր երկրների , միացէք» : Եւ այդ կոչն ըմբռնում է բառացի , բոլոր պրօլէտարները մի ազգ են կազմում , իսկ բուրժուաները մի ազգ : Մարդկութեան և նրա ներսում երկու հսկայական բաժանում — պրօլէտարիատ և բուրժուազիա : Դեռ ևս չը կայ ֆրանսիական , անգլիական , գերմանական պրօլէտարիատ , — դրանք յետոյ են քաղաքացիութեան իրաւունք տաացել . սկզբներում կայ միայն պրօլէտարիատ :

Հանդուցեալ Լիբլնէխտը , Մարքսի ու էնգէլսի անձնական ընկերն ու աշակերտը , 1892 թւին գնացել էր Մարսէլ , ուր մի շա՛տ նշաւաւոր ճառ արտասանեց , որի վերջին կտորը խիստ բնորոշ է :

«Մեզ , սօցիալիստներիս համար , չը կայ ազգութեան հարց , մենք ճանաչում ենք միայն երկու ազգ . մի կողմից կապիտալիստների , բուրժուազիայի , տիրող դասակարգի ազգը , իսկ միւս կողմից պրօլէտարների , զրկւածների , աշխատաւոր դասակարգի ազգը : Այսերկրորդ ազգին ենք պատկանում մենք բայրա , Ֆրանսիայի և Գերմանիայի կօլլէկտիվիստներս : Մենք մի ազգ ենք կազմում , — բոլոր երկրների բանւորները մի ազգ են կազմում , հակադիր միւս ազգին , որը նոյնպէս մի է բոլոր երկրներում :»

Ակներեւ է . ազգերը ժխտւած են , նրանք գոյութիւն չունեն « սօցիալիստների համար » : Իսկ ազգերի փոխարէն ծե-

բունի Լիբնէխար գրել է դասակարգերը, ինչպէս Հայնէն կուսակցութիւնները: Համայն աշխարհի բանւորները մի ազգ են, իսկ բուրժուաները մի ազգ: Դա նոյն կօսմօպօլիտիզմն է, անմարմին, անձև, առանց ազգութիւնների և միջազգայնութեան. մարդկութիւն և նրա մէջ երկու բանակ: Լիբնէխար նոյն իսկ չէ ցանկացել մտածել, որ բուրժուազիան միևնոյն ազգի, միևնոյն հայրենիքի մէջ անգամ չէ կարողանում միանալ, մի բանակ կազմել, ինչպէս պրօլէտարիատը, որովհետև կայ արտադրութեան և առևտրի մէջ մրցում: Այո՛, բուրժուազիան կարող է մի ըսպէ մուռնալ իր ներքին, անհատական մրցակցութեան շահերը, երբ բանւոր կամ աշխատաւոր դասակարգերն սպառնական դիրք ընդունեն, ուղենան որ և է խիստ ու հատու հարւած հասցնել: Դա կոչւում է միատեղման կամ միահաւաքման քաղաքականութիւն, ինչպէս արին նրանք Գերմանիայում, Րայխստագի վերջին ընտրութիւնների ժամանակ. բոլոր բուրժուական կուսակցութիւնները, նոյն իսկ բոլոր անհատները (կղեր, հողատէր, ազնւական, բիւրգեր, պաշտօնեայ) միացան և տապալեցին սօցիալ-դէմօկրատ կուսակցութիւնը. նրա պատգամաւորների թիւը կիսով չափ պակասեց Րայխստագում: Բայց դրանից աւելի և յարատև միութիւն չա՛ն աւելի դժւար է կազմել բուրժուազիայից, քան պրօլէտարիայից: Տրեստներ, կապիտալիստական սինդիկատներ, այո՛, կազմւում են, բայց նախ չափազանց մեծ դժւարութիւնով, երկրորդ՝ միևնոյն երկրի կապիտալիստների միջև, այն էլ միմիայն նման առևտուր ունեցողներից, իսկ, օրինակ, ագրարներից և գործարանատէրերից մի սինդիկատ, գինեգործներից և շաքարագործներից մի միութիւն համարեա՛ անհնար է կազմել: Սակայն երևակայել, որ զանազան երկրների բուրժուազիան գոնէ բարոյական կապերով կը կապւի ու կը կազմէ մի միջազգային միութիւն, դա անհնար է, որովհետև մրցակցութիւնը նրան բաժանում է:

Այն ինչ այդպէս չէ պրօլէտարիատը. մրցակցութեան ոչինչ չունի. միութիւնը նրան ոյժ է տալիս և անպայման տրեստնական ու բարոյական օգուտներ: Այդ այդպէս լինելով էլ՝ պրօլէտարիատը երբէք չէ կարող ունենալ համամարդկային մի

ամբողջացած կազմակերպութիւն , առանց ազգային կազմակերպութիւնների :

Բայց այդ մասին դեռ յետոյ , երբ կը խօսենք կօմսոյօլիտիզմի և ինտէրնացիօնալիզմի մասին : Այժմ դեռ քննենք , թէ ու՞ր է այդ կօմսոյօլիտիզմի , այդ « երկու ազգի » արմատը :

Որո՞նու՞մները մեզ անպայման ստիպում են « գիտական » կոչւած սօցիալիզմի հիմնադիրներին դիմել , որոնել նրանց աշխատութիւններում ազգային հարցին վերաբերեալ կարծիքներ և քննել , թէ նրանց միաձոյլ ու ամբողջացած սօցիալական սխառտի մէջ ի՞նչ տեղ է բռնում այդ հարցը :

Հնագոյն և քիչ ու շատ ամբողջութիւն կազմող , աշխարհայեացք արտայայտող կտոր հանդիսանում է Մարքս-էնգէլսի հրատարակած (1848 թւին) « Կօմմունիստական կուսակցութեան Մանիֆէստի » հետեւեալ կտորը :

« Կօմմունիստներին մեղադրում են , որ նրանք ուզում են ոչնչացնել հայրենիքը , ազգութիւնը : Բանւորները հայրենիք չունեն : Նրանցից չէ կարելի խել այն , ինչ որ չունեն : Պրօլէտարիատը , որ նախ և առաջ պիտի տիրանայ քաղաքական իշխանութեան , բարձրանայ ազգային դասակարգի բարձրութեան , ինքն իրեն կազմակերպ է իրր ազգ , նա (պրօլէտարիատը) դեռեւս ազգային է , թէ և ամէնեւին ոչ բուրժուական մաքով :

Արդէն բուրժուազիայի վարդապետով , առևտրի ազատութեան , համաշխարհային շուկայի արդիւնաբերող արտադրութեան ձեւերի միանմանութեան և նրանց համապատասխանող գոյութեան պայմանների հետ միասին աւելի և աւելի կորչում են ազգային առանձնացած վիճակը և ժողովրդների մէջ եղած անտագօնիզմը (հակառակութիւնները) :

Պրօլէտարիատի տիրապետութիւնն աւելի ևս կը նրպաստէ նրանց չքանալուն » :

Հետեւողաբար վերլուծենք առաջ բերած ցիտատը (քաղուածքը) :

Ամենից առաջ մտածողի ուշադրութիւնը գրաւում է Հայրենիք և Ազգութիւն բառերի իրար կողքի դրւիլը, իսկոյն երևում է, որ հեղինակները նրանց համարում են հոմանիշ: Այն ինչ տարբերութիւնը մեծ, ու անանցանելի: Սկսած բարձրագոյն կենդանիներից, մարդկային վայրենի հորդաններից, բարբարոս ատհմական համայնքներից մինչև մեր օրւայ ամենաքաղաքակիրթ ժողովուրդներն ու ազգերը Հայրենիք ունեցել են և ունեն: Այսօր թաթար ազգի հայրենիքը կարող է լինել Մուղանի դաշտավայրը, Կուրի ու Երասխի հովիտների ներքին մասերը, իսկ երէկ նրա, ինչպէս և Օսմանեան թիւրքերի հայրենիքը Միջին Ասիան էր, Թուրանը, մասամբ Արալեան լճի ափերը: Վայրենի հորդան կարող է ապրել այսօր այս որսատեղում, մի քանի ամիս յետոյ մի այլ որսատեղում: Արեւակից ատհմերն ու ցեղերը կարող են, այս կամ այն ճնշման տակ, թողնել իրենց ծննդավայրն ու ապրուստ ձարելու որսատեղը — իրենց հարենիքը, ինչպէս Հօնները, և Արեւմտեան Ասիայից խուժել մինչև Եւրոպայի սիրտը, հիմնւել այնտեղ, նոր հայրենիք ձեռք բերել: Հայրենիքն անուայման այն երկիրը չէ, ուր ծնունդ է առել մի ժողովուրդ, այլ երկար դարերի ընթացքում, սերնդից սերունդ ապրած ու նրանց քրտինքով մշակւած վայրն է նա: Իսկ ազգը միանգամայն տարբեր բան է, որի բանաձևը արդէն մենք տւել ենք և աւելորդ ենք համարում կրկնել:

Ինչպէս արդէն մի անգամ ասել ենք, այդ շիտթութիւնը գոյութիւն ունի եւրոպական գիտութեան ու գրականութեան մէջ: Դա միայն Մարքսին ու Էնգէլսին չէ յատուկ: Միայն XIX դարավերջին Եւրոպական միտքն սկսեց արմատապէս իրարից բաժանել այդ երկու գաղափարները:

Դրանից յետոյ գալիս է հետեւեալ միտքը՝ — արևի լոյսի պէս պարզ ու ըմբռնելի, բայց ոչ ընդունելի:

«Բանւորները հայրենիք չունեն: Նրանցից չէ կարելի խել այն՝ ինչ որ չունեն»:

Սակայն նորութիւն չէ այդ միտքը: Դրան շատ նման մի կարծիքի մենք հանդիպում ենք Հոօմի փառասլանձ պատմութեան էջերում: Դրակքեան եղբայրներից մէկը, Տիբերիոսը հարաւային Իտալիայում ճամբորդելուց յետոյ, հոօմ վերա-

դառնալով, Մերակոյտին մտաւորապէս հետեւեալ բառերն
ասաց. «Երկնքի թռչունները բուն ունեն, երկրի գազանները
— որջ, իսկ հուօմի գիւղացին, որ աշխարհի տէրն է համարու-
ում ոչ մի անկիւն չունի, նոյն իսկ մի քար չունի, որ գլխատա-
կը դնէ . . . Ի հարկէ այդպիսին չի պաշտպանի իր հայրենիքը» :

Եւ կարծես արտաքուստ բաւականին ստոյգ է երևում
այդ ֆրազը : «Բանւորը հայրենիք չունի» . այսինքն այդ հայ-
րենիքի մէջ նա սեփականութիւն չունի, ուրեմն և չէ սիրում
նա այդ հայրենիքը : Ահա Մարքսի և Էնգելսի հանած քաւա-
քանական եզրակացութիւնը : Նրանք տնտեսական կամ դիա-
լէքսիքական մատերիալիստներ են . նոյն իսկ սէրը դէպի ծընն-
դավայրը, դէպի հարիւրաւոր ու հազարաւոր սերունդներով
ժառանգարար հազորդւած կառակցութեան զգացումը մի երկրի
հետ նրանք ուզում են բացատրել ոչ թէ մատերիալիստական
փիլիսոփայութեան դիտական ճանապարհով, այլ լսկ շահի տե-
սակէտով :

Բանւորները սեփականութիւն չունեն իրենց հայրենիքում,
ուրեմն չա՛հ չունեն այնտեղ, ուրեմն և չեն սիրում : Այդ բոլոր
եզրակացութիւնների անմտութիւնը պարզւում է այն ժամանակ,
երբ մտածում ենք, որ տասնեակ ու հարիւրաւոր սերունդները
ներկայ պրօլետարիտների եղել են այդ հայրենիքում սեփականա-
տէրեր, ծծել են այդ հայրենի երկրից իրենց սնունդն՝ ինչպէս
մանուկը ծծում է կաթն իր մօրից : Այդ հարիւրաւոր սերունդ-
ները ձեռք են բերել մի զգացում, — սէր դէպի այդ հայրե-
նիքը, որ բարոյական հաստ ու կուռ շղթայով կապել է նրանց
այդ հողի հետ, իրենց ճակատի քրտինքով ուռուցած, իրենց
դիակներով պարարտացած մայր երկրի հետ : Նրանք այդ դա-
րաւոր ժառանգութիւնը հազորդել են իրենց անմիջական սե-
րունդին, ներկայ պրօլետարիատին, որի մէջ սէրը դէպի իր
ծննդավայրը դառել է արդէն մի տեսակ բնազդ, իր ջղերից,
իր էութիւնից անբաժան բնական մի երևոյթ, իդէալիստական
մի տարր, որը սակայն, ծնունդ է առել մատերիալիստօրէն,
դա՛նդաղ բարեշրջման գիտականօրէն բացատրելի ուղիով :

Այդ դեռ քիչ է : Ժառանգարար ստացած այդ զգացումը
ներկայումս չէ սառչում, չէ նւազում : Բանւորը միշտ աշխա-

տում, քրտինք է թափում իր հայրենի երկրում: Ճշմարիտ է, նա «դառր դատում և դատարկ է նստում» . նրա աշխատանքի առատ պատուհների հեծում են հողատերերն ու դրամատերերը, իշխաններն ու նախարարները, բարձր հոգևորականութիւնը և բոլոր տեսակի տղրուկների . . . Բայց դա չէ խանգարում գիտակից պրոլետարիան խորապէս զգալու, որ իրենն է այդ երկիրը, իրենն է այդ հայրենիքը, որովհետև ստեղծագործող, կենսարար աշխատանքն իրենն է: Եւ այդ ճշմարտութեան խորը գիտակցութիւնն է, որ դրդում է գիտակից բանւորութեանը պահանջ դնել ունենալ սեփականութիւն իր հայրենիքում, միայն համայնական սեփականութիւն . բոլոր հողը և արտադրութեան բոլոր միջոցներն՝ պատկանեն բոլորին . բոլորն էլ աշխատեն, արտադրեն համայնօրէն և արդիւնքը բաշխեն իրենց մէջ, համաձայն թափած աշխատութեան քանակի և որակի:

Այո՛, բանւորները սեփականութիւն չունեն իրենց հայրենիքում, բայց ուզում են ունենալ . նրանք դրել են այդ պահանջը և եռանդով ձգտում են իրականացնել այն: Սէրը դէպի հայրենիքը դրանով ոչ թէ նւազում, այլ դարգանում է: Միայն սէրը դէպի իր հայրենիքը և ոչ անյագ պահանջը դրուելու ուրիշների հայրենիքները, լայնացնելու, մեծացնելու իր հայրենիքը . դա բուրժուազիայի ձգտումն է, դա խմորիալիզմն է, որ շուկայ է որոնում իր ապրանքների համար:

Այսպէս ուրեմն՝ առաջ բերած ցիտատի առաջին կտորի միտքը պարզ է, բմբռնելի, բայց ոչ ճշմարիտ: Բանւորները հայրենիք ունեն: Եւ նրանց հայրենասիրութիւնը շատ աւելի անկեղծ, անկաշառ է, քան բուրժուայինը, որովհետև իրենց իրատական է, առանց սեփական անմիջական շահի:

Վերջապէս բաւորինն է ու գիւղացուներ հայրենիքը, որովհետև նրանք չեն կարող, բուրժուայի և խնտէլիգէնտի նման, ապրել ամեն տեղ, ամեն տեսակ պարագաներում . անկարողութիւնը նրանց աւելի պինդ շղթաներով է կապում իրենց երկրի հետ: Աշխատաւորը լեզուներ չը գիտէ, միջոցներ չունի հեռանալու իր ծննդավայրից:

«Զուլումների սև օրերին՝ միջոց ունեցողները, հարուստները փախչում, այլ՝ աւելի հանդիստ վայրեր են որոնում, իսկ

աշխատաւորը, տեղից շարժւելու անկարող, իր կուրծքով է դիմադրում ամեն տեսակ փորձանքների: Ո՛չ, ո՛չ, նրանն է հայրենիքը, ամենից աւելի սկիւղ շղթաներով նա է կապւած այդ երկրի հետ:

Եւ երբ կեանքի դաժան պարագաները բռնադատում են նրան բաժանւել այդ կենսատու երկրից, դաղթել այլ վայրեր ապրուստ ձարելու, նայեցէք նրա դէմքին. վիշտը ծովացած է, ուկիսանի պէս փոթորկաւ, ալէկոծ է նրա սիրտը. նա անիծում է այն դաժան բաղդը, որն տոխպում է թողնել նրան իր սիրած հայրենիքը, իր սուլորած բոլոր շրջապատը: Նա ուրախ չէ որ մեկնում է, բայց նա բռնադատւած է մեկնել:

«Պրօլէտարները հայրենիք չունեն» : Ֆրանսիացի յայտնի լնկերվարական հուկտոր և փիլիսոփայ Ժօրէսը առաջ բերելով այդ ֆրազն, ասում է. «բայց քաղաքացիներ, դա մտային յուկտես մի պայք, մի կծու արտայայտութիւն է (boutade), որ մասամբ բացատրւում է Մարքսի և Էնգելսի այդ բանը գրելու ժամանակաշրջանով, երբ պրօլէտարիայի ոյժը դեռ իր դարգացման ամենատար վիճակի վրայ էր. ամբողջ Եւրոպայում բանւոր դասակարգը գրկւած էր ամենատարրական իրաւունքներից - չունէր իրաւունք բանւորական սկիւղիկաաներ կազմակերպելու, գործակցութիւններ կամ միութիւններ ունենալու, գուրկ էր քէտարիութեան ընդհանուր իրաւունքից. կարծես թէ պրօլէտարիատը դուրս էր վանւած հասարակական կազմից, մարդկութեան ընդհանուր իրաւունքներից»: (*) Եւ այնուհետեւ, Ժօրէսն էլ իրր Եւրոպայի, ընդունւած ձեւով շփոթելով կամ նոյնացնելով ազգն ու հայրենիքը, ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս նոյն իսկ այդ շրջանում, 1847 - 48 թւերում, բանւոր դասակարգը Եւրոպայի բոլոր երկրներում գործում էր իր ազգութեան գրկում, յարմարւելով իր պատմական միջավայրին, իր ազգութեան ներքին, ինքնատիպ պարագաներին:

Ռուսական մարքսիզմի լեդէրներից մէկը - Գեորգի Պլեխանովը, նոյն ֆրազը առաջ բերելով, պնդում, հաստատում է

(*) Համեմատիր - Ժ. Ժօրէս «Սօցիալիզմ եւ հայրենիք» հայերէն անգոննի քարգմանութիւնը:

նրա միտքը և վիճաբանութեան մասնելով ժ. Ժօրէսի հետ, ա-
սում է. «Եթէ որ «Մանիֆէստի» հեղինակներն ասէին, թէ
բանւորներն ազգութիւն չունեն կամ չեն պատկանում ոչ մի
ազգութեան, այն ժամանակ դա կը լինէր ոչ թէ յուսահատական
մի սլաօք, մի կծու արտայայտութիւն, այլ մի ծիծաղելի ան-
մըտութիւն (Non sens ridicule): (*)

Անցնենք այժմ Մարքս - Էնգէլսի կարծիքի երկրորդ մա-
սին, որ վերաբերում է ազգութեան խնդրին:

«Պրօլէտարիատը, որ նախ և առաջ պիտի տիրէ քաղա-
քական իշխանութեանը, բարձրանայ ազգային դասակարգի
բարձրութեանը, ինքն իրեն կազմակերպէ իբր ազգ, նա դեռ
ևս ազգային է, թէև ամենեւին ոչ բուրժուական մտքով»:

Կազմակերպւած սրօլէտարիատը ձգտում է տիրանալու
քաղաքական իշխանութեան, երկրի կառավարութեան ղեկն
իր ձեռքն առնելու և դարձնական ու օրէնսդրական ճանա-
պարհով իրականացնելու սօցիալիստական կազմակերպութիւնը:
Երբ սօցիալիզմը իրականացաւ, բոլոր ազգը կը դառնայ մի
դասակարգ - բոլորն էլ կը լինեն բանւորներ, աշխատողներ:
Ուրեմն՝ ձգտելով իրականացնել սօցիալիզմը, բանւոր դասա-
կարգը ձգտում է ինքը դառնալ ամբողջ ազգը: Իսկ մինչև
որ նա տէր կը դառնայ երկրի իշխանութեան, նա դեռ եւս
ազգային է, թէ ոչ բուրժուական մտքով, այսինքն՝ ոչ շօվի-
նիստ, օտարակեր, կլանելու գրաւելու, տենչով բռնւած:

«Պրօլէտարիատը դեռ ևս ազգային է»: Մինչև ե՞րբ:
Ի հարկէ մինչև որ ձեռք բերէ քաղաքական ղեկը, իրակա-
նացնէ սօցիալիզմը: Իսկ այնուհետև ի՞նչ, կը դադարի՞ արդ-
եօք նա ազգային լինելուց, կը կորցնէ՞ իր ազգութիւնը, կը
դառնա՞յ Weltbürger կամ համաշխարհաքաղաքացի. ամենայն
ինչ, որ ազգային է, օտա՞ր կը լինի այնուհետև նրա համար:

(*) Ֆրանսիական «La Vie Socialiste» ամսագիրը, Ժօրէսի եւ Հեր-
վէյի վէհի առիթով, դիմել էր բոլոր աշխի բնիկող սօցիալիստ գրողներին
եւ գործիչներին, որ նրանք յայտեն իրենց կարծիքը հայրենիքի, ազգութեան
եւ հակամիլիտարիզմի մասին: Պետիանովն էլ սէլ էր իր կարծիքը, որ
բարգմանւած է Ռուսերէն. «Հայրենասիրութիւն եւ սօցիալիզմ» (երես 5):

Կարճ՝ կը դառնա՞յ արդեօք մարդկութիւնը մի ազգ մի հօտ
և մի հովիւ . արդեօք պէտք է ազգութիւնը վերանա՞յ իբր մի
անպէտք , մնասակար բան , թէ պէտք է պահել նրան իբր
«ein ideales Gut» , իբր մի «խղէալական բարիք» , ինչպէս ա-
սոււմ է Պէրնէրատօրֆէրը : Եթէ պիտի ազգութիւնը վերանայ ,
էլ ինչո՞ւ պրօլէտարիատն ինքն իրեն կազմակերպոււմ է իբր
ազգ , իսկ եթէ չը պէտք է վերանայ , էլ ինչո՞ւ Մարքսն ու
էնգէլսն ասոււմ են , որ պրօլէտարիատը դեռ եւս ազգային է :
Այստեղ արդէն մտքերի շփոթութիւն , գոնէ կնճռոտութիւն
կայ . կարելի է բացատրել և այսպէս , և այնպէս . և յօգուտ
ազգութեան պահպանման և ընդհակառակը :

Այնուհետև սկսոււմ է ցիտատի վերջին կտորը , որ ցոյց
է տալիս հեղինակների մտածելակերպը , բայց որը կանգ է առ-
նոււմ կէս ճանապարհին , չէ գնոււմ մինչեւ մտքի տրամաբանա-
կան վախճանը :

«Արդէն Բուրժուազիայի զարգացումով , առեւտրի ազա-
տութեան , համաշխարհային շուկայի արդիւնաբերող արտա-
դրութեան ձեւերի միանմանութեան և նրանց համապատասխա-
նող գոյութեան պայմանների հետ միասին՝ աւելի և աւելի կոր-
չոււմ են ազգային առանձնացած վիճակն ու ժողովրդների մէջ
եղած անտագօնիզմը (ներհակութիւնները) : Պրօլէտարիատի
ախրապետութիւնն աւելի ևս կը նպաստէ նրանց չքանալուն» :

Պարզենք այդ կտորը :

Այստեղ ևս երևոււմ է Մարքսի վարդապետութեան ծայ-
րագոյն միակողմանիութիւնը : Բոլոր երևոյթները , հասարակա-
կան բոլոր խնդիրները մի միակ արմատ ունեն . արտադրու-
թեան միջոցները . սրանք հասարակական բոլոր երևույթների
հիմքն են , իսկ միւս բոլորը՝ իրաւունք , քաղաքականութիւն ,
կրօն , բարոյականութիւն , գրականութիւն և այլն , մի խօս-
քով՝ բոլոր իդէօլօգիական տարրերը կազմոււմ են վերնաշէնքը ,
չափուած ու ձեւուած անտեսական հիմքերի վրայ :

Բուրժուազիան զարգանոււմ է արար - աշխարհոււմ , առեւ-
տուրի ազատութիւնը նոյնպէս : Ստեղծոււմ է օր աւուր ընդ-
լայնող համաշխարհային շուկայ : Երկրագնդի բոլոր ծայրերի

անստեասական կեանքն սկսում է կազմել մի շաղկապւած հրակայական ամբողջութիւն :

Միացեալ Նահանգների բամբակի բերքի պակասութիւնը , Նիւ-Եօրքի մի խոշոր դրամատան սնանկութիւնը ցնցումներ են առաջ բերում արար-աշխարհում : Այդ կապակցութիւնը քանի գնում աճում , սերտանում է : Բացի այդ՝ արդիւնագործող արտադրութիւնը կամ ճարտարարուեստը թափանցում է բոլոր երկրները և արտադրութեան ձեւերն սկսում են իրար աւելի և աւելի նմանիլ . միօրինակութիւնը թագաւորել է սկսում արտադրական ձեւերի մէջ : Դրա հետ միասին , անհրաժեշտօրէն հասարակութեան ներսում դասակարգերը դառնում են իրար նման , այսինքն՝ ամենուրեք առաջ են գալիս բուրժուաներ և բանւորներ , որոնց գոյութեան պայմաններն էլ , կարծես , միակերպւում են :

Ուրեմն՝ կեանքի անստեակազմը կամ , ինչպէս ընդունւած է ասել , եկօնօմիական ստրուկտուրան գնում է դէպի կենտրոնացում և միանմանութիւն :

Այդպէս է քարոզում Մարքսիզմը : Ճշմարիտ է թէ ոչ , դա այլ խնդիր է : Մենք միայն պարզաբանում ենք :

Տնտեսական այդ հիմքերի բաւական արագ ենթադրւած կենտրոնացումը և միօրինակութիւնը պարտաւորաբար և անհրաժեշտօրէն առաջ են բերում ազգութիւնների առանձնացած վիճակի քայքայում . քանդում են այն շինական պատերը , որ գոյութիւն ունէին ազգերի միջև : Այդ ազգերը , բռնադատւած տնտեսական աճող յարաբերութիւններից , սկսում են իրար հետ աւելի ու աւելի արագ շփուել , իրար խառնուել : Տնտեսական ձեւերի նմանութիւնը ծնեցնում է ազգերի նմանութիւն . վերացնում է նրանց մէջ եղած հակառակութիւններն ու ներհակութիւնները : Առևտրական յարաբերութիւնները միախառնում են ժողովրդներին :

Այդ երեւոյթը , միակերպութեան ու կենտրոնացման այդ ձգտումը նկատւում է այսօր : Իսկ երբ պրօլետարիաան իր ձեռքը կառնէ երկրների քաղաքական ու տնտեսական ղեկը , ազգերի առանձնացած վիճակն ու նրանցում թագաւորող ան-

տաղօնիզմը աւելի ևս արագ ընթացքով կը չքանան, կը վերանան աշխարհից :

Այդ է բերւած ցիտաատի վերջին կտորի մանրամասն բացատրութիւնը :

Ինչպէս արդէն ասացինք, այդ կտորի մէջ և առհասարակ այդ ամբողջ ցիտաատւմ մի չը վերջաւորւած միտք կայ : Ենթադրենք, որ որոշ չափով համաձայնեցինք, որ անտեսական կեանքը կենտրոնանում է, անտեսական ձևերը վեր են ածւում միօրինակութեան և դրանց աղբեցութեան տակ, ասենք թէ, վերանում են ազգութիւնների փակ վիճակներն ու անտաղօնիզմները : Ասենք թէ այդ բոլորն էլ ճշմարտութիւններ են : Վերանում են ազգերի առանձնացած վիճակներն ու անտաղօնիզմը, շատ բարի : Իսկ ազգութիւնն ինքը վերանում է արդեօք, չքանում է կամ չքանալու է երբ և է : Գալու է արդեօք մի ժամանակ, երբ մարդկային բոլոր մանր ու խոշոր ազգերը միաձուլւեն և դառնան մի ազգ, մի հօտ և մի հովիւ : Ահա այդ մասին լուծւում են «Մանիֆէստի» հեղինակները :

Ներկայումս բոլոր բնկերվարական գիտնականներն ընդունում են, որ ազգութիւնների ետական, չափնիստական ճրգատումները քանի դնում հարթւում, վերանում են, որ ժողովրդները, քանի դնում, աւելի և աւելի համերաշխ, եղբայրական կենակցութեան են ձգտում : Բայց այդ բոլորը դեռ չէ նշանակում ազգերի վերացում, նրանց միաձուլում :

Ահա այդ առիթով է, որ ծագում է մտքերի շփոթութիւն : Սոցիալիստներից մի քանիսը, ինչպէս Պլեխանովը, պնդում են որ ազգութիւնը կը մնայ, կը չքանան փակ վիճակն ու անտաղօնիզմը, կը վերանայ Հայրենիքն իր սահմաններով . . . Ֆրանսիացի անիշխանական Հերվէն, ընդհակառակը, պնդում է որ ազգն էլ, հայրենիքն էլ պիտի վերանան, պիտի չքանան : Իր «Antipatriotisme» բրօշուրի յառաջարկում նա հետևեալն է դրում. «Հայրենասէր միջազգայնականներն ասում են, որ հայրենիքներն այնպէս՝ ինչպէս որ պատմութիւնն է ստեղծել, կազմում են մի-մի բարոյական անձնաւորութիւններ, որոնց գոյութիւնն օգտակար է մարդկութեան համար» :

Այդ կտորից պարզ երևում է, որ «հայրենիք» և «ազգ» նոյնացրած է: Ազգն է մի «բարոյական անճնաւորոնթիւն», կամ, աւելի ճիշտ է ասել — մի օրգանական միութիւն, իսկ հայրենիքը, եթէ նրան վերցնենք եւրոպական մտքով՝ իբր պետութիւն, կարող է ամենեւին չը լինել մի «բարոյական անճնաւորութիւն»:

Իրար խառնելով ազգն ու պետութիւնը, նա առաջարկում է իր բանաձեւը. «Ներկայ հայրենիքները խորթ - մայրեր են պրօլետարների համար: Բոլոր հայրենիքները գրեթէ իրար արժեն. մանաւանդ այժմ, երբ կապիտալիստական ընդհանր ընդդէմներում հետզհետէ միօրինակութեան է վերածում աշխատաւոր դասակարգերի տնտեսական, մտաւոր և քաղաքական կեանքի պայմանները»:(*)

Ընդհակառակը, Փօրէսը, դէմ դնալով Մարքս - Էնգելսի մտքերին, պնդում է որ սօցիալիզմի հաստատելով երբէք չեն վերանայ ազգն ու հայրենիքը. կը վերանան ներկայ քաղաքական անմիտ սահմանները, երկիրը կը լինի մարդկութեան հայրենիքը, իսկ մարդկութիւնը, բաժանուած լինելով ազգային միութիւնների, ամեն մի միութիւն կունենայ իր բնական հայրենիք, իր սպրեւու վայրը: «Հայրենիքի ներկայ սահմանները, ասում է Փ. Փօրէսը, որ փոխադարձ բռնադատման, տարամերժութեան և անխտանելիութեան սյժի արտայայտութիւններ են, կը վերանան», ինչպէս և յարձակողական, կլանող նացիօնալիզմը, օտարակերութիւնը, բայց չի վերանայ ազգութիւնը, դրա հետ միասին և ազգի բնական իսկական վայրը, նրա բնակատեղ - հայրենիքը: Պատմական ու շօլիսիստական հայրենիքը չը պիտի խառնել ժողովրդի բնական բնակավայրի կամ իրական հայրենիքի հետ. դրանք շատ յաճախ իրար ամենեւին չեն համապատասխանում:

Ասւ այժմ մի կողմ թողնենք միւս սօցիալիստ գրողների ու գործիչների տեսակէտները և ջանանք պարզել Մարքսի տեսակէտը, յենւելով նրա միւս գրութիւնների վրայ:

Ոչ մի տեղ «ազգ» և «հայրենիք» գաղափարները հիմնա-

(*) «L'Antipatriotisme» յառաջաբան:

կան և լուրջ քննութեան չեն ենթարկւած Մարքսի շարադրութիւններում. ոչ մի տեղ չը կայ մեր վերեւում ակնարկւած մտքի տրամաբանական վերջաւորութիւնը. չէ պարզւած, թէ արդեօք Մարքսի կարծիքով, պիտի վերանայ ազգութիւնն իբր զարգացման, իբր սոցիալիզմի իրականանալուն արդելառիթ մի վաւասար երեւոյթ, թէ պիտի մնայ իբր «ein ideales Gut», իբր իդէալական բարիք: Սակայն այդ հարցին մենք կարող ենք գտնել մի կողմնակի պատասխան, երբ քննենք Մարքսի կարծիքը մանր ազգութիւնների և նրանց ապագայի վերաբերմամբ:

Այդ առիթով մենք կարող ենք գտնել բաւական նիւթ Մարքսի և Էնգելսի գործերի հաւաքածուի մէջ, որ հրատարակւած է Շտուտգարտում 1902 թւին, «Gesammelte Schriften von K. Marx und Fr. Engels» խորագրով: Բայի այդ մեզ հետաքրքրող հարցի մասին մենք ունենք նաև Մարքսի հազոցն յօղւածներից մէկը. «Հրէաների մասին», տպագրւած 1844 թւին, Պարիզում, «Deutsche-Französische Jahrbüchern» սարբերական հրատարակութեան մէջ: Նոյն հարցի մասին կան որոշ ակնարկներ նաև «Դասակարգային կռիւը Ֆրանսիայում 1848-50 թւերին», «Յեղափոխութիւն և հակայեղափոխութիւն» և ուրիշ գրքոյկներում: Մի քանի տող էլ, վերջապէս, մենք գտնում ենք Մարքսի հազոցն գործերից մէկում — «Die heilige Familie» «Սրբազան ընտանիք» կամ «քննական քննադատութեան քննութիւնը» գրքում, որ ուղղւած է «Բրունո-Բաուէրի և ընկերների դէմ»: (*)

1847 թւի վերջերում երևան եկաւ «Մանիֆէստը», իսկ դրանից քիչ յետոյ, 1849 թւին Մարքսը գրեց իր էապէս նըշանաւոր յօղւածը սլաւոնական մանր ազգերի մասին — «Der demokratische Panslavismus» — «Դէմօկրատիական համապաւունութիւն» վերնագրով: (**)

(*) Չունենալով մեր ձեռքի սակ Մարքսի եւ Էնգելսի այդ երկերի մեծ մասը, մեզ պակասած կտրուելու մեկ քաղաքում եմք Մասսաչիկի, Պասադենի, Պոստի գրքերից եւ այլ աղբիւրներից:

(**) Gesammelte Schriften von K. Marx und Fr. Engels, III Band.

Յայտնի ուսւ փախտական և անիշխանական վարդապե-
տութեան սիւներից մէկը կազմող յեղափոխական Միխայիլ
Բակունինը 1848 թւին հրատարակել էր մի կոչ, ուղղւած ա-
ւրատրիական սլաւոնական մանր աղգութիւններին, որոնք կոր-
ցրել էին իրենց աղգային անկախութիւնը: Չեխերը, Պալաց-
կու առաջնորդութեամբ, հրաւիրել էին սլաւոնական համա-
գումար Պրագայում, որին ներկայ էր Մ. Բակունինը: Ի զուր
նա այդ կօնգրէում անիշխանական կծու ճառեր էր արտասա-
նում և բոլոր ժողովականներն ի զուր էին ընդունում նրա ամեն
մի առաջարկը որոտագին ծափահարութիւններով: Վենգրիան
ապստամբւած էր, Վիէնայի դէմօկրատիան գլուխ էր բարձ-
րացրել, իսկ սլաւոն (խարվատ) Պան Ելաչիչն օգնում էր Վիէն-
այի կամարիլլային, ընդդէմ Կօշուա Լայոսի, ընդդէմ գերման
դէմօկրատիայի, որովհետև այդ շարժումն սպառնում էր ոչն-
չացնել խարւատների ինքնավար իշխանութիւնը:

Շահերի ու գաղափարների այդ գերագոյն հակասութիւն-
ների խառնուածքում, գերման ազատականներն ու արմատական-
ները երբէք չէին կարող հաշուել սլաւոն աղգերի ու գործիչների
հետ, եթէ նոյն իսկ նրանք լինէին ազատական, արմատական
ընկերվարական և անիշխանական. ամէնայն ինչ որ սլաւոնա-
կան էր, ատելի էր գերման ազատամիտ գործիչներին:

Այդ սարսափաներում լոյս է տեսնում Բակունինի կոչը,
որի մէջ նա սլաւոնական միութիւնն ու դաշնակցութիւնը հիմ-
նաւորելու համար բերում է բազմաթիւ պատճառներ և ապա
աւելացնում, որ, «արդարութիւնը, մարդասիրութիւնը, ա-
զատութիւնը և այն նոյնպէս պահանջում են այդ միութիւնը
կամ ֆէդերացիան»: Մարքան անմիջապէս բռնում է այդ
«իդէօլօգիական» կամ գաղափարախօսական բառերից:

«Արդարութիւնը», «Մարդասիրութիւնը», «Ազա-
տութիւնը» և այն, կարող են հազար անգամ պահանջել
այս կամ այն բանը. եթէ դա անհնար է, չի իրականա-
նայ և չը նայելով այդ ամէնին, կը մնայ «դատարկ Ֆրազ»:
Արդեօք Բակունինը յանցա՞նք է համարում Ամերիկայի
Միացեալ Նահանգների մղած այդ նւաճողական պատե-
րազմը, որը թէև խիտտ հարւած կը հասցնէր «արդարու-
թեան» ու «մարդասիրութեան» վրայ հաստատւած նրա

Թէօրիային , բայց որը մղւեց բացառապէս յօգուտ քաղաքակրթութեան : Մի՞թէ դժբախտութիւն է , որ խլեցին Մէքսիկացիներէց հրաշալի Կալիֆօրնիան , որի հետ նրանք չը գիտէին թէ ինչ անէին : (*)

Աքանջելի տրամաբանութիւն մի սօցիալիստի կողմից . որովհետեւ մի արդար , մարդասէր , լաւ բան դժւար է իրականացնել , ուրեմն պիտի լուել . . . Այդ մեթօտը խիստ ձեռնտու կը լինէր Պլէվէների և Համիաների համար : Իսկ յետոյ . . . Միացեալ Նահանգները յարձակւել և նւաճել են Մէքսիկայի հանրապետութիւնից Կալիֆօրնիան , և Մարքան արդարացեալ է այդ յարձակողական պատերազմը , որովհետեւ նա մղւած է յանուն քաղաքակրթութեան . կարծես աշխարհում որ և է բռնակալ մղում է որ և է պատերազմ , առանց այդպիսի որ և է բարձր սիղբունքով դիմակաւորելու : Նապօլէօնը գնում էր տիրելու Բէրլինն ու Վիէննան յանուն քաղաքակրթութեան . Ֆօն Բիւլօլնը Աֆրիքայի Հէրէրօներին մորթաւ ու լկկէր ապիս նոյնպէս յանուն քաղաքակրթութեան : Մի՞թէ Նօլօէ Վրէմիան նոյն քաղաքակրթութեան տեսակէտից չէ պահանջում կոտորել հայերին , հրէաներին , ուսանողներին :

Տրամաբանական այդ գեղեցիկ օրինակից մի երկու երես յետոյ՝ նա գրում է .

« Մենք կրկնում ենք , - բայց լեհերից , ուսանելից և , ծայրայեղ դէպքում , թիւրքիայի սլաւօններից՝ ոչ մի սլաւօն ժողովուրդ ապագայ չունի լոկ այն հիման վրայ , ու բոլոր մնացած սլաւօնները չունեն պատմական , աշխարհագրական , քաղաքական և ինդուստրիական (ճարտարարուեստ) պայմաններ անկախութեան և կենսունակութեան համար . (երես 251)

Կրկին երկու երես յետոյ շարունակում է Մարքսը :

« Ինչ որ անից աւելին . եթէ որ աւստրիական սլաւօնները կազմէին մի միաձոյլ կամ կօմսակալ դանդաժ , ինչպէս Ղեհերը , Մաջարները , Իտալացիները . եթէ որ նրանք միասին կազմել կարողանային 12 - 20 միլիօն բնակիչ ունեցող մի պե-

(*) Gesammelte Schriften . . . III Band S. 249

տութիւն , այն ժամանակ նրանց յաւակնութիւնները , ինչ էլ որ լինի , կունենային գոնէ լուրջ նշանակութիւն . . . Իսկապէս չափազանց հաճելի կը լինէր Գերմանացիների և Մաճարների դրութիւնը , եթէ որ աւստրիական սլաւոնները ձեռք բերէին՝ այսպէս կոչւած , իրենց « իրաւունքը » :

Սիլեզիայի և Աւստրիայի միջև չեխո - մօրալեան անկախ պետութիւնը սեպի ձեռով ներս կը մխւէր , իսկ Աւստրիան և Շաիրիան , « հարաւային Սլաւոնական Հանրապետութեան » շնորհով , կը կարւէին իրենց բնական ելքից , այսինքն Ադրիական և Միջերկրական ծովերից , իսկ Արևելեան Գերմանիան նման կը լինէր հացի , կրծուած հացի (Երևի մկան կրծուած հացի - ս'իլ սարասի , ինչ դժբախտութիւն . . . ԳՆ) : Եւ այդ ամէնը իբր վարձատրութիւն այն բանի , որ գերմանները ջանք դործ դրին քաղաքակրթելու յամառ չէխերին և սլովէններին և ներմուծեցին նրանց երկիրն առևտուր , ճարտարուեստ , արդիւնատու երկրագործութիւն և ուսում » (եր . 253 - 54) :

Գերմանները , մի խօսքով , քաղաքակրթեցին չէխերին . . . :

Ի հարկէ չէ կարելի երևակայել անգամ , որ Մարքսը չը գիտէր Բօհէմիայի պատմութիւնը , չը գիտէր Յոհան Հուսի փառաւոր կեանքն ու գործունէութիւնը այն ժամանակաշրջանում , երբ գերմանացիները դեռ հլու հնազանդ էին կաթոլիկ եկեղեցուն , նրա այլանդակ ու անբարոյականացուցիչ ազդեցութեանը : Պրագայի հին համալսարանը , Թաբօրիանների շարժումները , այն եռուն - զեռուն կեանքն ու յուզումները , որ կազմում են Բօհէմիայի փառապանծ անցեալը — ինչպէս մոռանալ , ինչպէս ուրանալ և ենթադրել , որ այդ ազգն այլևս անընդունակ է ինքնուրոյն զարգացման . որնովհետև 12 - 20 միլիօն թիւ չունի : Ո՛չ , Մարքսն այդ ամէնը լաւ գիտէր , բայց կանխակալ կարծիքը սեփական կառուցւածքը , տնտեսական մատերիալիզմը պահանջել էր այդպէս ասել , եթէ ոչ տնտեսական հիմունքի և Իտէօլօգիական վերնաշէնքի միաձոյլ , պարզ և արտաքուստ խիստ տրամաբանական տեսութիւնը կը խախտէր :

Մանր ազգութիւնների դէմ ուղղւած կծու արտայայտութիւնների գլուխ գործոցը կազմում են հետեւեալ բառերը , ու

րոնք ուելլի վայել են մի Բիամարքի, մի Բիւլօվի, քան «Գիտական» սօցիալիզմի հիմնադրին :

«Վերջապէս՝ որտեղ է «յանցանքը», որտեղ է աւելծքի արժանի քաղաքականութիւնը» այն բանում որ Գերմանները և Մաջարները, երբ Եւրօպայում խոշոր միապետութիւնները պատմական անհրաժեշտութիւններ» էին, միատեղ դարբնեցին այդ բոլոր մանրիկ, խղճուկ, անօգնականազգակներին (Natiönchen) մի մեծ պետութեան մէջ և այդպիսով նրանց ընդունակ դարձրին մասնակցելու պատմական զարգացման, որից նրանք բոլորովին անմաս կը մնային, եթէ որ թողնուած լինէին իրենց գլխի : Ի հարկէ այդպիսի բաները չեն կատարուում առանց բռնի կերպով ոտի տակ տալու մի քանի ազգային քրնքոյշ ծաղիկներ» :

Այդ թունալի արհամարանքը դէպի մանր ազգերը, այդ «խղճուկ» «անօգնական» ածականները Natiönchen արհամարակուն գոյականի մօտ . . . Մանր ազգեր, . . . 1-12 միլիօն թրւով, բոլորը խղճուկ, բոլորը կլանելու, ձուլելու դատապարտուած : - Վայ, ուրեմն՝ վրացիներին, հայերին, թաթարներին . . . : Մանր ազգերը, ասում է Մարքսը, առանց Աւստրիայի և Հունգարիայի բռնի գրաւման և մի խոշոր քաղաքական միութիւն մազմելուն, երբէք չէին կարող մասնակից լինել պատմական զարգացման : Այստեղ էլ իր տեսութիւնն, ինչ գնով կուզէ լինի, ասլացուցելու կիրքը մուրեցրել է Մարքսին, նրան ստիպել է մոռանալ պատմութիւնը :

Կարծես 1300 ական թւերից ինքնորոյն ու ազատ, սակայն այսօր կուլտուրապէս խիստ բարձր կանգնած Զւիցերլանդն ա խոշոր պետութիւն է. կարծես նա այսօր, դեռ Մարքսի գրելու ժամանակից 60 տարի անցած՝ 3 միլիօն ազգաբնակչութիւն չունի : Իսկ ի՞նչ ասել Հօլլանդիայի ազգային սքանչելի և հերոսութիւններով լի պատմութեան մասին . մի՞թէ Հօլլանդիան 12 միլիօն կամ աւելի բնակիչ ունի : Իսկ հարուստ Բէլժիան, Դանիան, Շվեդիան, Նորվեգիան . . . Սրանք բոլորն էլ մանր ազգութիւններ են, որոնք, հակառակ Մարքսի մարգարէութեան, ինքնորոյն կեանք ունեն և մասնակից եղան պատմա-

կան զարգացման, հասան ամենարարձր կուլտուրայի, չը նայելով որ Գերմանները կամ մաջարները միատեղ չըդարբնեցին այդ փոքրիկ ազգութիւններին: Ընդհակառակը, Իսպանիան և Սևստրիան որքան ուղեցին ձուլել, կլանել Բէլճիքային և Հոլանդային, չը կարողացան, որովհետեւ վերջիներն ապրտամբութեան ազգային դրօշը պարզեցին:

Իսկ նրա անպատկառ հեղնութիւնն «ազգայիւ քնքոյշ ծաղիկների» վերաբերմամբ... դա միանգամայն անվայել է Մարքսի նման մի հանձարեղ գիտնականի:

Այդ տողերին նա անմիջապէս կցում է հետևեալը:

«Իսկ այժմ քաղաքական կենտրոնացումն աւելի ևս անհրաժեշտ է դառել՝ ճարտարարուեստի, առևտրի, հաղորդակցութեան ուղիների հսկայական պրօյէկտի շնորհով»:

Այս տողերն արդէն պարզում են ամբողջ դադանիքը: Քաղաքական կենտրոնացումն անհրաժեշտ է ճակատագրօրէն, որովհետեւ սնտեսական կեանքը կենտրոնանում է: Այստեղ արդէն ակներև է այն խոշոր թիւրիմացութիւնը, որի մէջ պտոյտ է դալիս Մարքսը, առանց ըմբռնելու ազգութիւնների հարցը: Նա միանգամայն իրար է խառնում ազգ և պետութիւն դադափարները: Նա չէ ըմբռնում, որ պետութիւնը կարող է մեծանալ, կազմել մի հսկայական ֆէդէրատիվ քաղաքական միութիւն, պահպանելով ազգերի միանգամայն ինքնուրոյն զարգացումը, նրանց պետական կիսազերիչխան կեանքը: (*) Այս բոլորը ցոյց են տալիս Մարքսի կօսմօպօլիտիկան. դրանք ցոյց են տալիս, որ Մարքսը չէր ըմբռնում մարդկային ցեղի ճակատագրօրէն ազգային ձևերով զարգացումը. որ մարդկութիւնն, իբր մի միաձոյլ ամբողջութիւն, չէ կարող դոյութիւն ունենալ: «Մարդկութիւն» — դա մի վերացական ըմբռնում է, իսկ ըէալը կամ իրականն ազգն է, իր ներքին շերտաւորումներով կամ դասակարգերով և այդ դասակարգերը կազմող անհատներով:

Մանր ազգերը պիտի ձուլւեն մեծերի մէջ. մեծերն էլ պիտի իրար կլանեն: Կենտրոնանում է սնտեսութիւնը, ուրեմն՝ թո՛ղ կենտրոնանան, միաձուլւեն մանր ազգութիւնները, հրա-

(*) Այդ մասին մեզ խօսել ենք մեր «Դէպի Ֆէդերացիա» գրքում:

մայում է Մարքսը : Իրականութեան մէջ այդպէս կատարւել է թէ ոչ, այդ ոչինչ . Մարքսի համար անհրաժեշտ է կենտրոնացումը և նա այդ ակնույններով է նայում ամեն ինչի վրայ :

Ինչպէս ասացինք, չեխերը 1848-ին յարեցին յեղափոխութեան Պարացիու ղեկավարութեամբ . բայց Վինդիշգրէցն իր բանակով Պրագայում լինելով, յաղթեց ժողովրդական ալիքներին և ընտաքսիօնը հաստատեց չեխերի երկրում : Մարքսն, իբր բողոքող, յեղափոխական տարր, անշուշտ սխալ համակրէր այդ կարիճ, բայց փոքր աղգին : Սակայն այդպէս չէ . Մարքսը հանդիսանում է իբր գերմանացի լիբերալ, որ Պան Ելաչիչի, այդպաւօն ընտաքսիօնների յանցանքը փաթաթում է բոլորի վզին : Նրա սեփական տեսութիւնը, նրա կուռքը կազմող ցենսրալիզմն (կենտրոնացումը) այնքան ուժեղ է և հրամայական իր մէջ, որ ստիպում է նրան նոյն խակ գիտնականին միանգամայն անվայել մարդարէութիւն անել :

«Բայց ամենից աւելի արդահատանքի արժանի են քաջ չեխերը : Կը յաղթեն նրանք, թէ կը յաղթեն, միևնոյնն է . նրանք սխալի ոչնչանան :» (*)

Չարագուշակ մարդարէութիւնն նախ չեխերի համար, որովհետեւ կարող էին սկզբներում վախենալ, կասկածելով, որ Մարքսի նման մի գիտնականի գուշակութիւնը կարող է իրականանալ : Եւ ապա աւելի ևս չարագուշակ մարդարէութիւնն Մարքսի համար, նրա սեփական թէօրիայի (տեսութեան) համար, որովհետեւ ահա արդէն զլսուել, անցել են երկա՛ր ու ճիգ 60 տարիներ և այդ չարագուշակ, սեւ մարդարէութիւնը տապալւել, ջարդ ու փշուր է եղել . չեխերը ոչ միայն չեն ոչնչացել, չեն կորել իբր աղգ, այլ բոլորովին հակառակ երևոյթ է տեղի ունեցել . նրանք ընկել են քաղաքակիրթ աղգերի շարքը, նրանք ձեռք են բերել իրենց համար որոշ աղգային և կուլտուրական ինքնորոյն գոյութեան իրաւունքներ Աւստրիայի պետական կազմում, նրանք ստեղծել են ինքնատիպ չեխական կուլտուրա, սեփական բարձր գրականութիւն և գեղարւեստ : Մի

(*) Gesammelte Schriften — III. 5us. Nationale Revolutionen, Երես 109.

խօսքով՝ նրանք չեն ոչնչանում, այլ ծաղկում, փթթում են իբր ազգ, թէև 12 միլիօն թիւ չունեն։

«Յեղափոխութիւնը և հակայեղափոխութիւնը Գերմանիայում» յօդւածի մէջ, Մարքսը հետեւեալ դատաւճիռն է արձակում չեխերի մասին։

«Չեխ ազգութեան համար մարանչող պրօֆէսօր Պալացկին ինքը միայն ծայտուած գերմանացի է, որը մինչև այժմ էլ չէ կարող կանոնաւորապէս և առանց օտար արտասանութեան՝ խօսել չեխերէն։ Բայց, ինչպէս յաճախ լինում է, չեխական մեռնող ազգութիւնը — մեռնող, այս՝, ինչպէս ցոյց են տալիս վերջին 4 դարերի բոլոր յայտնի փաստերը, — 1848 թւին արեց վերջին ճիգը, որի անյաջողութիւնը պիտի ապացուցանէ, որ Բօհէմիան կարող է գոյութիւն ունենալ միմիայն իբր բազադրիչ մաս Գերմանիայի, թէ և նոյն իսկ նրա բնակիչները շարունակէին էլի մի քանի դար խօսել ոչ գերմաներէն, այլ չեխերէն»։

Կրկնում ենք. չէ կարելի ենթադրել, ու Մարքսն այդքան թոյլ լինէր ընդհանուր պատմութեան մէջ. դա իր դաւանանքն է, որ կուրացրել է նրան։

Կ. Կաուցկին, այդ և միւս յօդւածների ապագրութեան յառաջաբանում յատկապէս խօսում է չեխերի առթիւ և խոստովանում է Մարքսի արած սխալը. նա ընդունում է, որ չեխերն ունեն կուլտուրական ազդի բոլոր յատկութիւնները։ Եւ ինչպէս չը խոստովանէր, երբ կեանքի դասը տւել էր արևի լոյսի նման պարզ ու փայլուն փաստեր։

Առաջ բերած կտորի մէջ ամենից հետաքրքրական մասը կազմում են հետեւեալ բառերը։ «Թէ և նոյն իսկ նրա բնակիչները շարունակէին էլի մի քանի դար խօսել ոչ գերմաներէն, այլ չեխերէն»... Պէ՛տք է արդեօք բացատրել այդ պարզ ու մեկնելու անկարօտ խօսքերը. պէ՛տք է ասել, որ դրանք Մարքսի «խորհուրդ խորինն» են, նրա համոզումը, որ չեխերը պիտի վերջ ի վերջոյ գերմաներէն խօսեն, որ բոլոր մանր ազգերը պիտի կլանւեն, ձուլւեն խոշոր ազգերի մէջ, պիտի կենտ-

րոնանան : Չարդարացա՛ւ այդ գուշակութիւնը չեխերի վերաբերմամբ :

Դաժան է իրականութիւնը . նա յաճախ է փշրել և դեռ փշրում է սխալ տեսութիւններն ու հաւատալիքների (դօզմ) սիրուն , արտաքուստ միաձոյլ կառուցւածքները :

Նոյն գրքի մի այլ յօդւածում , « Ungarn - Վէնգրիա » վերնագրով , Մարքսը հակեալն է գրում :

« Ֆրանսական պրօլետարիատի առաջին ապստամբութեան հետ միասին աւստրիական գերմանները և մաշարներն ազատ կը լինեն և արիւնալի վրէժ կը լուծեն սլաւօն բարբարոսներից : Ընդհանուր պատերազմը , որ այն ժամանակ տեղի կունենայ , տաշեղի նման Չարդ ու փշուր կան , այդ սլաւօնական միութիւնը և կոչնչացնէ այդ բոլոր մանրիկ , եղազլուխ (stierköpfigen) աղգերը , մինչեւ իսկ նրանց անունները : Մօտակայ համաշխարհային պատերազմը կը ստիպէ ոչնչանալ ոչ միայն ըէակցիօն դասակարգերն ու դինաստիաները (թագաւորող սուն) , այլ և նա կաւէ երկրի երեսից ամբողջ ըէակցիօն աղգերը » : (*)

« Եղազլուխ աղգեր » — ահա մի նոր հայհոյեանք , ուղղւած մանր աղգութիւնների հասցէին : Այդ հայհոյեանքը գալիս է ցոյց տալու , թէ որսլիսի թոյն կար Մարքսի սրտում կուսակաւած՝ ընդդէմ մանր աղգերի . նա ուզում էր , հոգւով սրտով տենչում , որ այդ բոլոր մանր աղգերը ձուլւեն , կլանւեն , որպէսզի իր թէօրին (տեսութիւն) արդարանայ և լինքը կոչէ . « Պրօլետարներ բոլոր երկրների միացէք » : Այդ ֆրազում էլ աչքի է զարնում մի բան . ի՛նչպէս Մարքսը չէր ըմբռնել աղգ և աղգային ու միջաղգային շարժումները : Նա կոչ է աւում պրօլետարներին aller Länder (բոլոր երկրների) և ոչ բոլոր աղգերի : Նա խօսում էր մանր աղգութիւնների մասին , արհամարհում , ծաղրում , նրանց ոչնչացումը գուշակում , առանց նոյն իսկ հեռաւոր կերպով ըմբռնելու այդ հսկայական պրօբլէմը , աղգային ահաւոր խնդիրը :

(*) Նոյն , երես 245 — Ungarn.

Այդ բոլորն առաջ բերելով, Դ. Պատմանիկը, հրէա սիօնիստ, բայց շնորհալի գրող, նկատում է. «Չենք խօսում այն մասին, որ այդ բոլոր մարգարէութիւնները չիրականացան, բայց մենք կուզենք մասնացոյց լինել Մարքսի խկապէս հանձարեղ մի գիւտի վրայ — բեակցիօն ժողովրդներ: Իսկ այսօր դուրս է գալիս, որ այդ բէակցիօն ժողովրդներն ունեն մարքսիստ սրօլէտարիստ» : (*)

Եւ խկապէս, ի՞նչ է նշանակում բէակցիօն ժողովուրդ, բէակցիօն ազգ: Եթէ մի ժողովուրդ յետամնաց է, դա դեռ չէ նշանակում, որ նա բէակցիօն է, յետադիմական. նա յետամնաց է, բայց նրա մէջ անշուշտ կը լինեն որոշ դասակարգեր ու որոշ կուսակցութիւններ, որոնք ձգտելիս կը լինեն առաջադիմական: Ճշմարիտ է, օրինակ, Թիւրքիայում մի յառաջդիմական կուսակցութիւն կարող է դնել այնպիսի պահանջներ, որոնք Անգլիայում նշան են պահպանողականների, կամ նոյն իսկ յետադէմների: Սակայն դա չէ խանդարում այդ կուսակցութիւնն անւանել յառաջդիմական՝ ի հարկէ Թիւրքիայի համար: Յառաջդիմական ու յետադիմական բառերը պարունակում են իրենց մէջ յարաբերական իմաստ-համաձայն տեղի ու ժամանակի:

Եթէ որեւէ պաւօնական մանր ազգութիւն չէ մասնակցել 1848 - ի յեղափոխութեանն Աւստրիայում, դա երբէք չէ կարող հիմք ծառայել մի գիտնականի՝ անւանելու այդ ժողովուրդը բէակցիօն, յետադէմ: Ի՞նչ կը հրամայէիք սլովակներին, օրինակ, ոտով - գլխով կլանւէին այդ յեղափոխութիւնով և իրենց ազգութեան անդամների 3/4 մասը գնդակի բաժին անել տալին, կոտորել տային, չքանային աշխարհի երեսից իբր ազգ, որպէս զի Մարքսը բարեհաճէր կոչել նրանց յառաջադէմ ժողովուրդ և ոչ բէակցիօն: Կուզէի՞ք, որ 1905-6 թւերին Մօսկւայում և Կովկասում հրատարակւած սօց. դէմօկրատական անգին «դինւած ապստամբութեան» ժամանակ հայերը յիմարանային և ոտով գլխով խրւէին այդ ապստամբութեան մէջ, մասնակցով ջարդի երկիւղին հայերի առնւազը կէսը... Ո՛չ, ես

(*) Տես. «Ազգային հարցը սօսիալիս - դէմօկրատների դասասանի առջեւ» գրքոյք, էրես 9.

ցանկանում եմ ազատ Ռուսաստան, ազատ ու երջանիկ Թիւրքիա, միայն մի պայմանով, որ ես էլ, իբր հայ ազգ, պաշտպանեմ իմ օրգանական ազգային ամբողջութիւնը և օգտւեմ այն բոլոր բարիքներից, որ տալիս է ապակենտրոն իրաւական պետութիւնը. որ այնուհետև ես էլ իմ ազգի ներսում, խաղաղ ու հանգիստ, կազմակերպեմ դասակարգային կռիւր յանուն ապագայ հաւասարասէր կարգերի: Մի անհատ իրաւունք ունի և նայն իսկ պարտաւոր է զոհ բերել իր եսն ամբողջութեան բարօրութեան համար, իսկ մի հաւաքական ամբողջութիւն, մի ամբողջ ազգութիւն ողջակիզել, որպէս զի միւս ազգութիւնները լաւ ապրեն, — դա ոճիր է մարդկութեան դէմ:

Չը կան բէակցիօն աղբեր կամ ժողովրդներ, այլ կան միայն բէակցիօն անհատներ ու դասակարգեր:

Վերևում բերած բոլոր փաստերը ցոյց են տալիս, թէ որպիսի թունաւոր ատելութիւն է աածում Կ. Մարքսը դէպ ի սլաւօնական մանր ազգերը: Թերևս դանուխն մարդիկ, որոնք կարծեն թէ Մարքսը դէմ է ոչ բոլոր մանր ազգերին, այլ միայն սլաւօնական մանր ժողովրդներին, համարելով դրանց բէակցիօն, յետադիմական և այլն: Բերենք այժմ մի երկու օրինակ էլ այն ատելութեան, որ նա ցոյց է տալիս, օրինակ, դէպ ի Դանիացիներն ու Սկանդինավիայի բնակիչները:

Մէրինդը բերում է Մարքսի հետևեալ խօսքերը, որոնք վերաբերում են 1860-ական թւերին, երբ Բիամարքը վերակազմելով երիտասարդ Պրուսիայի բանակները, պատրւակներ էր որոնում Դանիայի ձեռքից խելու Շլէզվիգ և Հօլշտայն նահանգները, և երբ ծնունդով Դանիացի Մօլտկէն իր առաջին ղինւորական քաջագործութիւնը բանեցնում էր իր սեփական հայրենիքի դէմ, վնելով պրուսական բանակում իբր հրամանատար:

« Սկանդինավիդը կայանում է նրանում, որ այդ երկրի ժողովուրդը ոգևորւում է դաժան, ծովահինական կեղտոտ, հին — հիւսիսային նայիօնալիզմով, այն խոր ծածկամտութեամբ, ոյն իր զգացմունքները և մտքերը չէ կարող վերածել խօսքի, այլ արտայայտում է իր վարմունքով, այսինքն՝ կոպտութիւն անելով դէպ ի կանայք,

լինելով մշտապէս հարբած վիճակում և ցոյց տալով ա-
րիւնարբու կատաղութիւն, որին յաճախ փոխարինում է
լալկան սանտիմէնտալիզմը . . . Պատերազմը Դանիայի դէմ՝
խակապէս յեղափոխական պատերազմ է» : (*)

Գերմանիան լաւ է անում, որ ճնշում է Դանիային : Դա-
նիայիներն ու Սկանդինաւեյիներն առ հասարակ թթու հացիո-
հալիատներ են : Գերմանիան պարտաւոր է կլանել նրանց, և լաւ
է անում, որ նւաճողական պատերազմ է յայտարարել . . . Այդ
ամբողջ քաղաւածքն այնպիսի փառահեղ մտքեր է պարունա-
կում իր մէջ, որ ամէն մի գերմանացի շօլլինիատ ուրախու-
թեամբ կը ստորագրէ նրանց սակը :

Քննենք այժմ Մարքսի վերաբերմունքը դէպի իր սեփա-
կան ազգութիւնը, դէպի Հրէաները, թէև ըստ սյոֆ. Մասա-
րիկի վկայութեան, Մարքսը մկրտւած հրէայի սերունդ է : (**)

Հրէական հարցի մասին Մարքսը գրել է երեք անգամ.
առաջինը 1844-ին «Հրէական հարցի առիթով» յօդւածում,
— «Deutsche - Franz. Jahrbücher» թերթում, երկրորդը,
«Սրբազան Ընտանիք» դրքում (1845 ին) ուղղւած Հէգելի
մի ուրիշ աշակերտի - Բրունո - Բաուէրի դէմ, իսկ երրորդը
«Նոր - Հռէնտսեան թերթում» 1848 - 49 թւերին :

«Հրէական հարցի առիթով» յօդւածը Մարքսի հնազոյն
աշխատութիւններից մէկն է, որի մէջ փայլում է նրա գրելու
կարուկ, յանդուգն և ինքնատիպ ձեւը : Դրանից զատ՝ նրա-
նում փայլում է Հէգելի աշակերտն իր «հակադրութիւնների»
պապղուն բայց կեղծ տրամաբանութիւնով :

Բրունո - Բաուէրը հրէական հարցը համարում էր ամբող-
ջապէս ասուածաբանական հարց : Նա պնդում էր, որ պետու-
թիւնը կրօն չը պիտի ունենայ, նա պիտի լինի բացարձակ
անկրօն, այն ժամանակ նրա հպատակների քրիստոնէայ կամ
մովսիսական լինելը նրա համար կը լինի բացարձակ անտար-
բեր և հրէան ու քրիստոնէան կը հաւասարւեն օրէնքի առջև :

(*) «Geschichte der deut. Sozialdemokratie» I B. S 374 I Aufg.

(**) Տես «Մարքսիզմի փիլիսոփայական և բնկերաբանական հիմ-
քեր» գիրքը, երես 406.

Մարքսը, քննադատելով Բաուէրին, ասում է, որ Բաուէրը կռուում է քրիստոնեայ պետութեան, այսինքն՝ առհասարակ, կրօն ունեցող պետութեան դէմ, այն ինչ պէտք է կռուել առհասարակ պետութեան դէմ, որովհետեւ ներկայ պետութիւնը դասակարգային տիրապետութեան և կեղեքման գործիք է: Ճիշտ այսպէս էլ, կռուելով կրօնի ազատութեան համար, դուք չէք վերացնի հրէայի և քրիստոնեայի կրօնների տարբերութիւնը. պէտք է կռուել իր, այսինքն կրօնի դէմ, իբր այդպիսին, որպէս զի նա խանգարիչ տարր չը հանդիսանայ հասարակութեան համար:

Մարքսը բոլորովին համակարծիք չէ Բ. Բաուէրի հետ, որ հրէական հարցը կրօնական հարց է: Այստեղ էլ, իբր միակողմանի անտեսական մատերիալիստ, Մարքսն առաջ է մղում իր սիրասուն զաւակը, իր թէօրին: Նա հրէական հարցն ըմբռնում է համարեա՛ թէ անտիսէմիտների, հրէակերների նման: Հրէական հարցը կարծես նրա համար էլ, ինչպէս երբեմն դօքտօր Լիւրգէրի համար Վիէննայում, կապիտալիզմի կամ աւելի շուտ վաշխառուների հարց է:

«Ի՞նչն է հրէութեան աշխարհական հիմունքը, հարցնում է նա: Գործնական կարիքը — էգօիզմը»: «Ո՞րն է հրէայի աշխարհական պաշտամունքը: Սպեկուլացիան (կեղեքումը): Ո՞րն է նրա աշխարհային աստուածը: — Փողը»:

«Ուրեմն, եզրակացնում է նա, ազատել սպեկուլեացիայից և փողից, այսինքն գործնական, իրական հրէութիւնից՝ կը լինէր ինքնազատագրում մեր ժամանակի համար»:

Դրա համար ի՞նչ պիտի անել: Պէտք է ստեղծել այնպիսի հասարակական կազմ, ասում է Մարքսը, որի մէջ հնարաւոր չը լինի ոչ կեղեքում, ոչ էլ դրամ (ուրեմն՝ սօցիալիստական կազմ), և այն ժամանակ հրէայի գոյութիւնն անհնար կը լինի, որովհետեւ այդպիսի կազմում հրէայի կրօնական գիտակցութիւնն ու համոզումներն օդը կը ցնդին:

Թէ հրէան, թէ քրիստոնեան, ասում է Մարքսը, պատմականօրէն սերւած էակներ են: Սակայն «Հրէաներն ազատագրւում են այն չափով, ինչ չափով որ քրիստոնեաները Հրէանում են», այսինքն դառնում են նրանց նման սպեկուլեանտ

(չահագործող) դրամապաշտ և էգօրստ : «Բուրժուական հասարակութիւնն իր խորքերից մշտապէս արտադրում է հրէաներ», այսինքն կեղեքիչներ, սպեկուլեանտներ ու դրամապաշտներ :

«Ո՞րն է ինքնըստի,քեան հրէական կրօնի հիմքը : Գործնական կարիքը - էգօրիզմը» :

«Այդ պատճառով հրէաների միասուլակութիւնը կապէս բազմաթիւ կարիքների բազմասուլակութիւնն է, որը նոյն իսկ ուրացութիւնը դարձնում է ասուլակային օրէնքի առարկայ : Բայց գործնական կարիքը, էգօրիզմը բուրժուական հասարակութեան սկզբունքն երևան է դալիս իր մաքուր ձևով իբր սկզբունք, երբ բուրժուական հասարակութիւնը լիապէս զարգացնում է իր միջից քաղաքական սկսութիւն : Իսկ գործնական պահանջի և էգօրիզմի ասուլակը դրամն է :

«Դրամն իսրայէլի խանդոտ ասուլակն է, որի առջև չի դիմանայ ոչ մի այլ ասուլակութիւն : Դրամն ստորացնում է մարդու բոլոր ասուլակներին, դարձնելով նրանց ապրանք» :

Մարքսի կարծիքով՝ հրէան ազգութիւն չունի : Նրա ազգութիւնը վաճառականի, ընդհանրապէս դրամ ունեցող մարդու ազգութիւնն է : Հրէաների օրէնքը, որ ոտի տակ հող չունի, և մանաւանդ Թալմուտը, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ կրօնական ծաղրանկար ոտի տակ հող չունեցող բարոյականութեան և իրաւունքի, դուրս ձեւական ծիսականութիւն, որով զգեստաւորում է իրեն էգօրիզմի աշխարհը : Հրէական թալմուտականութիւնն ընդհանուր էգօրիզմի ճիշդութեանութիւնն է : Ճարտիկօրէն դանց առնել օրէնքը՝ - ահա այդ աշխարհի կարևորագոյն վարդապետութիւնը : Հրէութիւնն, իբր կրօն, այլևս չէ կարող զարգանալ, որովհետև գործնական պահանջի աշխարհյեացքի կատարելութիւնը անտեսականումը չէ, այլ գործնականում, նրա իմաստութիւնն իսկ գործնական է : Հրէութիւնը չէ կարող ստեղծել նոր աշխարհ, որովհետև էգօրիզմի դիտակցութիւնը կրաւորական է ինքնըստի,քեան, նա ընդլայնում է միայն սոցիալիստական յարաբերութիւնների զարգացման հետ միասեղ :

Հրէութիւնն իր զարգացման գագաթնակէտին հասել է բուրժուական հասարակութեան կատարելագործութեան ժամա-

նակ և այն էլ միմիայն քրիստոնէական աշխարհում: Քրիստոնէութիւնը մարդու բոլոր ազգային, բնական, բարոյական և թէօրիական յարաբերութիւնները դարձնում է արտաքին: Միայն քրիստոնէութեան ժամանակ բուրժուական հասարակութիւնը կարող է լիապէս բաժանուել պետական կեանքից, ազատուել մարդկային բոլոր կասկերից և նրանց տեղ դնել էգոիստական պահանջներ, մարդկային աշխարհը բաժանել ատումների, իրար թշնամօրէն հակադիր անհատների:

Քրիստոնէութիւնն առաջացել է մովսիսականութիւնից և նորից այժմ ձուլուել է նրա հետ: Սկզբից ի վեր՝ քրիստոնեան թէօրեափք հրէա էր, այդ պատճառով էլ հրէան գործնական քրիստոնեայ է. «Եւ գործնական քրիստոնեան նորից դարձաւ հրէա» — խնարկէ կասյխտայխտական սօցիալական կարգերի շնորհով:

«Քրիստոնէութիւնը հրէութեան բարձրագոյն միտքն է, իսկ հրէութիւնը քրիստոնէութեան ստոր ուսիլլատար (օգտասէր) գործադրութիւնն է»:

Քրիստոնէութեան առաքինութեան էգօիզմը, որ ծարաւի է յաւիտենական ողորմութեանը, իր գործնական վերջաւորում ձևով դառնում է հրէական ֆիզիքական էգօիզմ, երկնային կարիքը դառնում է երկրային, սուբեկտիվիզմը (ներաշխարհ) դառնում էգօիզմ (կոսափրութիւն): Հրէայի յամառութիւնը և դիմացկանութիւնը բացատրւում է ոչ թէ կրօնով, այլ նրա կրօնի մարդկային հիմքով:

Հրէայի կրօնը գործնական կարիքի իդէալական արտայայտումն է: Եւ որովհետեւ հրէայի իսկական էութիւնը իրականացել է բուրժուական հասարակութեան մէջ, այդ պատճառով էլ այդ հասարակութիւնը չէ կարող համոզել հրէային, որ նա էապէս կրօնական էակ չէ:

«Երբ հասարակութեանը կը յաջողուի ոչնչացնել հրէայի գործնական էութիւնը, շահագործութիւնը և նրա նախադրեալները, — այն ժամանակ հրէան այլ ևս անհնար կը լինի, որովհետեւ հրէութեան սուբեկտիվ հիմքը — գործնական պահանջը, կը մարդկայնանայ, որովհետեւ կը վերանայ ընդհարումը մարդու

անհատական - զգայական գոյութեան և նրա տեսակի կամ սեռի գոյութեան միջև) :

« Հրէայի հասարակական ազատագրումը միաժամանակ և հասարակութեան ազատագրումն է Հրէութիւնից : (*) »

Մարքան այսպէս է ներկայացնում Հրէութիւնն, ինչպէս Վիլհէմայի դօքտօր Լիւրդէրը կամ ինչպէս Կրուշևիւանն ու Պուրիշկինովիչը Ռուսաստանում. իբր թէ Հրէութեանը յատուկ է կեղեքումն ու շահագործումը այն աստիճանի, որ նրա կրօնի էութիւնն անգամ գործնական էգօիղմ է : Մի՞թէ նոյն գործնական էգօիղմը չէ նաև Մահմէտի կրօնի, քրիստոնէութեան, բուդդայականութեան և, կարելի է վստահօրէն պնդել, բոլոր կրօնների հիմքերը : Կրօնը վերուստ արևած չէ, այլ ծնունդ կեանքի պահանջների, մի տեսակ միջոց գործնականում կեանքի կախում մղելու գերբնական գորութիւնների օժանդակութեամբ : Հրէութիւնը, այն էլ հրէութեան մի շնչին մասը, կապիտալի ներկայացուցիչները, իրենց բնաւորութեան այդ վաս գծերն ստացել են՝ շտրհիւ իրենց կրած երկհաղարամեայ դեգերումների, տառապանքների, վիանքների ու հալածանքների :

Վերջապէս զուտ անտիսեմիտական է Մարքսի այն դիրքը, որ բռնել է նա դէպի հրէաները, որովհետև ամեն տեղ հրէայ ասելով, նա ըմբռնում է լսկ շահագործութիւնով պարասլոյ. նրա համար կարծես գոյութիւն չունի հրէայ բանւոր, հրէայ արհեստաւոր, որոնք այսօր համաշխարհային պրօլետարիատի շարքերում հսկայական դեր են կատարում և համարեա՛ ամեն տեղ առաջին դիրքերումն են կանգնած :

Ի հարկէ՛ մենք չենք կասկածում, որ Մարքան իր համոզումներով անտիսեմիտ էր. նա, իբր սօցիալիստ, չէր կարող անտիսեմիտ լինել : Սակայն նրա թէօրին - անտեսական մատչերիալիզմը և նրա յէնտրալիզմն ստիպել են նրան ընկնել նոյն սխալ, նոյն կեղծ տեսակէտի վրայ, որի վրայ կանգնած են

(*) Հրէական հարցին վերաբերող վերլուծումը մենք առաջ ենք բերել ըստ պրօժ. Մասարիկի, տեղ տեղ ուղղակի թարգմանաբար : Տես նրա յիշած գիրքը, Երես 409 - 415.

անտիսէմիաները , իհարկէ՝ բոլորովին այլ դրդապատճառներից ստիպւած :

Բայ ի այդ՝ Հէգէլեան դպրոցի ամենափայլուն ներկայացուցիչներից մէկը — Լուդվիգ Ֆոյէրբախը , որի ազդեցութիւնը չափազանց դորեղ էր Մարքսի և Էնգէլսի սկզբնական գուժունէութեան , կամ աւելի ստույգ է ասել , նրանց զարգացման ու բնայթաղների կազմակերպութեան վրայ , — Ֆոյէրբախն էլ զբաղւել է հրէական հարցով և աւել է հրէաների նոյնատեսակ նկարագիր , միայն աստուածաբանական բացատրութիւններով : Մարքսն իր ուսուցչի նկարագրական և գործնական մասերը վերցրել և ապա Հէգէլի փայլուն , բայց տրամաբանօրէն կաակածելի հակադրութիւններով համեմել ու կազմել է իր յօլւածը «Հրէաների մասին» :

«Մարքսի բացատրութիւնները փայլուն են , բայց համոզեցուցիչ չեն , — իրաւացի կերպով նկատում է պրօֆ . Մասարիկը : Իսկապէս ասած , նրանք շատ աւելի ճարպիկ են , քան այդ վայել էր մի այդպիսի կարևոր հարցի էապէս լուրջ քննութեանը» : (*)

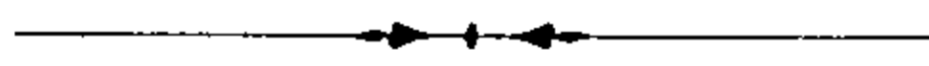
Հրէութեան մէջ Մարքսը տեսնում է միմիայն կապիտալիզմի , շահագործման խնդիր : Հրէութեանը կապող միակ տարրը կրօնն է , նրա էգօիստ կրօնն իր «ակն ընդ ականով» : Նա բացարձակ մերժում է հրէութեան մէջ ազգային սր և է կապ : Ճշմարիտ է , հրէութիւնը կորցրել է իր մայրենի լեզուն , բայց ինչպէս արդէն ապացուցել ենք , միայն լեզւով չէ սահմանափակւում ազգութիւնը . կան և այլ սրտչիչ պարագաներ , որոնց մէջ «ազգային ոգին» առաջնակարգ տեղ է բռնում . իսկ այդ միատեսակ ազգային ոգին հարստօրէն կայ , գոյութիւն ունի հրէութեան մէջ . բոլոր հրէաները գիտակցում են , որ իրենք մի ազգ են , թէ և զրուած ու յարահալած : Հրէութիւնն ամեն տեղ ունի մի այնպիսի ցայտուն ազգային բնոյթ , որը չը նկատել՝ դիտող մարդու համար անհնար է : Իսկ նրանց գրեթէ ևս հաղարամեայ սառապանքներով հիւսւած անցեալը . . . Իսկ ներկայ սառապանքների ու արցունքի ծովը , որի մէջ միւս

(*) Նայն գործը — էրես 413 :

բոլոր ազգութիւնները թերեւս վաղուց խեղդւած կը լինէին . . . :

Մարքսը յատկապէս դէմ չէ հրէութեան , այլ , դէմ լինելով առհասարակ բոլոր մանր ազգութիւններին , նա կողմնակից է հանդիսանում նաև հրէաների ձուլման : Եւ այդ իր կանխակալ տեսական համոզումը նա համեմուտ է այնպիսի սրամիամաքերով , ինչպէս այն՝ որ քրիստոնէութիւնն արտադրում է իր սեփական հրէաները , այսինքն իր շահագործիչները :

Մինչև օրս էլ Կ. Կառլցկին , Մարքսի այդ տաղանդաւոր աշակերտը , հրէութիւնը համարում է ոչ թէ ազգային մի միութիւն , այլ լոկ կրօնական համայնք , որի միակ կապը կրօնն է - յուղախղմը . կամ մովսիսականութիւնը : Այն ինչ մկրտուած կամ քրիստոնէութիւնը ընդունած հրէան բացարձակ ոչնչով չէ տարբերուում մովսիսական հրէայից ազգային բնոյթի տեսակէտից : Այդ համոզումը Հէգելեան դպրոցի՝ - Ֆոյէրբախի , Բրուսո - Բաուէրի և Մարքսի թողած պատմական ժառանգութիւններից մէկն է , աւելի շուտ մի նախապաշարում , քան մի համոզում :



Սլաւոնական , սկանդինաւեան և հրէական ազգութիւնների մասին Մարքսի գրութիւններից բերած կտորները լիապէս բաւական են ցոյց տալու Մարքսի թշնամական սրամադրութիւնը դէպի մանր ազգերը : Այդ կտորներից պարզ երևում է նրա կարծիքը , նրա երկրպագութեան առարկան - կենսբոնացումը : Մանր ազգութիւնները դատապարտուած են մեռնելու . նրանք պիտի ձուլւեն խոշոր ազգութիւնների մէջ . մարդկութիւնը , անտեսական պայմանների կենտրոնացման հետ միասին պիտի կենտրոնանայ աստիճանաբար . մանր ազգերը , ձուլելով , պիտի կազմեն աւելի և աւելի խոշոր ազգեր և , երևի , այդ պրօցէսի տրամաբանական ելքը լինելու է ամբողջ մարդկութեան մի հօտ և մի հովիւ դառնալը :

Այսպէս ուրեմն՝ «Մանիֆէստից» մեր բերած յայտնի կտորի բոլոր մթութիւնները պարզուեցին : Մարքսը դէմ է հայ-

րենիքի դադարիարին . մանրիկ , ջուկ - ջուկ հայրենիքներ չը պիտի գոյութիւն ունենան , որովհետեւ նրանք վնասակար են իբր ներկայ բուրժուական պետական միութիւններ . որքան նրանք արագ չքանան , այնքան աւելի կարագանայ մասնաւոր սեփականութեան վերացումը , որովհետեւ ներկայի պետութիւնները մասնաւոր սեփականութեան ժանդարմներն են : Այստեղ էլ աչկարայ է Մարքսի սխալը . նրա համար պետութիւնը , պետական տէրրիւտօրիան իր սահմաններով , իր սահմանային բերդերով , իր դօրքերով , իր մաքսատներով և ամբողջ վճարակ պաշտօնեաներով — նոյնն է ինչ որ հայրենիքը , ազգ կոչւած մի մեծ մարդկային համախմբման բնակավայրը : Եւ նա դէմ է այդ հայրենիքին , որովհետեւ բանւորն այնտեղ սեփականութիւն չունի : Հայրենիքները (ի հարկէ Մարքսի հասկացած հայրենիքները) հանդիսանում են խոշոր խոչընդոտներ սօցիալիզմի իրականացման : Ուրեմն՝ պիտի տապալին այդ հայրենիքները :

Նա դէմ է և ազգութեան դադարիարին : Ազգութիւնը ևս դէմ է անտեսական կեանքի կենտրոնացմանը : Նա , սուհասարակ , ապակենտրոնացնում է մարդկութիւնը և ոչ նպատարում նրա ամբողջութեանը : Ինչ էլ որ լինի , - օր աւուր կենդրոնացող անտեսական յարարերութիւնները հրամայօրէն կենտրոնացնում են ազգերին , նրանց միաձուլում , մի ամբողջութիւն կազմում , ստիպում նրանց իրար խառնելու , մի հօտ և մի հովիւ կազմելու : Սօցիալիզմի արագ իրականացման տեսակէտից , ուրեմն , անհրաժեշտ է մանր ազգութիւնների ձուլումը կամ , ինչպէս ասում են , աստիճանաբար : Բանւորութիւնը , ինչ վերաբերում է մանր ազգութիւններին , պիտի , արամաբանօրէն , լինի ւ պաղգային , եթէ ոչ նա չէ կարող լնդունել ուսուցչի տածած քէնն ու արհամարհանքը դէպի մանր ազգերն : Տրամաբանօրէն մտածելով , պիտի ասենք , որ , վերջ ի վերջոյ , խոշոր ազգերի պրօլետարներն էլ պիտի դառնան ապաղգային , բոլորը պիտի կրանեն մարդկային ամբողջութեան մէջ :

Այստեղ էլ աչկարայ է Մարքսի սխալը : Նա չէ ըմբռնել ապգային կոչւած խնդիրը : Ազգը ևս նա շփոթել է պետութեան դադարիարի հետ : Պետութիւններն , այո՛ , կենտրոնանում են և , թերեւս , եթէ մարդկային կեանքի զարգացումն այսպէս ընթա-

նայ, շարունակեն կրկին կենտրոնանալ: Բայց, լինչպէս մի այլ տեղ մենք ապացուցել ենք, (*) կենտրոնացման հետ միատեղ, սրատուժեան ամբողջ ընթացքում, ընթանում է և ապակենտրոնացումը: Այդ կրկնակի շարժումը — կենտրոնացում և ապակենտրոնացում, ծառայում է հիմք և դրդապատճառ ֆէդէրացիայի սկզբունքը դաւանողներին: Պետութիւնները կարող են կենտրոնանալ հսկայական չափերի հասնել, համապատասխանելով տնտեսական կեանքի փոխանակութեան կամ շրջանառութեան համաշխարհային ընդթիւն. իսկ այդ հսկայական ամբողջութիւնների ներսում դաւաններն ու նահանգները, համայնքներն ու շրջանները, իբր աղգային ու երկրային միութիւններ, կ'ապակենտրոնանան, կը լինեն լնքնավար, կը լինեն կիսազերիչխան, իբր դաշնակից մասեր և դա խիստ համապատասխան կը լինի տնտեսական մի այլ շարք երևոյթների ընդթիւն — արտադրութեան ապակենտրոնական կամ տեղական ընդթիւն:

Աղգերը չեն, որ ենթակայ են կենտրոնացման, այլ պետութիւնները, որոնց ներսում աղգերին սպասում է եղբայրական ֆէդէրացիան կամ անհատական — արտահոգային (էքստերրիտորիալ) սկզբունքով և կամ աղգ — երկրային խառը կաղմուց:

Իսկ մեծամեծ պետութիւններին ճակատադրօրէն սպասում է կամ ջարդ ու փշուր լինել — մանրանալ և կամ պահել իրենց արտաքին ամբողջութիւնը, ներսում ընդունելով ապակենտրոնական ֆէդէրատիվ կամ դաշնակցական կաղմ:

Աշակերտների կարծիքները: Աստիճանական ժխտում ուսուցիչների տեսակէտի: Կուսակցութիւնների տեսակէտները: — Ինտէրնացիօնալը, Ռուսական կուսակցութիւնները: Աւստրիականը եւ Բրուքսելի վճիռները:

Այդ է ուսուցիչների կարծիքը:

Անցնենք այժմ աշակերտների և միւս «ծայրայեղ» մտածողների կարծիքներին: Նախ սկսենք աշակերտներից:

Այդտեղ մենք կը տեսնենք երկու որոշ հոսանք: Սկզբ-

(*) Տես «Ռեպի Քէդէրացիա» գրքի «Կենտրոնացում եւ ապակենտրոնացում» գլուխը:

բնական հոսանքն անկեղծօրէն հետևող է ուսուցիչներն թողած
տեսակէտների . նա ապաղգային է : Այդ հոսանքն ամենափայ-
տուն և հետևողական ներկայացուցիչը հների մէջ հանգուցեալ
Լիբինէխան էր , որ խրոխտաբար հնչեցնում էր իր ձայնը Մար-
տէլում 1892 թւին . «Մեզ , սոցիալիստներիս համար գոյութիւն
ունի երկու ազգ՝ — բանւորների ազգը և բուրժուանների ազգը» :
Սա միանգամայն մտքերն շփոթումն է . իրար են խառնած
երկու միանգամայն տարբեր երևոյթներ — ազգը և դասակար-
գը : Ազգը մի հոգեկենսական կամ բնա-պատմական երևոյթ
է , իսկ դասակարգն այդ բնա-պատմական ամբողջութեան
ներսում մի տնտեսական ստորաբաժանում է :

Լիբինէխան նման էին մտածում սկզբներում բոլոր սոցիալ
դէմօկրատները , նոյն իսկ Կ . Կաուցկին : Սա իր «Փամանակա-
կից ազգութիւնը» հնադոյն յօդւածում (ազգութեան հարցն
առթիւ հնադոյն) գրեթէ նոյն տեսակէտն վրայ է կանգնած ,
ինչ որ Լիբինէխանը : Ի հարկէ Կաուցկին , իրր դիտմանն , չէր
կարող , նոյն իսկ իր այդ հնադոյն երկում , իրար խառնել
ազգն ու դասակարգը , ինչպէս Լիբինէխանը , բայց նրանց վե-
րաբերմունքը դէպի ազգութիւնը նոյնն էր գրեթէ . այսինքն՝
այն , ինչ որ Մարքսն ու Էնգելսն էին մշակել :

Այդ հնադոյն գործում Կաուցկին հանդիսանում է իբր
հաւատարիմ աշակերտ Մարքսի և Էնգելսի : Ազգութիւնը նրա
համար , իհարկէ այդ շրջանում , հանդիսանում է իբր մի ար-
հեստական կազմութիւն , որ փոխարինել է հին սոհմական կազ-
մին : Նա ծնունդ է առել կապիտալիզմի հետ միասին 14-16դ-
դարերում : Նա իր էութիւնով բուրժուական հասկացողութիւն
է : Քանի դեռ բուրժուազիան չէր դարձել քաղաքական դրու-
թեան տէրը , նա հանդիսանում էր իբր բողոքող տարր , իբր
յեղափոխական դասակարգ ընդդէմ ազնւականութեան և հո-
գեւորականութեան . ճիշտ այդ պատճառով էլ նրա դաւակը ,
նրա ծնած «Ազգային դադափարը» , այսինքն «ազգի միութեան
դադափարը» հանդիսանում էր յառաջ մղող , պրօգրէսիվ , նոյն
իսկ յեղափոխական մի տարր : Բայց երբ բուրժուազին իր
ձեռքն առաւ քաղաքական ղէկը , յաղթահարեց ազնւականու-
թեանն ու հոգեւորականութեանը , սկսեց կամաց-կամաց կոր-

ցնել իր յեղափոխական ընդթը և դառնալ նախ պահպանողական՝ — ձգտելով պահել իր ձեռքում գրաւած դիրքերը, իսկ յետոյ, երբ չորրորդ դասակարգն — աշխատաւորութիւնն սկսեց կազմակերպուել և, սկսութեան դէմօկրատայման հետ միասին, ազդեցութիւն ձեռք բերել թէ քաղաքական և թէ տնտեսական ասպարէզներում, բուրժուազին այդ ժամանակ սկսեց դիմել դէպի ընդհանրացում, դէպի յետադիմութիւն: Եւ դրա հետ միասին, ասում է Կառլեյկին, երբ բուրժուազին քանի գնում աւելի և աւելի ընդհանրացում է դառնում, «ազգային գաղափարը դառնել է մի ծիրանի, որով զարդարւած են ամեն տեսակ շահագործողներ, կարիերիստներ (դիրք սրտնողներ)»: Իբր եզրակացութիւն իր այդ ուսումնասիրութեան, Կ. Կառլեյկին գալիս է այն եզրակացութեան, որ մանր ազգութիւնները պիտի ձուլուին խոշոր ազգերի մէջ և ազգային լեզուները պիտի փոխարինուին մի ընդհանուր միջազգային լեզուով:

Ու այդ բոլորը հանդիսանալու են իբր հետեւանք տնտեսական կեանքի համաշխարհային կեդրոնացման և ազգային սահմանափակումների չքացման: Այս դուտարիւն մարքսիստական տեսակէտից մտանալով չեխերի շարժմանը, Կառլեյկին դատապարտում է նրանց ազգային ինքնուրոյնութիւն ձեռք բերելու ձգտումը, որովհետեւ այդ ձգտումը հակասում է տնտեսական զարգացման ընթացքին: (*)

Լիբելնէիստի և Կառլեյկու նման էին մտածում և միւս սօցիալ-դէմօկրատները համարեա՛ր բոլոր երկրներում: Այդ տեսակէտը մարքսիստական «հաւատալիքի» անբաժան մասն էր կազմում: Ռուսական սօցիալ-դէմօկրատիան ոչնչով յետ չէր մնում իր եւրոպական ուսուցիչներից՝ ընդհակառակը, իբր նորադարձ մարդիկ, նրա լիդէրները շատ աւելի անհամբերատար ու հալածող էին, քան Եւրոպական աւելի զարգացած գործիչները: Նրանց հանած սոսկալի հալածանքը բունդի, լատիշական, լեհական սօցիալիստ կուսակցութիւնների, Դաշնակցութեան և ուրիշ «ազգային սօցիալիստական» կուսակցութիւնների դէմ հասնում էին կատարեալ կրօնական հալածանքների

(*) «Մեր ժամանակի ազգութիւնը» (ռուսերէն) Երես 39-47.

աստիճանին : Ով դաւանում էր ազգային սկզբունք կամ կազմակերպութեան կամ ու է այլ տեսակէտից , հրատարակւում էր մանր բուրժուա , բէակսիօնէր և կնխարկւում կատարեալ աստիճանի (նշաւակութեան) :

Անողորմ իրականութիւնն իր դառն դասերով եկաւ տախտակու Կ . Կառուցուին թողնելու ուսուցիչներ զոգմայի (հաւատալիքի) միակողմանի ակնույնները :

Եւ իսկապէս , քննեցէք Գերմանիայի քաղաքացու տեսակէտից ազգային հարցը : Ի՞նչ նշանակաւթիւն ունի նրա համար մի այնպիսի խնդիր , որ իր երկրում համարեա՛ գոյութիւն չունի : Դեռ 40 - ական թուականներին , քանի որ գոյութիւն ունէր լոկ Հիւսիսային Գերմանական Միութիւնը , այնտեղ ազգաբնակչութիւնը համարեա ամբողջապէս բաղկացած էր սլոնափայտից ու ազգակից Գերմաններից . միայն մի ճնշին թիւ լեհեր կային , այն էլ դեռ իբր հալասակներ և ոչ իբր քաղաքացիներ : Երբ 1871 ին , ստորացած ու մասամբ աւերւած Ֆրանսիայի դիմաց բարձրացաւ Բիւսարիկեան Գերմանական Գաշնակչութիւնը , այն ժամանակ էլ օտար ազգութիւնների թիւը մնաց չափազանց աննշան : Այսօր հազիւ երեք միլիօնաչափ լեհեր , 1 ուկէս 2 միլիօնաչափ ֆրանսիացիներ , հազիւ 400 000 դանիացիներ , մի քիչ սլաւօններ ու հրէաներ կան ամբողջ պետութեան մէջ , այն ինչ այդ 5 միլիօն օտարների դիմաց կանգնած է մօտ 60 միլիօն բուն Գերման ազգութիւնը : Բընական է , որ այդպիսի պայմաններում «ազգային խնդիրը» չէր կարող դրել այնպիսի ձեւով , ինչպէս նա դրւած է Աւստրիայում , Վէնգրիայում , Ռուսաստանում , Բէլգիայում , Թիւրքիայում և այլն , ուր տիրողների և տիրւածների թւական յարաբերութիւնը այնքան էլ ի մեաս տիրւածների չէ :

Գերմանիայում թւական այդ տարօրինակ յարաբերութիւնը ծնունդ է տալիս այնպիսի շօվինիստական մտքերի , որոնք ամենեւին չեն սաղում մի սօցիալիստի : Այսպէս օրինակ , լեհական բանւորական կուսակցութիւնը Պրուսիայում իր ծրագրում դրել է նաև «ազատել Պրուսիայի լծի տակ ապրող լեհ ժողովուրդը անտեսական և քաղաքական լծից» : Սակայն այդ նոյն կուսակցութեան մէջ կան և անհատներ , որոնք բողո-

քում են իրենց կուսակցութեան ծրագրի այդ ազգային ոգու դէմ և ցանկանում են վերածել հին ձևի մարքսիստական ոգու : «Սաքսոնական բանւորական լրագիրը» Սաքսոնիայի մարքսիստների սոցիոճնական օրգանը, 1897-ին լեհ բանւորական կուսակցութեան համագումարի հաշիւները տպելով, ակներևօրէն բռնել էր վերջինների կողմը և խիստ կծու ակնարկներ էր անում «Նացիօնալիստների» հասցէին, չը գիտեմ ինչու ամեն մի «Նացիօնալ» կուսակցութիւն կնքելով «Նացիօնալիստական» հայհոյական տխրոտով, ինչպէս այսօր անում են ռուսական և մանաւանդ, Կովկասեան անասունս . դէմօկրատները : Այս դեռ բաւական չէ . Ֆրանկֆուրտի (Օդերի վրայ) ս . դէմօկրատները, Բրանդէնբուրգի գաւառական ժողովում բողոքեցին լեհական սրօպանգանդի դէմ իրենց շրջանում, տեսնելով դրանում գերմանական ս . դէմօկրատ կուսակցութեան համար մի զգալի վնաս :

Այդ առիթից օգտւելով «Սաքսոնական բանւորական լրագիրը» բաց արեց իր բերանը .

«Կը նշանակէ բանն այնքան հեռու է գնացել, որ այդ լեհական սոցիալիստների ազգային սրօպանգանդն սկսում է խանդարել կուսակցութեան գերմանացի անդամներին մղելու սոցիալ — դէմօկրատական քարոզութիւն : Մի՞թէ նրանք պիտի հանդուրժեն այդ բանին գերմանական պետութեան ներսում՝ յանուն միջազգային համերաշխութեան) :

Ահա գերմանական սոց . դէմօկրատ լրագրի ինտերնացիօնալիզմը, նրա միջազգայնութիւնը : Դա միանգամայն նման է Մարքսի ազգատեսաց ոգուն, իհարկէ երբ հարցը վերաբերում էր մանր ազգութիւններին : Սակայն յիշած ուղղափառ մարքսիստ թերթը դրանով չը բաւականացաւ, նա մինչև իսկ մերժեց լեհերին զիջանել սեփական մամուլ ունենալու տարրական իրաւունքը, որ նոյն իսկ համիստական պետութիւնը թոյլատրում էր հայերին և այլ ազգերին :

«Բերլինում, ասում է այդ թերթը, չը կայ ոչ մի լեհ բանւոր, որ չը հասկանայ գերմաներէն : Էլ ինչի է

պէտք լեհական մի թերթ, որը յամենայն դէպս, ոչ մի բանով չէ կարող հաւասարել գերմանական կուսակցութեան խոշոր թերթերին» : (*)

Եթէ մի քիչ ուշադրութեամբ նայենք մեր շուրջը, նման երևոյթներ չատ կը տեսնենք Ռուսաստանում և մանաւանդ Կովկասում :

Յաւալին այն է, որ այդ ոգին սկզբունքից լոկ մի սրտահական խոտորում չէ, որ դործ է դրել «Սաքսոնական Բաւորական Թերթը», այլ դա կրկնում է յաճախ, նոյն իսկ ս. դէմօկրատիական աստղերի բերանով : Այսպէս, օրինակ, Ժիտլովսկին առաջ է բերում 1897 թւի ապր. 10 ին «Vorwärts» կենդրոնական օրգանում ծերունի Լիբկնէխտի խմբագրութեամբ լոյս տեսած հետեւեալ յօււածը :

«Գերմանացին միշտ եղել է կօմսոյօլիտ, և չինական-ազգային առանձնացման գեղջկական տափակ միաքը կարող էր ծնունդ առնել միայն օտո-էլլիական կիսով չափ սրածնա-կօղակային, իւնկերական դանդերում : Եւ, ճշմարիտ, գերման ժողովուրդը կարող է սլարձենալ իր գաղթականական և գաղութային քաղաքականութիւնով... Միայն Աւստրիան, որ խլել է սրածնական և ուրիշ կիսավայրենիներեց և հաղորդակից է արւած գերմանական կուլտուրային, ոչնչով յետ չէ մնում, կամ՝ յետ չէր մնայ, եթէ որ գերման ժողովուրդն իր սեփական երկրում չը կորցնէր իր տիրապետութիւնը և, չնորհիւ դժբախտ հանգամանքների մի ամբողջ շղթայի, չընկնէր իշխանների տիրապետութեան տակ, որոնք իրենց ուշադրութիւնը դարձրին լոկ շահամոլական, նեղ - դիմատիական (թագաւորող տան) նախատակների վրայ. այդ իշխաններից ոչ մէկն ընդունակ չէր ըմբռնելու գերման ժողովրդի ազգային և միաժամանակ միջազգային արշաւանքը (Zug), իր ազգային գաղութային քաղաքականութիւնով գերման ժողովուրդն Աւստրիայում ստեղծեց մի ոյժ, որը եթէ մայր-երկրից կամ մէտրօպօլից նախածրագրւած ու խելացի օժանդակութիւն ստանար, արդէն տիրած կը լինէր

(*) Թէ այդ եւ թէ նախընթաց փաղուածքը վերցրել եմ Ժիտլովսկու «սօսիալիզմը եւ ազգային հարցը» ռուսերէն գրքից, երես 19 - 20 .

ամբողջ Բաղկանեան թերակղզուն և Կ.Պոլսին, տիեզերական տիրապետութեան այդ բանալին: Բայց գերմանական թագաւորներից, այսպէս կոչւած, պետական անձերից և ոչ մէկը դադափար չունէր այդ ազգային-միջազգային քաղականութեան մասին»:

Մարքսի ոգին է հնչում այդ սողերում: «Սլաւոնական-կողակային կիսավայրենի գանգեր», գնալ տիրել մինչև Բաղկանները, նոյն իսկ Կ. Պոլսը, համաշխարհային տիրապետութեան այդ բանալին առնել ձեռքը, ձուլել, կլանել, կենդրոնացնել... Պատառելու, կլանելու ախորժակ, մի հրէշաւոր ձգտում մեծահալու, կենդրոնանալու-յանուն սրբազնասուրբ դօգմայի (հաւատալիք), անտեսական կամ դիալէկտիքական մատերիալիզմի:

Սակայն վերադառնանք կեանքի տւած դասերին Կ. Կառուցիուն, կամ պատուուածքներին, որ բացւեցին ուղղափառ մարքսիզմի մէջ՝ այդ խնդրում:

Կ. Կառուցիին, իբր հրապարակագիր-մտածող, ստիպւած եղաւ մտնել աւստրիական և վէնգրիական ներքին քաղաքականութեան հարցերի քննութեան մէջ: Իսկ ազգային հարցերն այնպիսի միաձույլ ազգային պետութիւններում, ինչպիսին Ֆրանսիան, Գերմանիան կամ Իտալիան են, չեն կարող դառնալ յուրջ և բազմակողմանի ուսումնասիրութեան և փորձի առարկայ: Հասարակական հարցերն ուսումնասիրութեան են դրւում, երբ նրանք սուր պահանջ են դառնում ամբողջ կեանքի համար, դոնէ նրա ղգալի մի մասի, մի աչքի ընկնող փոքրամասնութեան համար: Այդ հարցերն ուսումնասիրւելու են իրենց միջավայրում, այնտեղ, ուր նրանք ծնւել ու զարգանալու ղգալի հող են գտել: Ազգային հարցի համար էլ այդպիսի հայրենիքներն են Սնդլիան (Իրլանդիան), Բէլգիան (բէլժ և վալլոն ժողովրդներ), մանաւանդ Աւստրիան, Ռուսիան և Թիւրքիան իրենց բազմերանգ ազգութիւններով: Վերջին երեքից միայն Աւստրիայումն են ազգային հարցերն ու յարաբերութիւնները հասունացել — չնորհիւ պարլամէնտական կամ ներկայացուցչական իրաւապետական կարգերի ազատութեան, իսկ միւսներում դեռ մինչև վերջին տարիները, — ամեն ինչ գեանի տակն էր:

Ուսումնասիրելով Աւստրիայի ազգերի յարաբերութիւնները, Կ. Կառլցկին գրեց իր երկու նշանաւոր յօդւածները — «Աւստրիայի ճգնաժամը» վերնագրով — մէկը «Աւստրիայի ճրգնաժամը և Պետական իրաւունքը», միւսը «Աւստրիայի ճրգնաժամը - Լեզու և ազգ»։ Այդ յօդւածներում Կառլցկին այլ ևս չէ հանդիսանում իբր մոլեռանդ մարդարէ, որ գուշակում է մանր ազգութիւնների աստիճիլաստիճնը կամ խառնումը, ձուլումը խոշոր ազգութիւնների մէջ։ Ընդհակառակը, նա ցոյց է տալիս, որ կեանքի մէջ կան և այլ, հակադիր միասուններ։

«Աւստրիայի և Թիւրքիայի անսոսական դարգացումն, ասում է նա, — չէ նպաստում այն բանին, որ ազգութիւնները համախմբւեն և նրանց մէջ հալւեն միւս մանր ազգերը և, այդպիսով, ստեղծւի մի ազգ՝ որոշապէս գծւած նահանգով. ընդհակառակը՝ նա (այդ տնտեսական դարգացումը) աւելի ևս նպաստում է ազգերի աւելի և աւելի իրար խառնելուն և այդպիսով նոր մանրիկ ազգեր ստեղծելու (ստորագծումը մերն է — Խ.)»։

Այդ խոստովանութիւնը դեռ քիչ է. դա ցոյց է տալիս, որ Կառլցկին դիտելու անպայման չնորհք ունի, որ նրա ուղեղն այնքան էլ չէ գտնւում մարքսիզմի հաւատալիքի (դօգմ) շրջաթաների ծանրութեան տակ։ Կառլցկին, իբր անկեղծ գիտնական, որ ճշմարտութիւն է որոնում, հետեւեալ տողերն է գրում նոյն յօդւածում։

«Առաջ ևս սպասում էի, որ դասակարգային կռւի զօրանալը իրար կը մօտեցնէ դանադան ազգերի բուրժուազիներին, բայց մինչև այժմ բոլորովին հակառակը տեսնեցաւ (ստորագծումը մերն է։ - Խ.), ընդհանուր ամամբ մենք պիտի ասենք, որ բուրժուական աշխարհն աւելի և աւելի բաժանւում է»։

Թէ այդ յօդւածներում Կ. Կառլցկին ինչպիսի երևոյթ է համարում ազգութիւնը և ինչպիսի արտաքին նշաններ դնում նրա համար, — մենք արդէն տեսել ենք այս աշխատութեան նախընթաց գլուխներից մէկում։

Այդ նոյն յօդւածներում նա միանգամայն համամտութիւն է ցոյց տալիս Աւստրիայի Սոց. Դեմոկրատիայի 1897թւին Բրուննի համաժողովում ընդունւած ազգերի ֆէդերացիայի ծրագրին և, ինչպէս մենք մի այլ տեղ (*) ցոյց ենք տւել, նա ազգային սկզբունքն ու տէրրիտօրիական կամ երկրային սկզբունքն իրար հետ փորձում է հաշտեցնել, ոչնչացնելով «սլատմական հայրենիքի» սնամէջ, յաճախ շօվինիստական ու մնասակար ընթուումը և նրա տեղ դնելով ազգի (մանաւանդ լեզւի) իրական, ներկայ տարածման սահմաններն իբր ազգային-կուլտուրական ինքնավարութեան և ֆէդերացիայի հիմք :

Այդ յօդւածներում է որ նա, միանգամայն ժխտելով իր նախկին տեսակէտները, ազգային յառաջադիմութիւնը, ազգերի իրաւահաւասարութիւնը համարում է *Conditio sine qua non* պայման՝ առանց որի ոչինչ չէ կարելի անել առողջ դասակարգային ու սօցիալիստական ահաւոր մարտադաշտում :

«Ազգի ինքնուրոյնութիւնը (անկախութիւնը) հանդիսանում է իբր բնական անհրաժեշտ նախապայման ամեն տեսակ ժամանակակից դասակարգային կուլի : Ժողովուրդը պիտի ազատ լինի ամեն կողմից, և միայն այդ ժամանակ պրօլէտարիատը հնար կունենայ դուրս գալու իր ընկերական հակառակորդի դէմ լիապէս զինւած : Պրօլէտարիատն իր բնական և ամենակողմանի դարգացման համար նոյնքան կարիք ունի իր ազգի անկախութեան, որքան և ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի, ժողովների և մամուլի ազատութեան : Պրօլէտարական միջազգայնութիւնն նշանակում է ոչ թէ ազգութեան ուրացում, այլ ազգերի ազատութիւն և իրաւահաւասարութիւն» : (**)

Այսքան պարզ և ակներև արտայայտութիւնը դեռ բաւական չը համարելով, Կաուցկին 1905թւին հրատարակեց իր յօդւածը «Ազգութիւնների հարցը Ռուսաստանում» վերնագրով : Այդ տեղ նա պնդում է նախնական մարքսիզմի համար կատարեալ հերետիկոսական մի միտք. որքան մի հասարակութիւն

(*) «Դէպի Ֆէդերացիա» — նայել «Ֆէդերացիա» գլուխը :

(**) Կ. Կաուցկի — «Ազգութիւնների կռիւր եւ Պետական իրաւունքն Աւստրիայում» (ռուսերէն) - երես 26

դէմօկրատիանում է, այնքան նա աւելի ազգային է դառնում, որովհետեւ որքան աւելի թւով անհատներ ինքնազխտակցութեան են գալիս, այնքան աւելի նրանք ըմբռնում են իրենց ազգութիւնը: Թէ դէմօկրատիզմը (ուամկաւարութիւնը) և թէ ազգային ոգու տարրացումը կապւած են կապիտալիզմի(դրամատիրութեան) զարգացման հետ: Նա պնդում է, որ «ազգութեան բոլոր մասերի սերտ միացումը յառաջադիմում է, իբր լաւագոյն միջոց ազգային բոլոր ուժերն ամբողջապէս զարգացնելու համար»:

Ազգային այդ ձգտումները համարելով արտաքին, առարկայական անհրաժեշտութիւն և յառաջդիմական երեւոյթ, Կառուցիկն պնդում է որ ս. դէմօկրատիան «պարտաւոր է պաշտպանել այն ազգութիւնների պետական միացման և անկախութեան ձգտումը, որոնց մէջ նա ապրում և գործում է: Այդ մտքով նա (ս. դէմօկրատիան) պիտի լինի, հետևաբար, նոյնչափ ազգային, որչափ և դէմօկրատիական»:(*)

Այդ յօդւածում էլ Կառուցիկն ձգտում է միաւորել երկրային ինքնավարութիւնն ազգային ինքնավարութիւնների հետ և այդպիսի ազգ-երկրային ինքնավարութեանը հակադրել զուտ երկրային կամ շրջանական ինքնավարութիւնը, որը հանդիսանում է բուրժուազիի պահանջ մանր ազգութիւնների գրկում, որովհետեւ երկրային կամ շրջանային ինքնավարութիւնը տալիս է մի շարք առաւելութիւններ անհոգ ազգութեան բուրժուազիին:

Վերջապէս չեմ կարող այստեղ առաջ չը բերել Կառուցիկու նամակն, ուղղւած Եւրօպայի հայ ուսանողական միութեան, որն ուզում էր թիւրքահայ դատի մասին մի ժողովածու հրատարակել սուլթան Համիտի օրով:

«Ես բոլոր հոգով համակրում եմ հայկական գործին, ասել էր յարգելի գիտնականը, և հայկական գործ կամ դատ ասելով՝ ես ըմբռնում եմ ոչ միայն հայերին պաշտպանելը թիւրքական և քրտական գաղանութիւն-

(*) «Ազգութիւնների հարցը Ռուսաստանում», հրատարակուքիւն «Յառաջի»:

ներից, այլ և նրանց ազգային անկախութեան վերականգնումը» :

Կառուցկու հայեցակէտն ազգութեան խնդրի մասին, սկսելով զուտ մարքսիստականից, հասաւ մինչև մանր ազգութիւնների անկախութեան, նրանց ինքնուրոյն և ինքնիշխան զարգացման և ֆէդերատիվ սկզբունքներով իրար միանալու, մի պետական խոշոր ամբողջութիւն կազմելու տեսակէտին :

Վերջապէս 1908թ-ին Կառուցկին գրեց մի ընդարձակ լողած Neue Zeit-չաքաթաթիրթում, որով նա պարզաբանում է իր վերջնական տեսակէտը և քննադատութեան ենթարկում Օտտո Բաուէրի մեր յիշատակած նոյն թ-ին լոյս տեսած գիրքը, որ կազմում է մի խոշոր գիտական արժանիքով գործ, համարեա՝ միակը համաշխարհային սօցիալիստական գրականութեան մէջ : Այդտեղ նա աւելի ևս ամրասնդում է իր վերջին տեսակէտներն ազգային հարցի մասին :

Կառուցկու մէջ կատարւած բարեշրջումին այդ խնդրի առիթով անմասը չը մնաց Լիբկնէխտը, որի կարծիքը, արտայայտւած Մարտէյում 1892թ-ին, մենք արդէն առաջ բերինք նախընթաց գլխում : Նա ճանաչում էր լոկ երկու ազգ՝ պրօլէտարներ և բուրժուաներ : Իսկ 7 տարի անցած, Համբուրգի համաժողովում, ուր հաւաքւել էին գերմանական ս. դէմօկրատիայի բոլոր մտաւոր տարրերը, այդ բոլորի որոտագին ծափահարութիւնների ու բրաւօների տակ, նա հանդիսաւոր կերպով հետեւեալ միտքն արտայայտեց :

«Լեհերի անկախութիւնն ձեռք բերելու ձգտումը մենք համարում ենք նոյնքան արդարացի, որքան և ուրիշ ուրեւ և ազգի նոյնամանն ձգտումը» :

Ուրեմն՝ երկու ազգ չը կայ աշխարհում, այլ բազմաթիւ ազգեր, որոնցից շատերն անկախ են, շատերն էլ տիրւած, ճնշւած : Վերջիններից որն էլ որ ձգտի անկախութեան, սօց. դէմօկրատիան պիտի համարէ դա մի արդարացի ձգտում և, հետեւաբար, իր համակրանքը պիտի լինի նրա կողմը :

Թէ ինչո՞ւ Լիբկնէխտը և նրա խմբագրած Vorwärts-ը դէմ էին Բանկ - Օտտոմանի դէպքին և՛ առհասարակ թշնամական

տրամադրութիւն էին ցոյց տալիս դէպի թիւրքահայ շարժումը , որա արմատը որոնելու է այլ տեղ : Լիբերնէխտն իբրև Մարքսի մտերիմը և նրա ժամանակակիցը ; տեսել էր Ռուսիայի դերը 1848-ին Կոչուտի ապստամբութեան պահուն , տեսել էր նրա էնտրիզները Բօլզարական գործերում . զգացել էր կօղակային միահեծանութեան ժանդարմական դերը Գերմանեայի և , առհասարակ , ամբողջ Եւրօպայի վերաբերմամբ : Այդ պատճառով էլ Լիբերնէխտը թիւրքիայում , հայերի կողմից արած ամէն մի բողոք համարում էր « Ռուսական էնտրիզ » , « Ռուսական բուբլին չըջանաւութեան մէջ » , ինչպէս նա գրել էր 1896թւին , Բանկ-Օտօմանի դէպքի աւիթով :

Սակայն Vorwärts-ի դիմաց կանգնած էր Neue - Zeit-ը , որ միշտ հանդիսանում էր պաշտպան թիւրքական լծի տակ հեծող բոլոր մանր ազգութիւնների , մանաւանդ հայերի : Նա սպում էր թէ հայ գրողների յօդւածները թիւրքահայ դատի մասին և թէ իր գլխաւոր սիւնը կազմող (իհարկէ այն ժամանակը) էզւարդ Բէրնշտայնի յօդւածները , որոնք մերկացնում էին թիւրք կառավարութեան այլանդակութիւնները :

Լիբերնէխտից յետոյ , բնականաբար մեզ պիտի հետաքրքրէր Բէրէլի կարծիքը : Այստեղ մենք աւելի քիչ կանգ կառնենք : Հայրենիքի պաշտպանութեան խնդրի աւիթով նրան նոյն իսկ շօվինիզմի մէջ մեղադրեցին , որովհետեւ նա էլ , Ժօրէսի նման , դէմ լինելով ամեն տեսակ իմպէրիալիստական (տիրապետող) քաղաքականութեան , յայտարարեց գերմանական Բայխատագում , որ եթէ թշնամին յարձակւի Գերմանիայի վրայ , սօց . դէմօկրատներն , իբր հաւատարիմ զաւակներ հայրենիքի , դէնքը ձեռքերին դուրս կը գան թշնամիների դէմ և ցոյց կը տան , թէ ով է աւելի մոլեռանդ պաշտպան հայրենիքի : « Ապրել և թողնել ուրիշներին էլ ապրելու » , ահա մեծ սկզբունքը : Չը գրաւել ոչ ոքի երկիրը , չը բռնադատել ոչ ոքի ազգութիւնը , բայց խրոխտաբար չը թոյլատրել նա և ոչ ոքի իր ազգութիւնը ստնահարելու , իր երկրին տիրանալու . կուէլ հալածւող ազգի և հայրենիքի համար :

«Ամէն մի ազգ, ասաց Բէթէլը 1905թ-ին, որ ունի իր սեփական լեզուն, իր սեփական բարքը, իր սեփական քաղաքակրթութիւնը և իր պատմութիւնը, իրաւունք ունի ինքնուրոյնաբար զարգանալու՝ իբր մի օրգանական ամբողջութիւն» :

Իսկ մենք արդէն դիտենք, որ ազգ կոչուում է մարդկանց այն մեծ խմբակցութիւնը, որ ունի Բէթէլի յիշած այդ բոլոր պարագաները—և՛ սեփական լեզու, և՛ պատմութիւն, և՛ սեփական բարքեր ու ազգային բնաւորութիւն :

Դեռ 1897-ին, Vorwärts-ի N 54-ի մէջ մարտի 5-ին նոյն Բէթէլը գրում էր .

«Երբ մենք տեսնում ենք, որ ժողովրդները կառավարում են հակառակ իրենց կամքի, մեր պարտքն է կանգնել նրանց կողմը, որոնք ցանկութիւն են արտայայտում ազատելու օտար լծից» :

Այո՛, մի անգամ արդէն մի ազգ, մի ժողովուրդ դիտակցում է իր լծի ծանրութիւնը և ցանկանում է ազգային ազատագրութիւն, — ամեն մի անկեղծ գործչի, ամեն մի սօցիալիստի տարրական պարտքն է կանգնել մարտնչողին պաշտպան, օգնել նրան ազատագրուելու :

Մի ուրիշ անգամ Բէթէլը յայտնել է հետեւեալ կարծիքը, որ համարեա՛ւ բառացի նմանութիւն է բերում կառուցկու վերջին շրջանի կարծիքին :

«Բանի որ ազգը ճնշւած է, դասակարգային հակասութիւնները և դասակարգային կռիւը չեն կարող լիապէս պարզ արտայայտութիւն ստանալ» :

Վերջապէս 1907 թ-ի Շտուտգարտի միջազգային սօցիալիստական կօնգրէսում «ազգայինի» և «միջազգայինի» իրար հետ ունեցած յարաբերութիւնը պարզելու պարապմունքները դեռ չը սկսած, Բէթէլը մի յօդւած գրեց «Schwabische Tagwacht» թերթի 1907 թ, օգոստոսի 17-ի համարում, որը Ն. Հայդարովի վկայութեամբ, ծառայեց իբր ձայնաչափ

(կամէրտօն) կօնգրէի ամբողջ դրադմունքներին՝ այդ հարցի վերաբերմամբ: Յօդուածի վերնագիրն է «Sind national und international gegensätze»? («Հակադիր են արդեօք ազգայինն ու միջազգայինը»)

«Բոլոր կուլտուրական երկրների բանւոր դասակարգի խնդիրը միաժամակ ազգային և միջազգային է, - ասում է Բէքէյն այդ յօդուածում: Սևիական ազգի, մայրենի երկրի աւելի նեղ սահմաններում մարանչելով կեանքի մէջ իրագործելու համար այն միջոցները և հիմնարկութիւնները, որոնք բանւորներին հնարաւորութիւն են տալիս բարեկաւելու իրենց կենսական վիճակը, բաւարարելու իրենց աւելի բարձր կուլտուրական կարիքները և, վերջապէս, ձեռք բերելու բոլորի համար իրաւական և սօցիալական հաւասարութիւն, - նրանք սլարաական են աշխատել և իրականացնել նաև միջազգային ասպարէզում նոյն ձգտումները, որովհետև միայն այդ ուղիով կարելի է ապահովել բարեկաւումների հաստատումն իր սևիական հայրենիքում: Այսպիսով ազգայինը և միջազգայինն ամենևին իրար ջնջող հասկացողութիւններ և ձգտումներ չեն. ընդհակառակը, - նրանք իրար լրացնում են: Ինչպէս որ իր սևիական ժողովրդի սահմաններում բոլոր ցեղակիցների իսկական բարեկեցութիւնը կախուած է նրանից, թէ արդեօք ամէն մի անհատ լաւ է ապրում, այնպէս էլ ազգերի մեծ ընտանիքում մի ժողովրդի բարիքը կախուած է միւս բոլորի բարիքից»:(*)

Երկու բացատրութիւն տալ այդ բառերին անկարելի է: Սա առողջ ազգայնութիւնն ու միջազգայնութիւնն է: Չըկայ նրանում ոչ լիբերալիզմի, ոչ էլ Մարքսի անմարմին աշխարհաքաղաքացիութիւնը:

1905 թւին Լիւտիլն քաղաքում տեղի ունեցաւ հանքային բանւորների միջազգային կօնգրէ, որի նիստերից մէկում Գերմանական թայխստագի անդամ սօց. դէմօկրատ Հիւլէն ի միջի այլոց, հետեւեալն ասաց.

(*) Տես «Սերայ» ի երկրորդ ժողովածուն— էրես 242—43

«Մեզանից ամեն մէկը պարծենում է իր հայրենիքով, մեզանից ոչ ոք չէ հրաժարւում իր հայրենիքից, միայն մենք չենք ուզում դուռնոցաբար ճոճել մեր գէնքերը, այլ ձգտում ենք ազգերի բազմազան հնչիւններից ստեղծել մի ներդաշնակ միջազգային համերաշխ եղանակ»:

Հողային հարցի վերաբերմամբ իր խոր ուսումնասիրութիւններով ամէնքին յայտնի երիտասարդ սոցիալիստ գիտնական Էդուարդ Դաւիդը, մեզ հետաքրքրող հարցի մասին հետեւեալ միանգամայն թարմ տեսակէտն է յայտնում «Neue Gesellschaft» ամսագրի 1903 կամ 1904 թւի համարներից մէկում:

«Միայն նա, ով այն կարծիքի է, որ ազգային կազմակերպութիւնները ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ հնացած հիմնարկութիւններ, որոնց նայն իսկ գոյութիւնը ոչնչով չէ արդարանում, — միայն այդ պիտի մարդը կարող է անտարբեր կերպով վերաբերւիլ դէպի ազգային ղգացմունքի անկումը: Այո՛, նա կողջունէ այդ անկումը, իբր կրկին մի քայլ մօտեցում դէպի իր իդէալը, դէպի մարդկութեան միազան ու միապաղաղ զանգուածը: Ինչ վերաբերում է սօց. դէմօկրատիային՝ չը նայելով նրա խաղաղ քաղաքացիութեան իդէալների ամբողջ լայնարձակութեանը, չէ կանգնած այդ տեսակէտի վրայ. դրան իբր ապացոյց ծառայում են նրա եռանդուն բողոքներն ընդդէմ խոշոր ժողովրդների ամէն մի ճնշումի մանր ազգերի վերաբերմամբ:

Ճնշուած ազգերն, ուր էլ որ մարանչեն իրենց քաղաքական ինքնուրոյնութիւնը ձեռք բերելու համար, — լինի դա Լեհաստանում, Ֆինլանդիայում, Հայաստանում, Հարաւային Աֆրիկայում կամ Ֆիլիպպեան կղզիներում, սօց. դէմօկրատիայի համակրութիւնը միշտ եղել է և կը մնայ մարանչողների կողմը»:

«Առանձին ազգութիւնների անհատական ինքնատիպ կեանքը մեզ հանդիսանում է նոյնքան ոչ-աննշան, որքան որ մենք չէինք ցանկայ տեսնել ջնջւած անհատականութիւնը և սուբեկտիւ (ներաշխարհային) առանձնաշատկութիւններն ամէն մի առանձին մարդու: Այո՛, մենք

այն կարծիքի ենք, որ ինչպէս սօցիալիզմի նպատակը հանդիսանում է ամէն մի առանձին մարդու անհատական կեանքի ազատումը կապիտալիստական կազմի անբարոյակայնող ազդեցութիւնից ու ճնշումից, այնպէս էլ նա (սօցիալիզմը) կոչուած է ցոյց տալու ազդութիւններին իսկական ազատութեան և մեծութեան ուղին»

Անկեղծ ու մաքուր է հնչում երիտասարդ գիտնական սօցիալիստի ձայնը: Նա բանւորական կամ աւելի շուտ, աշխատաւորական ազգայնութեան և միջազգայնութեան քաղցր մեղեդին է: Այլ ևս չը կայ Մարքսի թոյնը դէպի մանր ազգերը, նրա քէնը դէպի 12 միլիօնից պակաս ժողովրդները: Չը կայ նոյնպէս կառուցիւմ ցանկութիւնը-ինչ կուզէ լինի, փրկել ուսուցիչները վարդապետութեան դէժ արտաքին կեղևը, ամէն կերպ ջանք դործ դնել, մի կերպ, բռնադբօսիկ բացատրութիւններով, նոր համոզումները սաղայնել հին, մեռնելու դատապարտւած միակողմանի տեսութեանը: Սօցիալիստի համակրութիւնը ճնշւած ազգերի կողմն է: Ազգութիւնների Նար, նրանց ինքնատիպութիւնը սօցիալիստի համար նոյնքան թանկ է, որքան և անհատների ինքնուրոյնութիւնն ու ինքնատիպ դարգացումը: Ամէն մի ազգ, — լինի նա 400 միլիօն, թէ կէս միլիօն, — պիտի ունենայ իր ուրոյն դարգացումը, որպէսզի համամարդկային թաղաքակրթութիւնը բազկացած լինի բազմազան տարրերից: Եթէ բոլոր ազգութիւնները ձուլւէին մի ազգութեան մէջ, բոլորը դառնային մի հօտ և մի հովիւ, ունենային մի լեզու, մի գրականութիւն, մի միապաղաղ կուլտուրա, — զզւելի կը լինէր աշխարհը. ձանձրոյթից կը մեռնէին մարդիկ այդ միօրինակ սպանիչ միջավայրում:

Վազու՛ց արւած համեմատութիւն է, որ մարդկութիւնը մի հսկայական փուլնջի է նման, որը եթէ բազկացած լինէր նման գոյն ու հոտ ունեցող ծաղիկներից, թէ և բոլորն էլ հրաշալի տեսակից, — ձանձրալի կը լինէր: Իսկ եթէ այդ հսկայական փնջի ամեն մի ծաղիկն ունենար իր սեփական ինքնատիպ գոյնն ու հոտը, փուլնջը կը լինէր էապէս զմայլելի, հարուստ ու գրաւելի: Ձանձրութիւնը հեռու կը լինէր նրանից հոտ քաշողից:

Դեռ մի կողմ թողնենք ձանձրոյթը . այդ միօրինակութիւնը բոլորովին կրօնականէր առաջ գնալու , շարժելու ճիշտումը : Դրան յար և նման է իմացականութեան փիլիսոփայական խնդիրը , որի աւելիով Գիւլյօն ասում . «Դրէք լիակատար միութիւն կամ իրար լիապէս նման դարձրէք իմացականութիւնները , և դրանով դուք կօչնչացնէք հէնց իմացականութիւնը : Ձեւեցէք բոլոր մտքերը միեւնոյն ձևով , առէք բոլոր մարդկանց միեւնոյն հաւատալիքները , միեւնոյն կրօնը , միեւնոյն մէտափիլիքը (քնադանոցութիւն) , մի թեկի վրայ շարեցէք մարդկային մտածութիւնները , և այն ժամանակ դուք քայլած կը լինէք ուղղակի յառաջդիմութեան կական ձգտման դէմ» , այսինքն պիտի սպանէք առաջդիմութիւնն իսկ . . .

Անհրաժեշտ և բարերար է բազմազանութիւնը մարդկութեան մէջ . բազմազանութիւն անհատից անհատ , ազգից ազգ , մայր ցամաքից մայր ցամաք : Դա կրկնի մարդկութեան , այդ վերացական ամբողջութեան հսկայական հարստութեան աղբիւրը :

Ուշադրաւ երեւոյթէ , որ էդ . Դաւիդն իր համակրելի կարծիքներն ասում է , առանց հող տանելու հաւատալիքի հիմքի՝ անտեսական կեանքի կենտրոնացման մասին : Նրա կարծիքով այդ կենտրոնացումը ոչ միայն դեռ չէ կատարւել հողային հարցում , այլ և այնտեղ նա միանգամայն անհնար է : Վերջապէս՝ ճշմարտութիւն որոնողի համար ոչ մի նշանակութիւն չունի , թէ ինչ է ասում հաւատալիքը , ասենք նոյն իսկ թէօրին . նա հետեւում է կեանքի ու փորձի տւած ճշմարտութիւններին :

Այդպիսի քաղուածներով մենք կարող էինք զարդարել հարիւրաւոր երեաներ ևս , բայց առաջ բերածն էլ բաւական է ցոյց տալու համար , որ հին հաւատալիքը խախտւել , փլել է , այլ ևս չը կայ Եւրոպական սոցիալիստների և նոյն իսկ ս . դէմօկրատների համար :

Սակայն մինչև այժմ մեր առաջ բերած կարծիքները ցոյց էին տալիս , որ աչակերտները համաձայն չեն ուսուցիչների տրամադրութիւնների , կարծիքների ու վերաբերմունքի հետ դէպի մանր ազգերը ու առհասարակ դէպի ազգային խնդիրը : Բայց թէ ազգութեան անտեսական ծագումը , օրինակ , Կառլեկին մա-

սամբ այժմ էլ ընդունում է : Մեր կարծիքով այդ ծագումը բեալիսական է , բացատրելի ու ըմբռնելի դրական գիտութեան տեսակէտից , բայց ամենեւին ոչ տնտեսական ազդակից միայն սերւած : Բէալիստական է ոչ այն տեսակէտով , որ նա արդիւնք է լոկ անտեսական ազդակների ամենեւին , այլ այն տեսակէտով , որ ազդութեան ծագման մէջ չը կայ ոչինչ անբացատրելի , «ի սկզբանէ անտի» , գերբնական ու անլախճան : Ազդութիւնը մարդկային ցեղի գոյութեան ձևն է , որ յարափոփոխ ու յարաշարժ է :

Մարքսիստներից նայն իսկ նրանք , որոնք ա՛յնպէս խելաղիօրէն են ըմբռնում պրօլէտարական նայիօնալիզմը , յաճախ ազդութեան ծագումը և ազդային շարժումները բացատրում են անտեսական դրդապատճառներով կամ Մարքսիստական թեօրիայով : Սակայն ատիճանաբար սկսում են ձեռնամուխ լինել և այդ «արմատներին» , ցնցել ուսուցիչի կառուցած միաձոյլ շէնքը . փորձել նրա տեսական արժէքը : Այսպիսի փորձ անողներից մէկն է աւստրիական ս . դէմօկրատ և հրապարակախօս մտածող էնգէլբերգ Պէրներստեօրֆէրը : «Socialistische Monatshefte» ամսագրում ղեակեղած իր մի լուրջ ուսումնասիրութեան մէջ , նա հետեւեալ բացատրութիւնն է տալիս :

«Ազդութիւնն իր զարգացման բարձրագոյն ձևով մի իտէալական բարիք է : Ազդութիւնն իր զարգացման բարձրագոյն շրջանում , նշանակումէ մարդկային կուլտուրական իր ինքնատիպ , չափազանց լնքնուրոյն և միայն միանգամ հանդիպող անհատական արտայայտութիւնով : Նա նշանակում է մարդկութեան հարատայում նրա կուլտուրական զարգացման արտայայտութեան մի առանձնայատուկ ձևով :

Սոցիալիստների նպատակն է՝ տալ պրօլէտարիատին հնարաւորութիւն օգտւելու այդ կուլտուրայի բարիքներից : Մենք ոգևորւած ենք ցանկութիւնով աշխատելու ոչ միայն նրա համար որ մարդիկ մարդաւարի ապրեն , սնունդ առնեն , հագնւեն , և այլն , այլ այն նպատակով , որ բանւորներն օգտւեն հազարաւոր տարիներով կուտակուած կուլտուրայով , ու նրանք դառնան մարդ այդ բառի լաւագոյն մտքով , որ նրանք

իրենք ընդունակ լինեն շարժել և ստեղծել կուլտուրա : Սակայն ամէն մի կուլտուրա ազգային սեփականութիւն է : Նա իր բովանդակութիւնը ձեռք է բերում ժողովուրդի առանձնաշատկութիւններից և իր զարգացման բարձրագոյն ձևերում և պէտք է ասել՝ նա մանաւանդ դրանցում, — կրում է անպայման ազգային բնոյթ . . . Այսպիսով՝ սօցիալիզմն ու ազգային գաղափարն ամենեին հակադիր չեն, այլ ընդհակառակը՝ իրար փոխադարձաբար լրացնում են : Ազգային գաղափարը խեղդելու ամէն մի փորձ, յաջողելու դէպքում, կը բերէ իր հետեւից մարդկային ցեղին ոգևորական հարստութեան նւաղում . . . Սօցիալիզմը ձգտում է կազմակերպել մարդկութիւնը և ոչ նրան բաժանել ատօմների :

Ամբողջ մարդկութեան օրդանիզմի մէջ բճիճների դերը կատարում են ոչ թէ անհատներն այլ ազգերը : Որպէսզի օրդանիզմն աւողջ լինի, պէտք է աւողջ լինեն, վանդակիկները կամ բճիճները :»

Ուսուցչի մատերիալիզմը միանգամայն մի կողմ թողնելով, նա հետեւեալ բացատրութիւնն է ապրիս :

«Ազգութիւնները չեն կարող բացատրուել այնպէս, ինչպէս, օրինակ, մեր կեանքի սօցիալական կազմը — տրնատեսական պատճառներով . Նրանք մարդկութեան արտաշայտութեան ձևերն են, որոնց հիմքերը մենք պիտի որոնենք որոշ ցեղական խառնուրդներում. աշխարհագրական և կլիմայական պայմաններում և համապատմական հանդամանքներում» :

Այս բացատրութիւնը անտեսական մատերիալիզմի սուած պարզամիտ բացատրութիւնը չէ : Նա ի նկատի է ունեցել ցեղերի խառնուածքները, կամ կուտակուած ժառանգական յատկութիւնները, որ կազմում են ազգութեան զարգացման ներաշխարհային (սուբէկտիվ) տարրը . և՛ կլիման և՛ աշխարհագրութիւնը, և՛ պատմական բազմազան ու բազմապիսի հանդամանանգները :

Բերլաժ լիպայութիւններն արդէն բաւական են ապացուցելու, որ «աշակերանները» դուրս են եկել ուսուցիչների գծած միակողմանի թէօրիայից և ընկել են ճշմարիտ գիտական ուղին: Այլ ևս աւելորդ է առաջ բերել Վանդէրվելդի, Օտտօ Բուէրի, Գաշխակու, Ադլէրի, իտալական սոցիալիստների, Ժօրէսի և արիւնների կարծիքները, որոնք կամ մօտենում են Կառլցկու կամ Պէրնէրստօրֆէրի տեսակէտին:

Անյննք այժմ կուսակցութիւնների և կազմակերպութիւնների տեսակէտներին:

Կուսակցութիւնների և կազմակերպութիւնների մէջ ամենից առաջ մեր աչքին պիտի ընկնէր այն հակասութիւնը, որ գոյութիւն ունէր Կ. Մարքսի և Խնտէրնայիօճալի տեսակէտների միջև: Դեռ ևս 1868 թւին կուսակցութեան կենտրոնական օրդան Vorbote ամսագիրը գրում էր:

«Միջազգային բանւորական շարժումն ամէն տեղ ունի իր իր նախապայման՝ ազգային ազատ և ամբողջական զարգացումը»: — «Մինչև անգամ ամենամանրիկ ազգութեան համար պէտք է ապահովել ընդ միշտ նրա ազատ և ինքնուրոյն գոյութիւնը»:

Մարքսի և այս տեսակէտների մէջ հակադրութիւնն ակնհայտ է: Մարքսը համարում է մանր ազգութիւնները մեռնելու դատապարտւած երեւոյթներ, իսկ նոր Խնտէրնայիօճալը պարտականութիւն է դնում նոյն իսկ ամենամանր ազգերի համար ընդ միշտ ապահովել ազատ և ինքնուրոյն զարգացում: Ինչո՞ւ: Որովհետև Խնտէրնայիօճալը համոզւած է, որ ոչ մի բանւորական կամ դասակարգային շարժում չէ կարող տեղի ունենալ առողջ կերպով, առանց ազգի ազատ և ամբողջական զարգացման: Խնտէրնայիօճալը, ինչպէս և յետոյ Կառլցկին, ազգի բազմակողմանի զարգացումն ու ինքնուրոյնութիւնը դնում են իրր նախապայման առողջ ու իսկական դասակարգային կռւի:

Եւ իսկապէս, ի՞նչ դասակարգային կռիւ կարող է տեղի ունենալ այնտեղ, ուր, օրինակ, բռնակալութիւնը հալածում է մի տիրւած ազգերի լեզուն, դպրոցը, թատրոնը, մամուլը և

զրականութիւնը . . . Այդ բոլոր հիմնարկութիւնները յատուկ չեն այս կամ այն դասակարգին . նրանք սեփական են բոլոր դասակարգերին այս կամ այն չափով : Ազգի զրկում գոյութիւն ունեցող բոլոր դասակարգերն էլ շահագրգռւած են նրանց պաշտպանութեան խնդրով : Բայց բռնութիւնը կայ և բոլոր դասակարգերն էլ , ունենալով հանդերձ անտեսական հակադիր շահեր , բռնութեան գոյութեան ամբողջ ընթացքում բողոքում , ապստամբում և արիւն են թափում իրենց բռնաբարւած ազգային իրաւունքների պաշտպանութեան համար : Օ , ոչ մի աւազան մարդկանց այնպէս չէ միաւորում , այնպէս չէ մտերմացնում իրար հետ , որքան տանջանքի ու արեան աւազանը : Հարցրէք միասին բանտերում սառապաղներին , հարցրէք կուի դաշտում կողք կողքի կուած ընկերներին , և նրանք ձեզ կասեն , որ նոյն իսկ երկու իրար բոլորովին հակառակ տիպարներ հոգեկից եղբայր են դառնում միատեղ քաշած տառտպանքների , տանջանքակցութեան պատճառով :

Ազգութեան բոլոր դասակարգերը , յաճախ բոլոր խելահաս ու ղէնքի ընդունակ անհատները միանում , ընդհանուր թշնամուն դիմադրում են մէկ , երկու տարի , թերեւս տասնեակ տարիներ : Ու այնուհետեւ եկ ու այդ ազգի բանւորութիւնից պահանջիր , որ զգայ իր դասակարգային ուրոյն գոյութիւնը , զգայ , որ իր և իր հետ երէկ միասին արիւն թափող , դոնէ միատեղ կուտղ ու բողոքող բուրժուայի շահերն իրար դէմ են , իրար հակադիր : Նա այդ երբէք չէ կարող գիտակցել , մինչև որ չը վերջանայ բոլոր դասակարգերի միահամուռ կռիւն ընդդէմ օտար լծի , « յսինքն՝ մինչև որ նախապայմանը չիրականանայ , — ազգային հարցը վերջնականապէս չը լուծւի , ազգը չըստանայ ինքնուրոյն դարգացման ազատ իրաւունք :

Դրանով պիտի բացատրել լեհական պրօլէտարիատի կազմակերպութեան համեմատական թուլութիւնը և նրա անդամների ոչ միայն խիստ աղգային , այլ և թթու շովինիստական ոգի ունենալը : Դրանով պէտք է բացատրել , որ Կովկասում , մանաւանդ հայերի մէջ , երկա՛ր ժամանակ դասակարգային , զուտ սօցիալիստական կռիւը դանդաղում է , թէ և ի հարկէ կայ նաև իսկական պրօլէտարիատի , գործարանական բանւորու-

Թեան չափադանց աննշան ու թոյլ գոյութիւնը : Վերջապէս դրանով պէտք է բացատրել , որ Թիւրքիայում , գոնէ իրապէս գոյութիւն ունեցած արհեստաւորական ու գիւղացիական բանւորութեան չափով , գոյութիւն չունեցաւ մինչև օրս բանւորական կազմակերպութիւն կամ որ և է դասակարգային գործունէութիւն : Նախ պէտք է հաստատել իրաւապետութիւն , վերացնել ազգային հալածանքը տիրողների կողմից ուղղւած դէպի տիրւածները , վերացնել ջարդերի հաւանականութիւնը և այնուհետև միայն որ և է հնար ունենալ կազմակերպւելու իբր զուտ դասակարգային կուսակցութիւն և մղելու սօցիալիստական դասակարգային կռիւ , համաձայն երկրում գոյութիւն ունեցող սնտեսական ու դասակարգային զարգացման աստիճանի :

«Բանւորական հարցը , հէնց այն պատճառով , որ գտնւում է ամբողջ աշխարհի սնտեսական յարաբերութիւնների հետ սերտ կապակցութեան մէջ , չէ կարող լինել տեղական կամ ազգային հարց , այլ պիտի լինի միջազգային» : — «Որովհետև նոյն խիւ ամենահզօր մի պետութիւն չէ կարող իր սեփական միջոցներով վերաստեղծել սօցիալական յարաբերութիւնները , դնել նրանց իբր հիմք բանւորական ոյժը , փոխանակ դրամի իշխանութեան այդ պատճառով էլ չէ կարող լինել ազգային սօցիալիզմ , այլ կայ միայն միջազգային սօցիալիզմ , որի հիմնական սկզբունքն , ի հարկէ , պարունակում է իր մէջ ազգերի եղբայրութիւն և խաղաղութիւն» : (*)

Ինտէրնացիօնալի գերմանական լեզուով խօսող Ժողովրդների կենտրոնական այդ օրգանն իր երկրորդ համարում հետեւեալն է աւելացնում այդ «ազգերի եղբայրութեան ու խաղաղութեան» վրայ :

«Ամէն մի ազգ պէտք է իր տանը մաքրէ իր օջախը , այսինքն ամէնից առաջ վճռէ իր ազգային խնդիրը ,

(*) Der Vorbote, 1866թ. N1, Genf.

որը կայանում է ներսում քաղաքական ազատութիւնից
և ազգային ինքնուրոյնութիւնից դրսում» : (*)

Բայց ինչո՞վ ապահովել ազգերի համերաշխ կղբայրու-
թիւնը : Միայն ու միայն վերջնականապէս լուծելով ազգային
խնդիրը հեռեեալ ոգով :

«Որպէսզի ամբողջութեան (մարդկութեան) շարժու-
մը չը դանդաղի և կանգ չառնի, այլ ընդհակառակը
դանւի գրգռիչ և ուժեղացնող մրցակցութեան ազդեցու-
թեան տակ, անհրաժեշտ է, որ այդ ամբողջութեան
ամէն մի անդամը (առանձին ժողովուրդը) լի լինի եռան-
դով և առողջութիւնով : Եւ որովհետեւ այդ անդամը լոկ
մարմնաւոր էակ չէ, այլ և ոգեկան - բարոյական, այդ-
պատճառով նա հնար պիտի ունենայ պաշտպանելու իր
պատիւը և արժանապատուութիւնը, իր նշանակութիւնն
ու ազդեցութիւնը» : (N2) «Ժողովրդների դաշնակցու-
թիւնն է հաւատար իրաւատէր անդամների միութիւնը,
մի ֆէդերացիա հաւատարապէս ազատ խմբակցութիւն-
ների : Ոչ մի ազգ չը պիտի ունենայ ուրիշ ոչ մի առանձ-
նաշնորհ, բայի նրանից, որ նա ձեռք բերած կը լինի
իր գիտութեան և գործունէութեան, իր մտաւոր և նիւ-
թական աշխատանքի շնորհով համաշխարհային կուլտու-
րայի ստեղծագործութեան ասպարէզում» : (**)

Նոյն յօդւածի շարունակութեան մէջ ասւած է. «Ամէն
մի ազգութիւն, ինչպէս օրդանական բաղադրիչ մաս մարդ-
կութեան մեծ ընտանիքի, իր բնաւորութեան, իր ընդունա-
կութիւնների և իր երկրի բնական արտադրութիւնների համե-
մատ, պարտաւոր է իր համապատասխան բաժինը ներմուծել
ընդհանուր կուլտուրայի մէջ» : Եւ «Բանւորների Միջազգային
Միութեան» նպատակն էլ հէնց նրանումն է կայանում, որ

(*) Նոյն — 1866թ. N2, էրես 170.

(**) Նոյն տեղ 1868 «Zur Erklärung unserer Aufgabe» յօդւածում.

«լինի միջնորդ ժողովրդների ոգեկան, բարոյական և մարմնա-
ւոր կարիքների և նրանց ներդաշնակութեան մէջ դնէ» : (**)

Հետաքրքրական է, որ Ինտերնացիօնալի ղեկավարները
լիապէս ըմբռնուած էին, որ կօսմօպօլիտիզմն արդիւնք է լիբե-
րալ - բուրժուազիայի, որն «իր կօսմօպօլիտական դիպլօմը ձեռք
է բերում համաշխարհային շուկայում» (1866 թ - N 2), իսկ շօ-
վինիստական նացիօնալիզմը նրանք համարում էին մեռնող դա-
տակարգերի - հոգեւորականութեան և ազնուական իւնկերութեան
ծնունդ :

1871 թւին նոյն Vorbote գրում էր. «Մենք կ'օգնենք մի-
միայն այն աղգային ձգտումներին, որոնց նպատակն է բոլորի
լիակատար ազատութիւնը, ինքնուրոյնութիւնը և իրաւահաւա-
սարութիւնը, որպէս զի հնարաւոր լինի ամէն մի ժողովրդի
մտցնել, իբր մարդկութեան իրաւահաւասար օրգանական ան-
դամ, ընդհանուր ազատ Գեդեւացիայի մէջ» :

Մեզ, յատկապէս հայերիս համար մի շատ հերթական ու
կարեւոր հարցի է պատասխանում ինտերնացիօնալի գերմանե-
րէն խօսող ժողովրդների կենտրոնական կօմիտէն իր մի ղեկու-
ցազրում, որ ներկայացրել էր 1869 թւին Այդէնախում կայա-
ցած ս. դէմօկրատիական համագումարին և որը տարած է
Vorbote - ի նոյն թւի N. 7 - ում : Այդ ղեկուցազրում կենտրո-
նական կօմիտէն շոշափում է այն հարցը, թէ արդեօք իր իրա-
ւասութիւնները սահմանափակուած են մի պետութեան սահ-
մաններով, թէ ոչ. և վճռում է. «Որեւէ աղգութեան կենտ-
րոնական վարչութեան գործունէութեան շրջանը չէ սահմանա-
փակուած որեւէ պետութեան շրջանով, այլ և տարածւում է
միւս պետութիւնների վրայ, համաձայն տրւած լեզւի գործա-
ծութեան» : Բանւորական գերմանական ընդհանուր միութիւնը
Նիւ - Եօրկում և Սան - Ֆրանցիսկօի բաժանմունքն, ասում է
ժիսլօվսկին, ենթարկւում էին ժընէվի կենտրոնական կօմիտէին :

Այդ հարցը մեզ, հայերիս համար յատկապէս կարեւոր է,
որովհետեւ կարծես ընկնում են, պատմութեան բաժին դառ-

(**) Թէ այս եւ թէ միւս բոլոր ցիսասները Vorbote - ից առաջ ենք
բերել Զօսբարսը, ժիսլօվսկին, Պասմանիկը, Պօստէն եւ ուրիշները :

նում ասիական բռնապետութիւնները թէ Պարսկաստանում
և թէ Թիւրքիայում: Սկսած սահմանադրական շարժումները,
որքան էլ ընդհանուր գլուխ բարձրացնէ, չեն կարող այլևս
խեղդուի: Նրանք, զանազան ելեէջներով, առաջ կը դնան և
մօտ ապագայում իրաւակարգն այնքան կը հաստատուի այդ
երկրներում, որ մամուլի և ժողովների գէթ մասնակի, որոշ
չափի ազատութիւն գոյութիւն կ'ունենայ: Ի հարկէ մենք ա-
մենեւին այն լրագրական կարծիքին չենք, որ Թիւրքիան հա-
միդական ընթացիկ իսկոյն կանցնի կանոնաւոր պարլամենտա-
րիզմի ու իրաւապետութեան: Երբէք: Հասարակական հար-
ցերն այդպէս միակողմանիօրէն չեն զարգանում: Նրանց զար-
գացման մէջ անպայման գոյութիւն ունի խիստ ու համաչափ
ներդաշնակութիւն: Անհնար է ենթադրել Թիւրքիայում կանո-
նաւոր իրաւապետութիւն անտեսական, կուլտուրական աճի քան
ստոր վիճակում: Անհնար է երևակայել զուտ Եւրոպական վար-
չութիւն՝ առանց երկաթուղիների ցանցի, առանց անտեսական
որոշ բարգաւաճման, առանց քիւրտերի, չէրքեզների և այլ
վաչկատուն ցեղերի նասակեցութեան ևն ևն: Երբ այժմ կար-
գում եմ Կովկասեան ու պոլսական թերթերի սրտարուղի
ճրվոցներն ու լաւատեսական զառացանքները, թւում է թէ
դրանք ցնորքներ են, վայրկենական բուռն սղեւորութեան
արդիւնք: (գրուած է 1908 թւի աշնանը): Սակայն կրկնում
ենք. ինչ որ էլ լինի, այլևս Համիտական կարմիր օրերն ան-
հնարին են. որոշ նւազագոյն չափի իրաւունքներ կը մնան, և
մեզ, Կովկասահայերիս համար, իբր աւելի շատ պատրաստի
մասւոր տարրեր ունեցող հայ-աղգային հատուծի համար,
բացւում է բաւական ազատ հնարաւորութիւն սկսելու էապէս
նոր տեսակի դասակարգային գործունէութիւն Թիւրքահայաս-
տանում, մինչև այժմ եղածը, չը նայելով ամեն տեսակ քաշ-
քըշուք բացասութիւններին, համարելով զուտ ազատագրա-
կան նախնական աշխատանք: Պետութիւնների սահմանները
չը պէտք է արգիլեն միեւնոյն ազգութեան զանազան բաժին-
ներին ունենալու միանման ազգային և դասակարգային աշխա-
տանքներ և գործելու միահամուռ ուժով, ինչպէս դրել էր
Ինստիտուցիոնալը դեռ վաթսուենական թւերին:

Վերադառնանք մեր խնդրին :

Ինտէրնացիօնալի այդ առողջ ազգայնութեան և միջազգայնութեան ողին անցաւ ժամանակակից շատ դործողների ու գրողների : Հէրցէն , Լավրով , Միխայիլովսկի ուսասական գործիչները բոլորն էլ , դեռ չը հաշուելով Բակունինն ու Կրասոսկինը սողորուած էին այդ համոզումներով : Եւ Ռուսական ազատամարտի այդ ոահվիրաներն իրենց տեսակէտները ներշնչելին ուսասական սկզբնական կազմակերպութիւններին - «Չէօրնիյ պէրեդել» , «Բանուորների հիւսիսային միութիւն» , «Ժողովրդական կամք» և այլն : Այդ գեղեցիկ աւանդութիւնների և փիլիսոփայական խոր վարդապետութեան անմիջական ժառանգը հանդիսացաւ ներկայումս Ռուսիայում գործող «Սօց. Յեղափոխական» կուսակցութիւնը , որի ծրագրում դանում ենք հետեւեալ պահանջը :

Հնար եղածին չափ շատ դործադրութիւն ֆէդէրատիվ յարաբերութիւնների առանձին ազգութիւնների միջև . ճանաչել նրանց անպայման իրաւունքն ինքնորոշման :

Ի հարկէ այդ «հնար եղածի չափ շատը» մի քիչ կասկածելի արտայայտութիւն է : Ո՞վ է որոշելու այդ «հնարաւորութեան չափը» կամ «հնարաւորութիւնը» : Կուսակցութեան դեկալարանը , տիրող ազգութեան անդամները , թէ բոլոր ազգերի ներկայացուցիչները հաւատար ձայնի իրաւունքով , իբր ազգային միութիւններ , բոլորն էլ իրար հաւատար , չը նայելով թւի և իրաւունքների իրական չափին :

Այնպիսի բարդ և հետեւանքներով բազմազան խնդիրներ , ինչպէս ազգային հարցն է կամ ազգութիւնների փոխադարձ յարաբերութիւնների փափուկ խնդիրն է , չը պէտք է ծրագրում խառնուի «հնար եղածին չափ» , «որքան կարելի է շատ» , «եթէ հնարաւոր է» և այլ այսպիսի անորոշ ու կասկածելի բառերով ու ոճերով : Ռուսական «Մեծ և միակ Սօցիալիստական սօց. դէմօկրատիական բանուորական կուսակցութիւնն» էլ , իր թէօրեալիքների բերանով յաճախ ասել է , որ «եթէ դիտակից բանուորութիւնը կուզէ ինքնավարութիւն , կը տրւի ինքնավար

բութիւն, եթէ նա կուզէ նոյն իսկ բաժանել Ռուսիայից, կարող է բաժանել», միայն թէ դա լինի պահանջը գիտակից բանուորութեան: Իսկ թէ ո՞վ է տալու բանուորներին այդ «գիտակցութեան» վկայականը... ի՞նչ կասկած, որ նոյն կուսակցութեան շէֆերը - Պլեխանովները, Լէնինները և ուրիշները, որոնք մանր աղգութիւնների պրօլէտարիատին երբեք չեն տայ այդպիսի «հասունութեան վկայական», որովհետեւ «պրօլէտարիատի մարտնչող բանակի ուժը կը ջլատուի» եթէ «խնքնավարութեան ու ֆէդէրացիայի ու այլ այդպիսի բուրժուական բմբուռներ» խնդիրներ մէջ բերուին: Չէ՞ որ մեծ ուսուցիչը (Մարքսը) գուշակել է մանր աղգերի չքայումը, նրանց ձուլումը մեծերի մէջ. նրա մանրիկ աշակերտներն այժմ և եթէ դործադրել են ջանում այդ սիզբունքը կեանքի մէջ, նոյն իսկ իրենց կազմակերպութեան գրկում:

Իրենց այդ ծրագրի աղգային - միջաղգային առողջ պահանջը սօցիալիստ - յեղափոխականներն արդարացնում կամ հիմնաւորում են այսպէս.

«Մարդուն մենք ջանում ենք աղատել պատմականօրէն դասաւորուած բոլոր նեղ սահմանափակումներից: Մենք ձգտում ենք ամէն մարդավայել բան դարձրնել մասշնկի բոլոր մարդկանց, ոչնչացնել բոլոր միջնորդները... Բայց մենք կոյր չենք: Մենք գիտենք, որ դէպի այդ խղճալը լսել մի ճանապարհ կայ. աշխատել պատմականօրէն տրւած աղգային օրգանիզմների շրջանում, օգտուելով կուլտուրական դարգացման հզօր դէնքովը - մայրենի լեզուով, յամարուելով տրւած դրութեանը, աղգութեան դարգացման մակերեւոյթին, յենուելով նրա լաւագոյն կողմերի և գծերի վրայ, կենտրոնացնելով իր մարտը վատ կողմերի և գծերի դէմ: Այդ պատճառով աղգային վերածնութիւնը, աղգային ոգու բարձրացումն ամենեւին թշնամական երևոյթ չէ մեզ (սօց. յեղ) համար, այլ ընդհակառակը, չափազանց նպատաւոր հանգամանք է»:(*)

(*) H. B. N 10:

Աղգային խնդրի այդ բարեյաջող լուծումը և սօցիալիզմի ու ինտէրնացիօնալիզմի իրար լրացնող երևոյթներ լինելը դրդել են Ռուսիայում գործող մի շարք կուսակցութիւնների ընդունել նոյնատեսակ ծրագրային պահանջ : Այդպիսի կուսակցութիւններից են Լեհական Սօցիալիստական կուսակցութիւնը (P. P. S.) . Լատիշական սօցիալիստների , Ուկրայինցիների , Հայերի և Վրացիների մէջ գործող սօցիալիստական կուսակցութիւնները : (**)

Այդ բոլոր կուսակցութիւնների համար աղգային կուլտուրան ծառայում է իրր լուսագոյն գործիք սօցիալիզմին արագ հասնելու , իսկ ազգութիւնների փոխադարձ յարաբերութիւնների հարցի լուծումը ծառայում է լսկ իրր միջոց՝ արագացնելու և զտելու դասակարգային մարտը :

Աղգային հարցի վերաբերմամբ որոշ միջակ դիրք է բռնում Ռուսաստանում գործող մի այլ կուսակցութիւն , հրէական «Բունդը ,» ուղղափառ մարքսիստական այդ կազմակերպութիւնը , որ յանդգնել է աղգային խնդրում շեղել ուսուցչի տեսակէտից : Բունդի թէօրէտիքներից մէկը — Մէդէմ , հրատարակել է մի բրօշուր , որը ծառայում է հիմնաւորելու Բունդի ծրագրի մի կէտը—աղգային խնդիրը , որով միայն և եթ Բունդը ջսկւում է ուսական ս . դէմօկրատիայից :

Պ . Մէդէմը որոշում է ազգն այսպէս . «ընդհանուր գումարն այն անհասանքի , որոնք պատկանում են արւած պատմա—կուլտուրական խմբին» : Իսկ աղգային խնդիրն , ասում է հեղինակը , կարելի է լինէր լիապէս լուծել տէրրիատօրիալ կամ չրջանային ինքնավարութիւններով , եթէ որ ամէն մի վայր կամ տէրրիատօրիա լիապէս համապատասխանէր ազգի տարածման չրջանին : Բայց որովհետեւ այդ համապատասխանութիւնը չը կայ , այդ պատճառով էլ «Բունդն» ընդունել է ազգա—կուլտուրական ինքնավարութեան սկզբունքը : Իսկ ի՞նչ է դա :

«Ազգակուլտուրական ինքնավարութիւնը ոչ այլ ինչ է , եթէ ոչ ազգային ինքնավարութիւն (Ստորագծումները հե-

(**) Ով հետաքրքրւում է այդ խնդրով , թող դիմէ մեր «Դեպի Վեդ ,» գրքի «Աւստիա եւ Ֆեդերացի» գլուխներին :

դինակինն են) : Այդ դէպքում ազգն ինքնավար է միայն այն հարցերում, որոնց մէջ երևան է դալիս ազգային կեանքն, ինչպէս այդպիսին, այսինքն՝ կուլտուրական հարցերում : Դրանով է սահմանափակուում նրա իրաւասութիւնը : Միւս բոլոր գործերի և Ֆունկցիաների համար «ազգային միութիւնը», կարծես բոլորովին գոյութիւնից դադարում է» : (*)

Իսկ ի՞նչ է կուլտուրա : Մի՞թէ միայն դպրոցը, եկեղեցին, թատրոնն ու թանգարանը : Ա՛չ, կուլտուրայի անբաժան մասն է և օրէնսդրութիւնը, և՛ դատարանը, և՛ ստատիկանութիւնը, և՛ սուրքերը, և այլն և այլն : Բունդի պահանջը լոկ մտաւոր զարգացման վերաբերող հարցերն է շոշափում, իսկ իրաւական, դինւորական և այլ բազմաթիւ հարցեր մնում են բաց այն ինչ դրանք պակաս կուլտուրական խնդիրներ չեն : Եթէ այդ դպրոցական և այլ մտաւոր զարգացման հարցերը լուծւին, դեռ ևս դասակարգային կուլի ուղին բացարձակ հարթւած չի լինի, քանի դեռ կը մնան միւս կուլտուրական-օրէնսդրական, դատական, ինքնավարական և այլ խնդիրները բուրժուական նացիօնալիզմի կամ խմբերիալիզմի ճանկերում : Դասակարգային կուլի միանգամայն առաջ զարգացման համար անհրաժեշտ է թողնել այդ բոլոր խնդիրներն ազգ-երկրային ինքնավար միութիւնների լիակատար լուծմանը, այդ ինքնավար միութիւններին կապել իրար դաշնակցական կապերով, որ այլ ևս ոչ մի ազգային խնդիր չը ծագի, և ազգութեան բոլոր բնական առաւելութիւնները գործադրել յօգուտ դասակարգային կուլի, յօգուտ սօցիալիստական կարգերի արագ իրականացման, յօգուտ մարդկութեան բարօրութեան :

Ազգային հարցի այդպիսի լուծում պահանջող և Ռուսաստանում գործող բոլոր սօցիալիստական կուսակցութիւնների դիմաց կանգնած է Ռ. Ս. Դ. Բ. կուսակցութիւնը, որը երբէ՛ք չի ուզում իր ծրագրի «ազգերի ինքնորոշում» ոչինչ չարտայայտող կէտը մշակել և տեղը որ և է խելքը գլխին, ըմբռ-

(*) Մեղեմ — «Ազգային հարցը եւ սօց. դեմօկրատիա», էրես 54

նկի ու պարզ պահանջ դնել : Կարծես նա վախենում է ուսուցչի թողած ժառանգութիւնից մի մաղաչափ հեռանալ : Նրա ծրագիրը մնացել է գերմանական ս. դէմօկրատիայի հաւանդ ծրագիրը : Սակայն ինչ որ սաղում է Գերմանիային, չէ սաղում Ռուսիային : Այնտեղ գերմանական միապաղաղ ազգաբնակչութիւնը և այլազգիների միանգամայն ջնջին թիւն ամէնեւն չեն ստիպել տեղական գործիչներին մշակելու իրենց ծրագրում ազգային հարցը : Իսկ Ռուսիայում Վելիկորոս ժողովրդի դիմաց կանգնած են Բէլօրօսները, Մալօրօսները, Լեհերը, Ֆինները, Լատիշները, Հրէաները, Հայերը, Վրացիները, Թաթարները, Թիւրքերը, — մի խօսքով — 112 ազգութիւններ, որոնց թիւը բուն ուս ժողովրդից, նոյն իսկ միասեղ հաշւած Վելիկորօսն ու Բէլօրօսը, — համարեա՛ ոչնչով յետ չի մնում : Այստեղ անպայման անհրաժեշտ էր ուսուցիչներին կաակած հնաւանդ ծրագիրը ենթարկել հիմնական վերամշակման բոլոր կէտերում, նամանաւանդ ազգային դժւարին խնդրին վերաբերող կէտերը : Վաղուց դա պէտք է հրամայական պահանջ եղած և բաւարարւած լինէր, մանաւանդ որ ինքնակարական ընթիւնը յաճախ ազգերի այդ բազմազանութիւնից օգտուել և իրար դէմ է հանել, նրանց որպէսզի իր տիրապետութիւնն անխախտ մնայ : Եւ դեռ այսօր նոյն այդ «բաժանիր որ տիրես» — ի հռօմէական սկզբունքը զանազան մութ ուժեր մեծ յաջողութիւնով գործ են դնում ուսական հսկայական պետութեան մէջ : Իսկ Ռուսաստանի Սօց. դէմօկրատիան, գլուխը քարշ, առանց այդ ամէնը նկատելու, ինքնարաւական սրտով, առաջ է քշում իր հնացած տակախքն ու ծրագիրը :

Այն ինչ աշխարհն առաջ է դնում, և այն էլ հսկայական քայլերով : Բացի այն, որ վերեւում մեր առաջ բերած բազմութիւ սօցիալիստ ու մարքսիստ գիտնականներն իրենց տեսակէտները վերամշակեցին ազգային խնդրի վերաբերմամբ, — բացի այդ՝ ասում ենք, աւստրիական սօցիալ — դէմօկրատիան, իրր մի մեծ ու բազմաժողովուրդ երկրում գործող մարքիստական կուսակցութիւն, ստիպւած եղաւ վերամշակել իր ծրագրի ազգային մասը և ընդունել 1897 թւին Բրուննի համագումարում մշակւած ծրագիրը :

Որովհետեւ այդ ընդունած վճիռը շատ մեծ նշանակու-
թիւն ունի, իբր բեկման մարքսիստական հին ծրագրներից
պատման կէտ, այդ պատճառով մենք լիապէս առաջ ենք բե-
րում, չը նայելով նրա երկարութեանը: (*) X

«Աչքի առաջ ունենալով, որ ազգային կուիւններն Աւս-
տրիայում խանգարում են քաղաքական յառաջադիմութեանը
և գոսացնում ժողովրդների կուլտուրական զարգացումը, որ
այդ կուիւնները, նախ և առաջ ծնունդ են մեր հասարակական
կադմի անկատարութեան, վերջապէս, մանաւանդ, աչքի ա-
ռաջ ունենալով, որ ազգային կուիւն շարունակելը հանդիսա-
նում է իբր՝ լաւագոյն միջոց, որի օգնութեամբ հրամայող դա-
սակարգերն ապահովում են իրենց տիրապետութիւնը և խան-
գարում են իսկական ժողովրդական շահերի արտայայտման:

Համագումարը յայտարարում է,

որ ազգային հարցի և լեզուների հարցի վերջնական լուծումն
Աւստրիայում, իրաւահաւասարութեան և բարեմտութեան
ոգով, նախ և առաջ կուլտուրական մի անհրաժեշտութիւն է,
այդ պատճառով էլ նա հանդիսանում է պրօլէտարիատի ամե-
նաանհրաժեշտ կարիքներից մէկը:

Այդպիսի լուծումը հնարաւոր է միայն իսկական դէմօկրա-
տիական հասարակութեան մէջ, որը կառուցւած կը լինի ընդ-
հանուր, ուղղակի և հաւասար ընտրական սկզբունքի վրայ,
մի հասարակութեան, որի մէջ ոչնչացած կը լինեն բոլոր ֆեօ-
դալական արտօնութիւնները կամ պրիվիլեգիաները՝ թէ համա-
կայսերական և թէ առանձին երկրների, որովհետեւ միայն այդ-
պիսի հասարակակարգում բանւոր դասակարգը, որ հանդիսա-
նում է հասարակութեան և պետութեան իսկական յենարանը,
կարող կը լինի արտայայտել և իրադործել իր պահանջները:

Աւստրիայի ժողովրդների ազգային առանձնայատկու-
թիւնների պահպանումը և զարգացումը հնարաւոր է միայն
լիակատար իրաւահաւասարութեան և հալածանքի լիակատար

(*) Բրուկնի համագումարի ազգային խնդրին վերաբերեալ բոլոր վի-
ճաբանութիւններն ու այս վիճիւններ հայերէն սպագրուած են: (Տես «Յա- X
ռաջի» գրադարանը):

բացակայութեան դէպքում: Այդ պատճառով ամէնից առաջ պէտք է վերացւի պետական բիւրօկրատիական կենտրոնացման սխառէմը, ինչպէս առանձին երկրների աւտոտարիական արտօնութիւնները:

Այդ և միմիայն այդ պայմաններով Աւստրիայում կարող կը լինի հաստատել ազգային կարգ ու կանոն, ազդային կռիւների փոխարէն, յատկապէս հետեւեալ հիմքերի վրայ.

1) Աւստրիան պէտք է վերափոխուի և դարձուի ազգութիւնների դէմօկրատիական միութիւն կամ դաշնակցութիւն ներկայացնող մի պետութիւն:

2) Փոխանակ թաղի պատմական երկրների, պէտք է կազմեն ազգօրէն սահմանաւորուած ինքնավար վարչական միութիւններ, որոնցից ամէն մէկում օրէնսդրութիւնը և վարչութիւնը գտնուեն ազգային պարլամէնտի ձեռքում, որն ընտրուած լինի ընդհանուր, ուղղակի և հաւասար քւէով:

3) Միևնոյն ազգութեան ինքնավար շրջանները կազմուած են միասին մի ազգային դաշնակցութիւն, որն իր ազգային գործերը վճռում է լիապէս ինքնավար կերպով:

4) Ազգային փոքրամասնութիւնների իրաւունքներն ապահովուած են համապետական պարլամէնտի հրատարակած յատուկ օրէնքով:

5) Մենք ամենեւին չենք ընդունում ազգային արտօնութիւններ, այդ պատճառով մերժում ենք պետական լեզուի պահանջը. որքան որ անհրաժեշտ է յարաբերութիւնների համար մի ընդհանուր լեզու, այդ կորոչէ համապետական պարլամէնտը:

Համագումարն, իբր միջազգային սօցիալ - դէմօկրատիայի օրգան Աւստրիայում, համոզւած է, որ այդ սկզբունքների հիման վրայ հնարաւոր կը լինի ազգերի համաձայնութիւնը:

Համագումարը հանդիսաւորապէս յայտնում է, որ նա ընդունում է ամէն մի ազգի ազգային գոյութեան և ազգային զարգացման իրաւունքը. որ ժողովրդները կարող են

հասնել իրենց կուլտուրայի յառաջադիմութեանը միայն միահամուռ և սերտ համերաշխութեան ջանքով, ոչ թէ իրար հետ մանր մունր կռիւներ մղելով .

որ մանաւանդ բոլոր ազգութիւնների բանւորները պէտք է թէ առանձին ազգերի և թէ ամբողջ պետութեան շահերի տեսակէտից, պինդ պահպանեն միջազգային ուղղմական միութիւնը և միահամուռ ջանքերով մղեն իրենց քաղաքական և արհեստակցական կռիւը» :

Բրուսնի համադումարի այս որոշումը կայացաւ Միացեալ Գործադիր Կոմիտէի ներկայացրած մի նախագծի հիման վրայ : Կոմիտէի կողմից իբր ղեկուցանող հանդիսացաւ Չէլիզէրը : Նա իր ներկայացրած նախագիծը հիմնաւորեց մի երկար ճառով, որի մէջ, ի միջի այլոց, ուրւագծեց, թէ ինչպէս 1848թւերին մշակուեց սոց. դէմոկրատիայի եթէ ոչ ապազգային, գոնէ խիստ անտարբեր տեսակէտը դէպի ազգային խնդիրները, թէ ինչպէս շատ սոց. դէմոկրատներ դէմ էին ազգային հարցին, համարելով դա բուրժուազիայի ծնունդ և թէ ինչպէս, նոյն իսկ ամէնից աւելի լաւ տրամադրածները կողմնակից էին թողնելու ազգային խնդիրը իրերի բնական ընթացքին :

«Սակայն մենք դիտենք, ասում է Չէլիզէրը, որ հակառակ բոլոր ուսուցիչների, մեզ վիճակւած է միասին ապրել Աւստրիայում և ամէնեւին աւելորդ չէ մեզ համար մի ելք գտնել ներկայ վիճակից նրա համար, որ մի կողմից հեռացնենք Աւստրիայի անտեսական լիակատար անկումը և հնարաւոր դարձնենք ժողովրդների խաղաղ կենսակցութիւնը, որն անհրաժեշտ է բարձրացնելու համար բանւոր դասակարգի տնտեսական և քաղաքական դրութիւնը : Յասկապէս պրոլետարիատի շահերն են կազմում այն դրողապահաւոր, որն ստիպում է մեզ ձեռնարկել ազգային խնդրի լուծմանը, և աւստրիական ս.դէմոկրատիայի կողմից յանցանք կը լինէր, եթէ նա չըզբաղւէր այդ հարցով այն բոլորում, երբ նա արդէն լիապէս հասունացել է» :

Եւ այնուհետեւ Չէլիգէրն սկսում է բացատրել իրենց առաջարկած նախագիծը, ցոյց տալ, որ աղգային հարցը լուծել կարելի է լոկ խեղճական տէմօկրատիական ճանապարհով. ապալով ամէն աղգի ինքնուրոյն դադացման իրաւունք:

«Աղգային հարցը պէտք է դիտուի ոչ իբր իշխանութեան հարց, այլ իբր կուլտուրայի խնդիր»:

«Միացեալ մասնաժողովի բանաձևը պահանջում է խնամք տանել աղգային առանձնայատկութիւններին» դարգացման վրայ ամէն աղգի համար: Այդ բաւերով մենք հասկանում ենք ամեն մի աղգի կուլտուրական առանձնայատկութիւնների դարգացումը: Բայց աղգային, կուլտուրական դարգացման մէջ մենք շահագրգռւած ենք դոնէ ոչ պակաս, քան բուրժուազիան. մենք շահագրգռւած ենք գրականութիւնը, գեղարուեստը, դպրոցները, բանաստեղծութիւնը և դիտութիւնը խրախուսելու մէջ:

Գերմանական բանուորը շահագրգռւած է դիտաւորապէս գերմանական գրականութիւնով, որի ստեղծագործութիւնները նա աւելի լաւ է հասկանում և աւելի սրբօրէն է վգում, քան միւս ժողովուրդների գրական արտադրութիւնները: Եթէ ամէն մի աղգ առանձնապէս կուենեայ ապահով իրաւունք դարգացնելու իր աղգային առանձնայատկութիւնները, դրանից կ'օգտուեն բոլոր աղգերը միասին: Այդ պահանջը մեր շահն է, ինչպէս և զուտ նիւթական պահանջները: Լիակատար դէմօկրատիացում մենք ըմբռնում ենք ոչ այն մտքով, որ ամէն մի աղգային ինքնավար շրջան կուենեայ իր սեփական օրէնսդրական օրգանը մանրիկ ձևով, այլ միայն այն մտքով, որ Աղգն իրաւունք կրատանայ ընտրելու իր պաշտօնեաներին ու դատաւորներին»:

Այս ընդհանուր ոգւով Չէլիգերը ցոյց է տալիս փայլուն պաշտպանութիւն իր ներկայացրած նախագծի: Նրանից յետոյ խօսում են Նէմէցը (չեխ), Պրէհաուզէրը (գերմ), Իօ. քատօր Աղլէրը, Վիէննայի պատգամաւոր և «Arbeiter Zeitung»- ի խում-

բազիրը, որը բոլորի ծափարութիւնների տակ, իր ճառում հետեւեալ բառերն է ասում.

«Մենք ցանկանում ենք մի կոյտ դարձրած գրաւումած գաւառները դարձնել ինքնուրոյն օրգանիզմներ:»

Այնուհետև խօսում են Դաշինակին, Գանկէվիչը, Կրէշտանը, Գերինինը, Պէրնէրատեօրֆէրը, Կրէյչին, Դօքտօր Էլլէնբօգէնը, Կէլլէրը, Վինեարսկին և ուրիշները, բոլորն էլ աւստրիական միջազգային սօցիալ դէմօկրատիայի մէջ յայտնի ուժեր, մասամբ տեսական, մասամբ գործնական կողմից:

Աւստրիական սօցիալդէմօկրատիայի այդ վճիռը ծառայեց իբր օրինակ համաշխարհային սօցիալ-դէմօկրատիայի համար, և, ինչպէս արդէն ասացինք, Շտուտգարտի համագումարում բոլոր ազգային խնդրի շուրջը սլատոզ հարցերին ընդհանուր եւզղութիւն տւողը եղաւ Բէքէլը, որի կարծիքը միանգամայն համապատասխանում է Բրուենի համագումարի մշակած ծրագրին:

Սրանից 4-5 տարի առաջ իտալական սօցիալիստներն էլ միաձայն որոշեցին, որ իրենք ազգային խնդրի վերաբերմամբ նոյն տեսակէտն ունեն, ինչ որ Աւստրիական ս. դէմօկրատիան: Ֆրանսիական սօցիալիստներն այդ հարցի վերաբերմամբ ունեցել են շատ կծու և թունաւոր վիճարանութիւններ: Հէրվէն միանգամայն ժխտում էր ազգի և հայրենիքի նշանակութիւնը սօցիալիստի համար, իսկ Ժօրէան, իրեն յատուկ պերճախօսութիւնով, ջախջախեց նրան և ապացուցեց, որ բանւորի շահի տեսակէտից իսկ անհրաժեշտ են, Ազգն ու Հայրենիքը: Նրա տեսակէտը մեզ ծանօթ է, մենք կանգ չենք առնի այլ ևս:

Սակայն պէտք է ասել, որ Իտալական, Գերմանական, Ֆրանսիական ու, մասամբ, Անգլիական սօցիալիստների համար ազգային հարցը լոկ տեսական նշանակութիւն ունի, այն էլ միայն պարզելու համար մեղիտարիզմի և հակամիլիտարիզմի խընդիրը, պատերազմի դէպքում զինւորների բռնակիք դիրքի հարցը, եթէ ոչ գործնականապէս այդ խնդիրը նրանց երկրներում դրւած չէ, այդ պատճառով էլ նրանք նրանով զբաղւելու շատ էլ կարիք չունեն:

V

Ազգն իբր մարդկութեան արտայայտութեան ձեւերից մէկը: Արտայայտութեան միւս ձեւերը: Անգիտակից եւ գիտակից խմբակցութիւններ: Կառուցիւմ նորագոյն արտայայտութիւնները: Ազգութեան սկզբունքի ոյժը: Կեղեքման դասակարգային ձեւը: Ազգովին կեղեքուիլը: Օրինակներ:

Նախընթաց գլուխներում մեր կատարած ուսումնասիրութիւնը մեզ հասցրեց այն եզրակացութեան, որ «մարդկութիւնը» մի վերացական հասկացողութիւն է. չը կայ «մարդկութիւն» կոչւած մի օրգանական ամբողջութիւն, այլ կան մարդ-անհատներ: Սակայն երկրագնդի վրայ մարդ-արարածի ծնունդ առնելուց ի վեր մարդկանց ամբողջութիւնը կամ մարդկութիւնն ապրել ու արտայայտել է զանազան ձևերով:

Իր ծննդեան սկզբնական շրջանում և եթ, մարդ կոչւած գաղանը, միւս բազմաթիւ գաղանների ուժեղ շարքերում պիտի ներկայանար մի թոյլ և հալածւած էակ, որի համար անհար էր լինելու ապրել անհատաբար, առանձնակի. նա ստիպւած էր ապրել մանրիկ խմբերով, որովհետև, 1) նա թոյլ էր, սխաբ ունէր սրաշտարանելու միւս, աւելի ուժեղ գաղաններից. իսկ դա անհատաբար անհար էր, 2) նա ստիպւած էր խմբակներով ապրել, որպէսզի ապրուստ ձարելը հնարաւոր լինէր, յատկապէս նրանց խմբակները պիտի մանր լինէին, որովհետև այն վայրերը (որսատեղերը), ուր նրանք պիտի ապրուստ ձարէին, չէին կարող մուտնդ մատակարարել աւելի մեծ խմբերի. 3) վերջապէս նրանք պիտի մանրիկ խմբակներով ապրէին, որովհետև ընտանեկան կամ սեռական կապակցութիւնը նրանց միատեղում, արեւնակիցների մի վաքրիկ խումբ էր կազմում:

Այսպիսով մարդ արարածն իջել է գոյութեան ասպարէզ խմբական կամ հասարակական կեանքով և ոչ անհատաբար: Այդ է, որ Արիստոտէլին և ուրիշներին դրդել է ասելու, թէ «մարդը հասարակական կենդանի է»:

Ուրեմն՝ մարդկութեան արտայայտութեան առաջին ձևը եղել է խմբակը, կամ ինչպէս Փրանսիացի սօցիոլոգ Շարլ Լէտուրնօն նրանց կոչում է, անիշխանական հօրդան:

Սակայն այդպիսի մանրիկ, անիշխանական, թափառական խմբակներով չէ վերջանում սկզբնական մարդկութեան արտայայտութիւնը: Նրա գոյութեան ձևերը դարձանում, բազմազան են դառնում: Գոյութեան կռիւն ստիպում է նման տարրերին համախմբել, կենսակցել, իրարից մօտ ապրել: Երկարամեայ, նոյն իսկ տասնևեակ ու հազարաւոր դարերի կենսակցութիւնը ծնեցնում է որոշ ժառանգական յատկութիւններ, որոնք դառնում են բնազդներ: Առաջ է դալիս քիչ ու շատ մեծ խմբակների ֆիզիքական ու ոգեկան աշխարհների նմանութիւն, սակայն առանց այդ նմանութեան սլարզ ու որոշ գիտակցութեան: Ծնունդ են առնում արեւնակից սոհմեր, սոհմերից առաջանում են ցեղեր ու ցեղերի գիտակից դաշնակցութիւններ, — բարբարոս մարդկութեան քաղաքական դարդայման ամենաբարձր ձևը, ինչպէս սինդում է ամերիկացի գիտնական Լ. Մօրգանը:

Աճում ու տարածւում է մարդ-արարածը երկրի վրայ: Միևնոյն արմատներից, միևնոյն մանրիկ խմբակներից սերւածները, որոնք նոյն ծագումն ունեն, կամ երկար դարերի ընթացքում ապրել են միևնոյն ընտանի ու հասարակական միջավայրում և ստացել են միատեսակ մարմնակազմ, միատեսակ արիւն, ինչպէս ասում է, Գօբլիուօն, ստեղծում են միատեսակ բաւա (ցեղ):

Այսպիսով՝ հօրդան, սոհմը, ցեղը, բաւան հանդիսանում են մարդկութեան արտայայտութեան ձևերը: Նրանց բուրրի անդամներին իրար կապողը բնազդն է, անձնապաշտպանութեան լնատինկտը մի կողմից և կուտակւած ժառանգականութեան կամ ֆիզիքական ու բարոյական նմանութեան տարրը միւս կողմից:

«Ժամանակակից գիտութեան մէջ-ասում է Գ. Պլեխանովը, չը կայ բաւա և ազգ խմաստների ճիշտ որոշում: Միապէս կարելի է ասել և լիտուցիների բաւա, և՛ լիտուցիների ազգ»:

Բայց բաւայի (ցեղ) ոգեկան, մտաւոր և բարոյական նմանութիւններից անհրաժեշտօրէն բղխում են յաճախ միատեսակ ու միանման միջոցներ գոյութեան կռւի ասպարէզում: Բաւայի ներսում մենք յաճախ, շատ յաճախ նկատում ենք տնտեսական

և հասարակական երևոյթների անսպասելի անաւութիւն : Եւ
ահա այդ է , երևի , որ ստիպել է Ֆր . Էնգէլսին ասելու . « Բա-
սան ինքն էլ անասական ազգակ է » :

Մարդկային կեանքին , սակայն երբեք չէ վիճակւած
քարայած մի դրութիւն : Այդ կեանքը շարժուն է , ալէկոծ ,
փոթորկոտ : Գոյութեան կռիւը ստիպել է մարդկային ցեղի բո-
լոր այդ արտայայտութեան ձևերին իրար խառնուել , կազմել նոր
խմբակցութիւններ , նոր տարրեր , նորանոր ձևեր :

Սկզբնական արտայայտութեան ձևերը—հօրդա , տոհմ , ցեղ ,
րասա-բոլորն էլ , ասացինք , գոյութեան կռիւի հրամայական պա-
հանջից կազմւած երևոյթներ են , որոնց յարատեւումը դարերի
ընթացքում նրանց վեր է ածում կենսաբանական երևոյթների :
Այդ բոլորի մէջ աւելի շուտ բնազդն է դեր խաղում և ոչ
սեփական գոյութեան գիտակցութիւնը :

Միևնոյն բաւայի , կամ մի քանի բաւաների (ցեղ) մաս-
նակի կամ ամբողջական կտորների խառնուրդներից առաջ են
դալիս ազգերը , կրկին շնորհիւ պատմական երկարդարեայ մի-
ամնակեցութեան :

Ազգերի ծագման համար բացարձակ միևնոյնն է , թէ ար-
դեօք մարդկութիւնը ծնունդ է աւել երկրագնդի վրայ մի տեղ ,
մի արմատից (մօնօգէնիստ) թէ մի քանի տեղ , մի քանի ար-
մատներից (պօլիօգէնիստ) : Եթէ ընդունենք պօլիօգէնիզմի են-
թադրութիւնը , ազգերի ու ցեղերի ծագման բացատրութիւնը
աւելի դիւրանում է : Կան բազմատեսակ , տարբեր նախնիք-
ներից սերւած ցեղեր , որոնցից կազմուել են տարբեր ազգեր :
Այդ ազգերը կարող են իրար խառնուել ծայրայեղ դժւարու-
թիւնով , թերևս նրանց իրար խառնուելն անհնար լինի , որով-
հետև նրանցում կայ կենսաբանական մի տարր , մի սկզբնական
էլէմէնտ , որն ի ծնէ է , անվերլուծելի : Բայց գուցէ և դա
վերլուծելի է հանգամանքների դարևոր կրծող ազդեցութեան
տակ . . . Ինչ էլ որ լինի , պօլիօգէնիստական ծագում ընդունե-
լով մարդու համար , մենք խիստ դիւրացրած կը լինենք ազ-
գերի ծագումը , բայց շահ աւելի դժւարացրած նրանց պատ-
մական յարաշարժ , դինամիքական բնոյթի բացատրութիւնը :

Սակայն որքան էլ պօլիդէնիւտ լինենք, մեզ համար կրրկին կը մնայ միւսնոյն բասայի, գլխաւորապէս հնդեւրոպական ցեղի ներսում առաջացած աղղերի բաղմաղանութիւնը բացատրելու դժուարութիւնը: Կը նշանակէ՝ աղգութեան բացատրութեան վերաբերմամբ մարդկութեան մի արմատ և բաղմարմատ ծագման հարցը համարեա՛ւ անտարբեր է:

Ենթադրենք, որ ամբողջ մարդկութիւնը սերւել է մի զոյգից, մի Ադամ-Եւայից: Աճել, բաղմացել և լցրել է երկիրը, «որպէս աւաղ սու ափն ծովու»: Այսպէս ենթադրելով անգամ, մենք չենք կարող ամէնեւին երազել, որ այդ մարդկութիւնը կը մնայ միապաղաղ, միասեռակ մի զանգւած: Ինչպէս արդէն երկրորդ գլխում բացատրեցինք, աշխարհագրական, երկրաբանական ու կլիմայական պայմաններն անշուշտ կը մըտցնեն զանաղանակերտութիւն այդ միապաղաղ կամ հօմօփէն զանգւածի մէջ, անշուշտ կառաջանան նոյն մարդկութեան մէջ զանաղան խմբեր, տարբեր մարմնակազմով և տարբեր բնաւորութիւնով: Սկզբնական վայրենի ու բարբարոս մարդկութիւնը, զուրկ կուլտուրական միջոցներից, զուրկ բնութեանը փրկելու բոլոր հնարներից, որոնց դուամարը կոչւում է գլխութիւն, աւելի արագ և անմիջական աղղեցութեան տակ էր տարերային բնական ուժերի. նա աւելի արագ և աւելի դիւրութիւնով էր փոփոխւում, նոր բարդութիւններ և նոր, միւսներից, հնեօրից ու դրացիներից տարբեր խմբակցութիւններ է առաջ բերում: Միա՛կ դիմադիր տարրը նախնիքներից ստացած ժառանգութիւնն էր, որը չէր դիմանում բնութեան կրծող աղղեցութեանը և մաշկելով, սանդծում էր մարդկանց արդէն իսկ մի տարբեր խումբ: Այժմ էլ ժառանգական տարրը կայ, բայց նրա հետ միատեղ կայ նաև կուլտուրան, կայ գլխութիւնը, որը մարդուն հանել է բնութեան տարերային ուժի անմիջական աղղեցութիւնից և դրել է որոշ կախման մէջ մարդու սեփական կամքից, միայն ոչ բոլորովին: Այդ է պատճառը, որ ներկայումս անգլիացին դեռ 4-5 սերունդ, աշխարհի երեսին որտեղ էլ որ ապրում է, մնում է անգլիացի, այն ինչ բարբարոս ու վայրենի ցեղերի անդամները մի քանի տարում մոռանում են

իրենց անցեալը, սովորութիւնները և շատ գիւրութիւնով ձուլ-
ւում միւս դրացի տոհմերի ու ցեղերի մէջ:

Օտտօ - Բաուէրն իր գրքի երրորդ գլուխը նւիրել է այդ
խնդրին և վերնագրել «Naturgemeinschaft und Kulturgemein-
schaft» - «բնական հասարակութիւն և կուլտուրական հասա-
րակութիւն (եր. 19-23):

Երբ մենք աչքի առաջ ենք ունենում երկրագնդի վրայ
տիրող բնական բաղմադանութիւնը և մտածում այդ բնութեան
ամէնազօր ազդեցութեան մասին իր գրիւմ ապրող բոլոր
գործարանաւոր էակների վրայ, այն ժամանակ մեզ համար ծի-
ծաղելի է դառնում ուղղափառ մարքսիզմի նախկին ենթադ-
րութիւնը, թէ ազգերը, անտեսական գործոնի ազդեցութեան
տակ հալւում են իրար մէջ, միաձուլւում և աստիճանաբար աւ-
ելի կենդրոնանալով, կազմում են մեծ ու մեծ ազգեր. թէ այդ
շարժումը դնում է դէպի ընդհանուր կենդրոնացում, դէպի
ազգերի միաձուլում — մի ամբողջ մարդկութեան ստեղծում՝ իր
մի ազգ, «մի հօտ և մի հովիւ»: Սրբեցէք երկրագնդի երե-
սից բաղմադանութիւնը, եթէ կարող էք, սնչապրէք ժամա-
նակն ու սարածութիւնը, և այն ժամանակ ամբողջ մարդկու-
թիւնը կը դառնայ մի ձանձրալի, մի տաղակալի հօմօժէն կամ
միապաղաղ ամբողջութիւն, աղքատ իր նոյն լոկ հանձարեղ
զարգացման մէջ: Այո՛, մարդկային աճող կուլտուրան, գի-
տութիւնը, արագացող ու կատարելագործւող հաղորդակցական
միջոցները որոշ չափով մարդուն ազատում են բնութեան բըռ-
նութիւնից և դնում կախման մէջ մարդուց, բայց այդ ազա-
տութիւնը երբեք չէ կարող լինել բացարձակ, — նա լոկ մասնա-
կի է, յարաբերական:

Բարեբաղդարար ամէնաուղղափառ մարքսիստը, գերմա-
նական մարքսիզմի ներկայ քուլմը, Կ. Կաուցկին թողնում է
ուսուցիչների դօզմը և, կամացուկ, անզգալիօրէն, ոչ Ռէրնըշ-
տայնի նման սագերին գրգռող անդիպլումաս եղանակով, ներ-
մուծում է խոշոր, շատ խոշոր սրբագրութիւն մարքս - էնգէլսի
անտեսական, կամ, ասենք Պլէխանօվի սիրած բառը, — դիա-
լէքտիքական մատերիալիզմի մէջ: Մարքսը և էնգէլսն ընդու-
նում էին ներգործական տարրը միայն անտեսական - արտադը-

րական միջոցները, «վերջին հաշուով տեխնիկան» և բնութիւնը, իսկ կառուցիկն, իր վերջին աշխատութիւններից մէկում գրուած է.

«Նայելով երկրի բնութեանը, նայելով նրա դրացիների եռութեանը, գիւղացիական անտեսութիւնը, միևնոյն տէխնիկայով, կարող է դառնալ հիմք շատ տարբեր հասարակական ձևերի: Հասարակական այդ տարբեր ձևերը կազմուած են այնուհետև, բնականների հետ միասին, յետագայ հիմքերը, որոնք իրենց վրայ բաժնի յետագայ զարգացմանը տալիս են լինքնատիպ ձև» (*):

Այսպէս ուրեմն՝ գիւղացիական անտեսութիւնը, միևնոյն արտադրական միջոցներով, կարող է ծառայել իբր հիմք դառնալու տեսակ հասարակակազմերի, նայելով թէ ինչ բնական պայմաններում է գործում, և նայելով թէ ինչպիսի դրացիներով է օրգանացուած: Ուրեմն՝ բացի տէխնիկայից ու բնական միջավայրից, հասարակակազմի զարգացման վրայ ազդում են դրացիները - դրացի ցեղերը, դրացի ժողովուրդները, ազգերն ու պետութիւնները: Ուրեմն՝ ցեղերի կամ ազգերի փոխադարձ ազդեցութիւնը ևս ծառայում է իբր մարդկային հասարակութիւնների զարգացման վրայ ազդող մի գործոն, ինչպէս տէխնիկան, ինչպէս բնական միջավայրը: Իսկ ի՞նչ են այդ «Nachbarn» ը, այդ դրացիները, եթէ ոչ մարդկային ցեղեր ու ազգեր:

Եթե դեռ այդ տեղ ազգային տարրի ազդեցութիւնը պարզ չէ, ահա ձեզ նոյն աշխատութիւնից մի այլ, աւելի պարզ կտոր:

«Հասարակական նոր դրութիւնը կախուած չէ բարոյական իդէալի որակիտութիւնից, այլ տրւած նիւթական պայմաններից, տեխնիկայից, բնական միջավայրից, տրւած հասարակութեան կամ գոյութիւն ունեցող հասարակութեան դրացիների և նախնիքների յատկութիւնից» (**):

(*) «Բարոյագիտութիւնը եւ պատմութեան մատրիալիստիկական ըմբռնումը» գերմ. բնագիր. եր. 115

(**) Նոյն եր 139.— «դրացիների որակիտութիւնից եւ տրւած հասարակ տեսանկյան նախնիքների յատկութիւնից»:

Ուրեմն՝ բացի դրացիների ազդեցութիւնից, բաց-աշկարայ կայ նաև նոյն «հասարակութեան նախնիքների յատկութիւնը», այսինքն նոյն հասարակութեան ստացած ժառանգական որակը — ազգութիւնը, որովհետև ազգութիւնը, ինչպէս մենք արդէն տեսել ենք, կուտակւած ժառանգութիւնն է մարդկային որոշ խմբի մէջ, պատմա — կենսաբանական զանգւածի էութիւնը:

Պատմութեան մատերիալիստական հասկացողութեան մէջ մտած այդ պատուածքն է, հիմնական այդ ուղղումն է, որ ազգային խնդրի վրայ խիստ ուղղափառ ակնույններով քսան տարի առաջ նայող կ. Կաուցիլուն ստիպեց հիմնականապէս փոխել իր տեսակէտները և ընդունել ազգութիւնն իբր ոչ բուրժուական, այլ կենսաբանական և պատմական մի երևոյթ, նոյն իսկ նախապայման, անհրաժեշտ պայման առողջ դասակարգային զարգացման ու դասակարգային կուլի:

Վերևում ասացինք, որ պատմութիւնը դուռ մատերիալիստորէն ըմբռնող մարքսիստների համար ազգութիւնը ծնունդ է XIV — XVI դարերի կամ բուրժուազիայի: Այդ տեսակէտը յարատևում է այժմ էլ, միայն թէ ազգ բառի վրայ կայցնում են «ժամանակակից» ածականը: Դա միայն մի ձևական հասկացողութիւն է, որի մէջ էական մի թիւրիմացութիւն է թաղնւած: Ազգութիւնը առաջ է եկել մարդկային քաղաքակրթութեան հետ միասին, կամ այդ քաղաքակրթութեան սկզբնական աստիճաններում, երբ կազմակերպւել են քիչ ու շատ յարատև պետութիւններ, որոնք խիստ նպաստել են մանր—մուկ տոհմերին ու ցեղերին միաձուլւելու, միախառնւելու և կազմելու սկզբնական ազգային միութիւններ:

«...Պետական իշխանութեան ընդհանրութիւնն, —ասում է Ելլինէկը, ամենահզօր կերպով օգնել է ազգերի կազմութեանը»(*):

Ու այդ ազգերի կազմութիւնը միայն այն ժամանակ արժանի է «ազգ» անուն, երբ, բացի արտաքին, օրեկոտիվ պայմանից, կրում է իր մէջ նաև ներքին կամ սուբեկտիվ տարր—մի օրգանական ամբողջութիւն, մի կենսաբանական ու պատ-

(*) «ժամանակակից պետութեան իրաւունքը» — եր. 74

մական հանրութիւն կազմելու գիտակցութիւնը: Իսկ լոկ արտաքին, կամ օրեկախ միութիւններ, շատ վաղուց, նոյն իսկ վայրենի ու բարբարոս մարդկութեան մէջ եղել են: Գիտակցութիւնը, այո՛, եկել է ուշ, աւելի բարձր կուլտուրայի հետ միասին, սակայն ոչ կապիտալիզմի շրջանում, ինչպէս պնդում են մարքսիստները, այլ քաղաքակրթութեան սանդուխքի սկզբնական աստիճաններում:

«Օրեկախ, ծագման ընդհանրութեան վրայ հիմնւած մարդկային դանաղան խմբերի միութիւններ, բասային կամ ցեղային միութիւններ, արդէն երևան են գալիս սլաւոնութեան արշաղոյսին, և նոյն իսկ շահ աւելի վաղ: Աղգութեան սուբեկտիվ (ներքին) միութիւնն, ընդհակառակը, իր շնոյթով արդիւնք է աւելի բարձր կուլտուրայի և թէև սաղմային դրութեան մէջ շահ հնուց ի վեր եղել է, բայց իր ամբողջ ուժով երևան է եկել նորագոյն ժամանակներում»: (*)

Գիտնականի այս թափանցող և բաղմակողմանի ու անկաշառ վերաբերումը պակասում է առհասարակ դօգմասիֆնեբին բոլոր հարցերում, մասնաւորապէս ազգային խնդրում:

Աղգութիւնն, այո՛, սաղմային վիճակում կար հին Արեւելքում. «Ազգն հայոց», «Ազգն սլաւոնաց, Պարթևաց» և այլն, կային, բայց, ինչ ասել կուզէ որ այդ աղգութեան գիտակցութիւնը տարրայած, տարածւած չէր ժողովրդական լայն խաւերում: Ստրկատիրական հասարակակազմի մէջ միայն տիրողները, վարինչերը, ստրկատէրերն ունէին իրենց սեփական աղգութեան գիտակցութիւնը, իսկ ստրուկների հսկայական հօտը, իսկ պէքէյական թշուառ դանդաւածները չէին կարող ունենալ այդ գիտակցութիւնը, նրանք հօտեր էին, որոնց անգիտակից ամբողջութիւնը ենթակայ էր հովիւների գիտակից վարչութեանը:

Միջին դարերում ճորտութիւնը նոյն անգիտակից վիճակումն էր աղգութեան վերաբերմամբ և լոկ հոգեւորականութիւնն ու աղնւականութիւնն էր, որ պիտի ունենար այդ գիտակցութիւնը, սակայն նրանք էլ, իրենց դասակարգային ու

(*) - Ելիհէկ, — Նոյն - եր. 75

դասայլն շահերից դրդւած, թագաւորող տների բաժանումնէրըն աւելի սրտերին մօտ էին ընդունում, քան ազգայինը, որի գոյութիւնը թողել էին իրերի բնական ընթացքին:

XI և XII դարերից սկսում է ծնունդ առնել մի դասակարգ՝ բուրգերում, միջնադարեան այդ պարսպապատ մեծ գիւղերում, որ յետոյ դառնում են քաղաքներ, — դրանցում ապրող բնակիչները, որ ապագայում կոչւելու են բիւրդէրներ կամ բուրժուաներ, — ահա դրանք, դանդաղօրէն, աստիճանաբար, սկսում են գիտակցութեան դալ հոգեւորականութեան և ազնւականութեան մի մասի հետ միասին: Այդ երրորդ դասակարգի դարգացման հետ միասին առաջանում են «ազգային պետութիւններ», «ազգային ազնւականութիւն և բիւրօկրատիա», իսկ Լիւթերի սկսած բէֆօրմացիան ծնունդ է ապիսարեւմտեան հոգեւորականութեան ու եկեղեցու ազգայնացման:

Ահա այդ երեոյթների շնորհով՝ ազգութիւնը, որ առաջ լոկ տիրող դասակարգերի սեփականութիւնն էր, աստիճանաբար սկսում է աւելի և աւելի լայն հասարակական խաւերի բաժին դառնալ: Ուրիշ խօսքով՝ որքան հասարակութիւնը դէմօկրատիանում էր, այնքան ազգութիւնը զարթնում, աւելի մեծ թւով անհատների բաժին էր դառնում:

Գալիս է ֆրանսիական մեծ յեղափոխութիւնը: Բուրժուազիան հրատարակում է իր սկզբունքները. «Ազատութիւն, Եղբայրութիւն և Հաւասարութիւն»: Դէմօկրատիզմը լայն չափերով սկսում է գործադրւել: Մարդիկ իրար հաւասար են յայտարարւում թէ օրէնքի առջև, թէ ըստ ծագման: Հնադարեան սարկութեան ու միջնադարեան ճորտութեան տիրապետական դուհիկ ձևերը պաշտօնապէս ջնջւում են և սկսւում է շահագործման ամէնանուրբ ձևը, վարձու աշխատանքը, որը կարող էր միայն «իրաւապէս հաւասար» անհատների մէջ տեղի ունենալ: XIX դարի կէսերին վրայ են հասնում հանրաքւէն, պարտադիր ուսումը, երկաթուղիներն ու շոգենաւերն իրենց հսկայական արագ հաղորդակցութիւնով: Հասարակութեան բոլոր խաւերն սկսում են մասնակցել պետական ու հասարակական բոլոր երեոյթներին: Ժողովրդական զանգուածները գիտակցութեան են դալիս: Ու այդ գիտակցութիւնը վերար-

տադրում է բոլոր ազգութիւններին, առանց բացառութեան :
Նա թարմացնում, իսկական ազգային պետութիւն է դարձը-
նում խոշոր ազգերի գոյութիւն ունեցող պետութիւնները,
ինքնագիտակցութիւն զարթեցնելով տիրող ազգի մէջ :

Նա վերարտադրում է բաժան բաժան, լծի տակ հեծող
խոշոր ազգերին, նրանց պետութեան վերածում. նա զարթե-
ցնում է բոլոր մանրիկ ժողովրդներին, որոնք խարխափում
էին անգիտակից գոյութեան խորշերում և որոնք, հաւանօրէն,
դատաւարում էին կլանելու :

XIX դարը մանր ու խոշոր ազգութիւնների վերածնու-
թեան դարն է, որովհետեւ այդ դարում դէմօկրատիզմն իրա-
կանացաւ, զանգւածները, ժողովրդական լայն խաւերն առաջին
անգամ եկան սեփական գոյութեան և իրաւունքների գիտակ-
ցութեան :

«Ազգային ինքնագիտակցութիւնն անխղելիօրէն միաձուլ-
ւած է աշխատաւոր զանգուածների դասակարգային գիտակ-
ցութեան հետ», ասում է աւստրիացի սօցիօլօգ Գուլմպօլիշը : (*)
Նապօլէօնի ժամանակ Ֆլանդրիայի աղնւականութիւնը բոլորովին
ֆրանսիացել էր, այն ինչ գիւղացիութիւնն ու բանւորութիւնը
մնացել էին դերմանական ուղևու իստում էին նրանց մի գաւա-
ռաբարրաւով : Պրուսական Լեհաստանում աղնւականութիւնն
ու հողւորականութիւնը սրուսացել, բիամարկեան կրծող բէժի-
մից այլասերւել, անբարոյականացել էր. նայն իսկ նրա արմա-
տական աղնւականներն, ինչպէս Պօսադօլսկիները ու Պօսթէլս-
կիները, ջանք էին գործ դնում երեւոյր զուտարիւն սրու-
սացիներ. նրանք հատան նայն իսկ սրուսական նախարարի աս-
տիճանին, նախարարական աթոռի տիրացան : Բայց հաղոր-
դակցութեան արագութիւնը, դպրոցները, գրականութիւնը,
աշխատաւորական կազմակերպութիւնները կամաց - կամաց XIX
դարի կէսերում բաց արին աշխատաւորութեան աչքը. մի կող-
մից նրան տւին դասակարգային ինքնագիտակցութիւն, իսկ

(*) Գուլմպօլիշ — «Ազգայնութիւնը եւ միջազգայնութիւնը XIX դա-
րում» — Երես 39

միւս կողմից՝ վերարտադրեցին նրանց մէջ քնած ազգային զգացումը :

«Երբ Բիամարկն ինքն իրեն խաբոււմ էր, ասում է մի լեհական բանւորական լրագիր, որ ինքը ճզմել էր լեհական կուլտուրան, երբ նա ասում էր, որ «լեհ ժողովուրդը գոհ է պրուսական կառավարութիւնից», — նա աչքաթող էր անում աշխատաւոր դասակարգերը : Բիամարկի և իր նմանների համար ամբողջ Լեհաստանը մարմնացած էր աղնուականութեան մէջ : Եւ երբ պրուսական սիստէմին յաջողեց անբարոյակահայցնել և թուլացնել աղնականութիւնն ու հողւորականութիւնը՝ սրաշատններ ու տիտղոսներ բաժանելու ճանապարհով, բոլոր համագերմանական հայրենասէրներն ասում էին, որ «Պրուսիան գերմանացրել է լեհերին» : Սակայն մինչ այդ, նոր ոյժը կարողացաւ աճել, ոտի կանգնեց Լեհաստանի աշխատաւոր զանգուածը, որ եկար դարեր տարիութեան մէջ էր զեզերւում : Նրա համար ազգային զգացմունքը դատարկ ֆրազ չէ, նրան դիմադրութիւնն ամէն անասի ազգային տարկացման՝ չէ կարելի կտարել ոսկու կոյտերով : Այդ պատճառով բանւոր ժողովուրդը գերմանացնելու ճգաւումը պիտի ծնեցնէ երկարատև և ծանր կռիւ» (*):

Նոյն երևոյթը նկատոււմ է Րուսիանների մէջ, որոնց աղնականութիւնը 16, 17 և 18-դ դարերում մասամբ անցել էր լեհերի, մասամբ ռուսների կողմը, իսկ ժողովուրդը, — դիւզացին ու բանւորութիւնը մնացել էին ռուսին : Նոյնը նկատոււմ է և սլովէնների մէջ, որոնց դիւզացիները մշտական ապստամբութեան մէջ են եղել իրենց գերմանացած աղնականների դէմ 8-դ դարից սկսած մինչև 19-դ դարը : Աւելորդ է ասելը, որ Իրլանդիայում էլ կրկնւել է նոյն պատմութիւնը : Եւ մի՞թէ մասամբ նոյնը չէր մեղանում ու վրացիների մէջ. նրանց աղնականութիւնը և մեր խոշոր բուրժուազին չէին, որ ամէնից առաջ սկսեցին «մայրենի գուեհիկ լեզուն» թողնել, ռուսերէն խօսել, ռուսական «bon ton» ընդունել, նոյն իսկ ազգանուններն ու անունները ռուսացնել, և աշխատաւոր զանգուածն ու

(*) Գուևայլովիչ—նոյն, Երես 40

նրա իդէօլոգները չէին, որ եկան այդ թեթեամիտ հոսանքի առաջն առնելու . . .

Այո՛, XIX դարի կէսերում ազգային դէմօկրատիական շարժումը, որ անհրաժեշտ նախապայման է ամէն տեսակ դասակարգային—սոցիալիստական շարժման, — աստիճանաբար դորացաւ ու հասաւ գործնական իրականացման դեռ այն ժամանակ, երբ գիտնականները չէին կարողացել մինչև իսկ, ինչպէս հարկն է, բնորոշել նրան :

«Նախ քան նրան որոշելը, — դրում էր հռչակաւոր հերոս Կոչուտ Լայոսի որդին — Անդրէ Կոչուտը, — նոր սկզբունքը (ազգային), դեռ երէկ միայն ծնւած, արդէն ցնցում է արար-աշխարհը: Նոր դօզման այնպէս պինդ տիրել է գիտակցութիւնները, որ անպայման անհրաժեշտ է հաշտի առնել նրան: Նա շարժում է թագաւորներին և ժողովրդներին, և հաւանօրէն՝ նրանցից շատերը, որ վանում են նրան, նախազգում են, որ աշխարհը նրան է պատկանում» (*):

Եւ այսպէս՝ — դէմօկրատիզմի ու դասակարգային գիտակցութեան հետ միասին զարթնում ու վերատեղծւում է ազգային գիտակցութիւնը: Դեռ այդ քիչ է, մենք կասենք, որ ամէն մի դասակարգային շարժում ազգային է: Պրօլետարիատ ընդհանրապէս՝ գոյութիւն չունի. նա մի սոցիօլոգիական վերացական գաղափար է, մի արատրակիօն: Իրապէս, կեանքի մէջ գոյութիւն ունի ֆրանսիական պրօլետարիատ, գերմանական, ռուսական, հայկական և այլն: Եւ ամէն ազգութեան պրօլետարիատ իւրատեսակ է ըմբռնում իր դասակարգային շարժումը, իր շահերը, իր ձգտումները, նոյն իսկ իր սոցիալիզմը: Ուրիշ կերպ լինել էլ չէր կարող. այդ ազգութիւնների թէ՛ ներքին և թէ՛ արտաքին պայմանները (օբէկտիւ և սուբէկտիւ) իրարից զգալիօրէն տարբեր են, ուրեմն և նրանցում թաւալւող դասակարգային բոլոր շարժումները պիտի լինեն տարբեր իրարից այն չափով, ինչ չափով որ պայմանների ընդհանուր գումարն է տարբեր: Նոյն իսկ սոցիալիզմի վարդապե-

(*) André Cochute. - «Des Nationalités», - «Revue Des Deux Mondes», 1866 թ, էր 690

տութիւնը զանազան աղգութիւնների գրկում ենթարկւում է տարբեր բացատրութիւնների և տարբեր մեկնաբանութիւնների : Թէ սոցիալիստական շարժման արագութիւնը (տէմպը) և թէ տաքսիքական տարբերութիւններ զանազան աղգութիւնների պրօլէտարական կազմակերպութիւններում աչքի են ընկնում արևի լոյսի նման :

Պրօֆէսօր Զօմբարտը (*) շատ յաջող նկատում է , որ սօցիալիզմի բնոյթը տարբեր է զանազան աղգերի մէջ : Մինչև անգամ դասակարգային և սնտեսական ամէնաակններև ու սրբող շահերը չեն կարողանում ոչնչացնել իրենց աղգային բնոյթը . նրանք , լինելով զուտ դասակարգային ու սնտեսական շահեր , ամէնամի աղգի գրկում արտայայտւում են յատուկ աղգային ձևով :

Նոյն խոստովանութիւնը մենք զանում ենք նաև չեխ պրօֆէսօր Մասարիկի մօտ : (**) Ռուս անարշիտաները-Բակունին , Կրասոսկին և այլն , յաճախ բաժանում են սօցիալիստական շարժումը երկու տեսակի - բօմանական և դերմանական . մէկը կատաղի յեղափոխական բնոյթով ու արագութիւնով , իսկ միւսն աւելի սառը և էւօլիւսիօնիստական (բարեչըջական) գոյնով : Կրասոսկինի կարծիքով , սլաւոնական աղգերի պրօլէտարիատի համակրութիւնն աւելի ֆրանսիական աղգային սօցիալիզմի կողմն է , որովհետև նա աւելի յեղափոխական է :

Եթէ ուշադրութիւնով քննենք զանազան աղգութիւնների սօցիալիստական շարժումները , մեր աչքին կընկնի հետևեալ երևույթը . որքան մի աղգի մէջ պրօլէտարիատն ու նրա ղեկավարներն անդարգացած են , որքան սօցիալիստական շարժումը նոր է , այնքան աւելի սարկօրէն են փոխ առնւած կուսակցութիւնների ծրագիրները , նոյնքան աւելի կապիօրէն են ընդօրինակւած դասակարգային կուլի նշնարանները , մէթօղները , տաքսիքը և այլն : Իսկ որքան պրօլէտարիատն ու նրա իդէօլօգներն աւել-

(*) «Հասարակական շարժումը XIX դարում» գրքի «Աղգային առանձնայատկութիւններ» գլուխը :

(**) Տես Մասարիկի «Մարքսիզմի փիլիսոփայական և ընկերվարական հիմունքը» գրքի երես 395 - 396 .

լի դարգայած , աւելի փորձւած ու խնայուրոյն են , այնքան աւելի դասակարգային շարժումը դառնում է խնայատիպ , ընդունում տեղական կամ աղգային բնոյթ և դասակարգային կուսակցութիւնը վեր է ածւում աղգային դասակարգային կուսակցութեան : - Ուրեմն՝ որքան որ գիտակցութիւնը , կրթութիւնը , գիտութիւնն աճում ու տարածւում են ժողովրդի աւելի և աւելի լայն խաւերի մէջ , այնքան աւելի բողբոջում , փթթում է աղգութիւնը , այնքան աւելի նա նոր ոյժ է ստանում :

«Սյն չափով , ինչ չափով որ կը վերանայ մարդու կեղեքումը մի ուրիշ մարդու ձեռքով , - աւած է Մանիֆէստում , - կը վերանայ և մի աղբի կեղեքումը միւս աղբին : Երբ կոչնչանայ աղբի ներսում դասակարգերի հակասութիւնը , այն ժամանակ կոչնչանայ և աղբերի միջև եղած թշնամութիւնը» :

Ինչ կասկած , որ «աղբերի միջև եղած թշնամութիւնը» «կը վերանայ , երբ կը վերանայ դասակարգերի հակասութիւնն աղբի ներսում» , այսինքն՝ երբ կը վերանան դասակարգերը , երբ կը կազմակերպուի մի ապագա դասակարգային հասարակութիւն , երբ կիրականանայ սոցիալիզմը - բոլոր մարդիկ կաշխատեն և բոլորն էլ կը վայելեն իրենց աշխատանքի պտուղը : Սյն , այդ ժամանակ կը վերանան դասակարգերը և աղբերի միջև եղած թշնամութիւնը , բայց չեն վերանայ աղբեր : Նրանք կը լինեն , միայն թէ նրանց միջև թշնամութիւն ու ներհակութիւն այլևս գոյութիւն չի ունենայ :

Աւելորդ չենք համարում այստեղ առաջ բերել Փ . Ժօրէսի գեղեցիկ մտքերն այդ առիթով , արտասանւած Հէրովէի ապագային գաղափարների դէմ - մի մեծ միտինդում : Հռէտօրը նախ ենթադրում է , որ կօմմունիզմն իրականացել է , տարածւել ամբողջ մարդկութեան վրայ և ամէն տեղ սրբել , ոչնչացրել է ցեղերի ու դասակարգերի հակամարտութիւնները , «վերջապէս , ենթադրում է հռէտօրը , - երկրագնդի օրերի պայծառութեան և գիշերների մթութեան մէջ շուտ գալուց ի վեր առաջին անգամ լինելով՝ գոյութիւն ունեն ոչ ևս իրար ջախջախող մարդկութեան բեկորներ , այլ միայն մի մարդկութիւն՝ գիտակից , կազմակերպւած , եղբայրական , ինքն իր տէրը և

բնութեան տէրը դառնալ ձգտող» : Ու հարց է տալիս Փօրէսը .
«Մարդկային այս իրականացած իդէալի մէջ , այս հաստատուած
ու կազմակերպւած մարդկային ամբողջութեան մէջ մի՞թէ հայ-
րենիքները պիտի անհետանան : Օ՛ , այո՛ , հայրենիքները անհե-
տանում են իբր անվատահութեան , տարամերժութեան , փո-
խադարձ ճնշման ոյժ , բայց յարատեւում են երկու կերպ . նախ՝
ինչպէս ինքնատիպ հանձարների կուտակում . - վաղւան կօմմուն-
նիտա մարդկութիւնը դարձանալի աղքատ կը լինէր , եթէ նա
լինէր միօրինակ : Բայց նա այդպէս չի լինի . նա կը ժառանգէ
ազգային հաճարների բազմադանութիւնը , իհարկէ , ներդաշ-
նակելով նրանց : Ինչպէ՞ս որ անհատներն իրենց ինքնատիպ
յատկութիւններով և իրենց այլադանութիւնով չը պիտի լուծեն
սօցիալիստական հասարակարգում , այլ ընդհակառակը , այն
ժամանակ էլ պիտի ձգտեն ամրապնդելու իրենց բնաւորու-
թիւնների ինքնատիպութիւնը - միայն իրար հետ աւելի ներդաշ-
նակելով , նոյնպէս և այն պատմական անհատականութիւնները ,
որոնք կոչւում են հայրենիք . Անգլիական հայրենիք , Գերմա-
նական , Ֆրանսիական , Իտալական , Ռուսական հայրենիքներ ,
վաղն էլ Չինական հայրենիք , երբ դեզին մարդկութիւնն
ազատի սպիտակների բռնակալ խնամակալութիւնից . . . (բուն
ժափահարութիւններ) . բոլոր այս հայրենիքները , պատմու-
թեան կերտած իրենց բարոյական անհատականութիւնով ,
իրենց լեզուով , գրականութիւնով , կեանքն ըմբռնելու իրենց
յատուկ եղանակով , իրենց աւանդութիւններով , յոյսերի յատուկ
ձևով , իրենց կրքերի , ոգու , հանձարի առանձնայատուկ
դարձւածներով , - բոլոր այս անհատականութիւնները պիտի
կազմեն վաղւան կօմմուննիստական մեծ մարդկութիւնը , որը չը
պէտք է լինի միօրինակ , մի անապատ , որի մէջ մարդկային
միլիօնաւոր հիւլէները , չորացած , անբերրի , բաղդի բերմունքով
տարուբերւելին հողմերի ուղղութեան համեմատ . ընդհակառա-
կը՝ - նա պիտի լինի մի մեծ միութիւն , երկրագնդի նման
խորհուրտ , բայց նրա նման լուսաւոր տարածութիւնով չը ջա-
պատուած , ուր պիտի ճառագայթէ եղբայրական մարդկութեան
մի և անբաժան գաղափարը » :

Այո՛ , չեն լինի հայրենիքներն իբր պետութիւններ - իրենց

սահմաններով, բերդերով, սահմանապահ զորքերով ու թնդա-
նօթներով, բայց կը լինեն ազգերն իրենց բնակութեան իսկա-
կան վայրերով, որոնք միակ գլխականօրէն ճանաչելու հայ-
րենիքներն են, — ազգերը, որոնք ճակատագրական անհրաժեշտ
հետեւանքներն են երկրի վրայ տիրող պայմանների բնական
բաղմազանութեան :

Այն մտածողները, որոնք մարդկային պատմութիւնը հա-
մարում են միայն ու միայն դասակարգերի հակամարտութիւ-
նից հիւսւած մի երևոյթ, որոնք չեն նշմարում ազգերի
հակամարտութեան ոչ նւազ ազդեցիկ առանցքը նոյն պատմու-
թեան մէջ, — այդ մարդիկ կարծում են, թէ մարդկութիւնը
բաղկացած է լոկ դասակարգերից և այդ դասակարգերի ու մի-
քանի թագաւորողների շահերի պաշտպանութեան համար ստեղ-
ծւած պետութիւններից :

Նրանց կարծիքով՝ մարդկութիւնը, բացի այդ երկու
բաղադրիչ տարրերից, այլ ևս ոչ մի տարր չունի, չունի ոչ մի
ուրիշ արտայայտութեան ձև : Իսկ այդ երկուսն էլ անպայման
պիտի չքանան, երբ միանգամ կը վերանայ մարդը մարդուն
կեղեքելու սկզբունքը : Իրականացաւ սօցիալիզմը, չը կայ այլ
ևս կեղեքման ընթուումը, չը կան դասակարգեր, ուրեմն՝ կը
մնայ մի և միակ մարդկութիւն, կազմւած միապաղաղ աշխա-
տող անհատներից : Իսկ բնական հետեւանք է տնտեսական մա-
տէրիալիզմի նեղ միակողմանիութեան :

Սակայն մենք գիտենք, որ մարդկութիւնն ունի տնտե-
սական և քաղաքական շերտաւորումներ, կան պետութիւններ
ու դասակարգեր : Բայց կան և ազգեր, որոնք արտայայտիչ չեն
տնտեսական միտումների, որէնք ամփոփում են մի խումբ
մարդկանց դարերով կուտակւած ֆիզիքական, մարմնակազ-
մական և գաղափարային ժառանգականութեան արդիւնքները,
մարդկանց բոլոր անհատների, դասերի ու դասակարգերի
նմանարանական տարրերը : Երբ վերանում է կեղեքումը մի
դասակարգի ձեռքով կատարւող, բնականօրէն կը վերանայ
նաև այդ երկու կեղեքող և կեղեքւող խմբերի տարբերութիւն-
ները նիւթական բոլոր հարցերում, կեղեքում է մի անհատ
միւսին, մի դասակարգ միւսին, թէ մի ազգ միւսին, այդ

միևնոյնն է : Բայց երբ խմբակցութիւնների գոյութեան իրաւունքը լոկ նիւթական շահերի մակարդակը չէ, այլ կան և այլ տեսակի - բարոյական ու մտաւոր կամ իդէօլօգիական շահեր, այն ժամանակ կեղեքման սկզբունքի վերացուելը երբէք չէ կարող առաջ բերել այդ վերջին տեսակի հիմքերի վրայ ամրացած մարդկային բաժանումների ոչնչացում :

Վերջապէս ո՞վ է ասում, որ կեղեքումն աշխարհիս վրայ կատարւում է միայն մի ձևով - դասակարգային արտայայտութիւնով : Սմէնսին ոչ. միայն մի դասակարգ չէ, որ կեղեքում է մի այլ դասակարգի : Բայցի դրանից կայ և մի այլ տեսակի, կարելի է ասել՝ աւելի վատթար կեղեքում, քան մի դասակարգի կեղեքելը միւսին : Կայ ազգային կեղեքում, - երբ մի ազգ՝ ախրողը - կեղեքում է մի ուրիշ ազգի, - ախրւածին : Ռոքան դարեր գերմաններն Աւստրիայում կեղեքել են չեխերին և ուրիշ սլաւօնական ցեղերին, մաջարները կեղեքել են սերբերին, խարւատներին ու միւս մանր սլաւօնական և այլ ցեղերին. իսկ գերման ու մաջար միասին ի՛նչպիսի անսիրտ կեղեքման են ենթարկել հրէաներին, - մարդկութեան այդ սպարիաներին : Իսպանիայում դարեր շարունակ նախ մաւրները կեղեքում էին իսպանական ժողովրդներին ու հրէաներին, իսկ յետոյ արդէն իսպանացիներն սկսեցին կեղեքել թէ՛ մաւրներին և թէ՛ նոյն հրէաներին : Եւ պիտի նկատել, որ վերջիններիս կեղեքումը ու հաղածանքը շահ աւելի խիստ ու բարբարոս էր, քան արարներինը. ու՞մ ծանօթ չեն ինկւիզիցիան (հաւատաքննութիւնը) ու ճիզւիտները, մարդկային հրէշաւոր տանջանքի այդ սոսկալի արտայայտութիւնները : Մինչև օրս մենք տեսնում ենք թէ Ռուսիայում և թէ Աւստրիայում լեհերին կեղեքւած իբր ազգային ամբողջութիւն ուսաների և գերմանների ձեռքով, այն ինչ միաժամանակ մենք նկատում ենք, որ լեհերն էլ, իրենց կարգին, կեղեքում են իրենց երկրում բնակութիւն հաստատած բազմաթիւ հրէաներին : Այդպիսի օրինակներ բազմաթիւ են եղել թէ պատմութեան ընթացքում և թէ այսօր, մեր աչքի առջև :

Սակայն ո՞վ է այդտեղ կեղեքողը. մի ազգի ամբողջութիւնն է կեղեքում միւս ազգի ամբողջութեանը : Երբէք :

Տիրողը, կեղեքիչը հանդիսանում է միշտ տիրող ազգի, ուժեղ ժողովրդի մէջ մի շերտ — բուրժուազիան, ազնւականութիւնն ու բիւրօկրատիան: Այդ հասարակական խաւերը, կեղեքելով, ըստ ընդունւած կարգերի, իրենց ազգի ներսում գտնւող բանւոր, գիւղացի և այլ աշխատաւոր տարրերին, միաժամանակ կեղեքում են նաև հոգատակ, տիրւած ազգերի ամբողջութեանը, — թէ բուրժուազիային, թէ հողատէրերին և թէ, մանաւանդ, աշխատաւորութեանը: Այդ կեղեքումը կատարւում է այս կամ այն արտօնեալ վիճակով, այս կամ այն առաւելեալ դրութիւնով կամ սրբիւկէգիայով:

Վերջնակէք մի քանի օրինակներ:

Երկա՛ր տարիներ է Ս. Լատրիայում Գերմանների և չեխերի մէջ ազգային կատաղի կռիւ է:

Երկու կողմից էլ դարմանքի արժանի եռանդով մարդիկ կուււում են, օրինակ, այն քանի համար, թէ մի սափրիչի խանութի ցուցանակը սխախ գրւի չեխերէ՞ն թէ գերմաներէն, կամ բանաւորում գինւորաց անունը կարդալիս, չեխ զինւորը սխախ «hier» («այստեղ» Գերմաներէն) սլատասխանէ, թէ՞ սխախ «zdé» ասէ («այստեղ» չեխերէն): Թւում է, թէ այնպիսի անմեղ բաներ են այս բոլորը, որ ջանալ նրանց տալ անտեսական բացատրութիւն՝ անկարելի է: Բայց ոչ. մարքսիստներն այս ազգային շահերի ընդհարման մէջ էլ տեսնում են Մարքսի ասած «Das in's ideelle eingesezte Materielle» — «խղէականի մէջ նստած նիւթականը»: Նրանք ազգային և կուլտուրական այդ կռիւը բացատրում են գերմանական և չեխական երկու բուրժուական բանակների շահերի մրցումով: Որքան շատ չեխերէն խօսող լինի, ասում են նրանք այնքան, աւելի մեծ կը լինի չեխ բուրժուազիայի յաճախորդների թիւը և ընդհակառակը: Ազգութիւնների կռիւը գերմանների ու չեխերի միջև ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ շուկան ընդլայնելու կռիւ երկու կողմից էլ: Այսպիսով, համաձայն հին մարքսիստական տեսակէտի, ազգային տարրն ամէն տեղ և ամէն ժամանակ հարւում է մատէրիալիստական կամ տնտեսական տարրի մէջ, չը տալով ոչ մի անվերլուծելի, ոչ մի անմարսելի բան:

Այդպէ՞ս է ասդեօք իրականութեան մէջ : Ոչ , պատժա-
խանում է ժխտութիւնն : (*)

Մի րոպէ ենթադրենք , որ երկու ազգութիւններ չը կան .
չեն կուռում գերման և չեխ ազգերը , այլ դրանք մի ազգ են
և նրանց ներսում մրցում են իրար հետ երկու խումբ բուր-
ժուաներ : Դա , անշուշտ , կը լինէր դասակարգային կռիւ-
բուրժուադիայի ներսում : Սակայն քաղաքասնտեսութեան մէջ
բացարձակ ճշմարտութիւն է , որ ներդասակարգային կռիւն
լնդուռում է հասարակ մրցման բնայթ , անհատական արտայայ-
տութիւն : Ամէն մի արտադրող , իր տանը նստած , մտածում է
միայն մի բան . ի՞նչպէս լայնացնէ և աւելի շահաւէտ դարձնէ
իր սեփական գործը : Տեսնասական կեանքի մէջ ամենեւին գոյու-
թիւն չունի «կանդնած վիճակ» . կապիտալը կամ աճում , դար-
գանում է , կամ նւազում , քայքայւում եթէ նրա բացարձակ
չափը տասնեակ ասրիներ նայնն է մնում , դա նշանակում է , որ
նա յետադիմում է , որովհետեւ չորս կողմում միւսներն աճում
են ու լնդարձակում իրենց գործերը . իսկ աւելի խոշոր ձեռն-
արկութիւնն անպայման աւելի արդիւնք է տալիս և կառող է
մանրին այսօր կամ վաղը կկանել , յաղթահարել մրցման մէջ :
Ուրեմն՝ նայն դրամադրուիսը համեմատաբար մանրանալով , աւե-
լի երկիւղի մէջ է , կկանւելու , չքանալու , կտոր լնքնելու
երկիւղի մէջ : Այդ երկիւղը հրամայօրէն ստիպում է բոլոր կա-
պիտալիստներին մտածել մեծացնելու մասին իրենց կապիտալ-
ները , իրենց ձեռնարկութիւնները : Եւ որովհետեւ ներկայ
կապիտալիստական կարգերում ոչ ոք չէ կարող որոշել շուկայի
պահանջի չափն , այդ պատճառով ամէն մի արտադրող աշխա-
տում է արտադրել որքան կարելի է շատ , լարել իր ուժերն
ստեղծելու համար բարիքներ ու արժէքներ հասարակութեան
համար , - ապրանք , ծախելու նպատակով : Ամէն մի արտադրող ,
չը գիտենալով ոչ համաշխարհային շուկայի պահանջը , ոչ էլ այն
թէ որքան են արտադրում ուրիշները , ջանք է գործ դնում մե-
ծացնելու իր արտադրութիւնը : Սա է որ կոչւում է արտադր-
րական անիշխանութիւն , որը ծնունդ է տալիս գերարտադրու-

(*) «Սերայի» երկրորդ ժողովածուն - «Տնտեսական մատերիալիզմը եւ ազգա-
յին հարցը» - յօդ. - եր , 65.

թեան (surproduction) և կրիզիսների կամ ճգնաժամերի :

Տնտեսական կեանքի կապիտալիստական կազմի այս անխուսափելի գիծը դարձնում է բուրժուա դասակարգի ամեն մի անդամին մահացու հակառակորդ միւս բոլորին՝ ի հարկէ լոկ արտադրութեան, վաճառման, զուտ արդիւնք ստանալու գործում : Իսկ երբ հարցը վերաբերում է քաղաքական ու հասարակական պահանջներին, անպայման նրանք միասին են շարժւում, միասին են գործում ամէն տեղ, իբր միատեսակ շահերի տէր անհատների հաւաքածու կամ իբր մի դասակարգ, ընդդէմ միւս բոլոր հակադիր շահեր ունեցող դասակարգերի, դասերի, խմբակցութիւնների և անհատների :

Բուրժուազիայի դասակարգային այդ բնոյթը պարզելուց յետոյ, անոյնինք մեր ենթադրութեանը : Ասենք թէ չեխ և գերման չը կայ, և մրցում են միւսնոյն ազգի բուրժուաները : Ի հարկէ կայ ներկայում կատաղի մրցում կապիտալիստական դահաղան խմբակցութիւնների միջև — նոյն դասակարգի ներսում խոշոր կապիտալիստները մրցում են միջակների ու մանրերի դէմ, միջակները խոշորների ու մանրերի, իսկ վերջիններս էլ միջակների ու խոշորների դէմ : Սակայն ենթադրենք, որ բուրժուան էլ խոշոր կապիտալիստներ են և մրցում են իրար դէմ : Այստեղ արդէն դառնում է զուտ ներդասակարգային մրցում, որ անպայման ստանում է զուտ անհատական բնոյթ : Այդ մրրցումը երբեք, ոչ մի դէպքում չէ կարող վերածւել դասակարգային նոյն իսկ դասային մրցման. նա չէ կարող խոշոր բուրժուազիային, օրինակ՝ խոշոր ֆաբրիկանաներին, բաժնել երկու դասի կամ ստեղծել նրանցում երկու ազգային խմբեր : «Դասակարգի ներսում, ասում է Փիալօվսկին, նրանք կարող են կատաղօրէն իրար օձիքից կաշկել և իրար բերնից պատառը խլել, բայց այդպիսի կռիւը երբեք չէ կարող դուրս գալ տնտեսական ձևերից և զուտ սնտեսական միջոցներից : Այդ մրրցող բուրժուաներից ոչ մէկը երազել անգամ չէ կարող, որ ինքը մի կերպ իրաւական առաւելութիւն ձեռք բերէ միւսներից կամ իրենց մի մասը կաղմակերպւին և ձեռք բերեն որոշ իրաւունքներ, որոնցից միւսները զուրկ լինեն, կարող չը լինեն նոյնը ձեռք բերելու : Ինչ կասկած, որ այդ խոշոր գործարա-

նատէրերի մի մասը կարող է տրեօտ կաղմել, զանազան խորամանկութիւններ անել. դաւեր ու ականներ նիւթել հակառակորդների դէմ, սակայն երբեք որեէ իրաւական առաւելութիւն չէ կարող լինել այս ու այն անհատի կամ խմբակցութեան համար. նրանք բոլորն էլ հաւասար են օրէնքի առջև:

Բայք այժմ ենթադրենք, թէ մեր վերացրած ազգային տարրը նորից ներս է մտնում: Ի՞նչ կը լինի այն ժամանակ: Չեխ խոշոր բուրժուազիան կը կաղմակերպւի առանձնապէս, գերմանականն էլ իր համար, և այդ երկու ազգային խմբակցութիւնները կը ջանան անպայման իրենց կողմը գրաւել իրենց ազգութեան բոլոր անհատներին, ձեռք բերել այս կամ այն բացառիկ, արտօնեալ դրութիւնն իրենց ազգի համար և այլն: Օրինակ՝ մի Տիմօշկին Պետական Դումայում կառաջարկէ սահմանափակել Կովկասեան ասելի ազգերի իրաւունքը հողեր գնելու, գործարաններ բանալու, նաւթահողերը պետութիւնից կապալով վերցնելու. . . և այդ բոլորը տալ «Իսկական ռուսներին», որովհետեւ նրանք են իրենց արիւնտով ներկել Կովկասի լեռներն ու դաշտերը, որովհետեւ նրանք են միակ իսկական հայրենասէրները, հայրենիքի համար զոհողները:— Ակներե է որ այստեղ, անտեսական խնդիրների վրայ աւելացաւ մի նոր տարր, — ազգայինը, որը դալիս է խտտացնելու և մի քիչ տարբեր դոյն տալու տեղի ունեցող անտեսական կուլին: Ի հարկէ կարելի է պնդել, որ այստեղ ազգայինը լոկ դիմակ է, քողարկելու համար զուտ անտեսականը կամ դասակարգայինը: Ինչ կասկած, որ այս կամ այն անհատների կողմից կարող է նա ծառայել իբր բացարձակ դիմակ, իսկ ուրիշների կոմից նա դիմակ չէ, այլ ամենաանկեղծ ու մաքուր համոզում, — ազգային զգայմունքի արտայայտութիւն, որը, այս դէպքում խիտ համապատասխան է մրցողների զուտ անտեսական շահերի:

Այժմ վերցնենք մի այլ դէպք, երբ անտեսական շահերն ու ազգայինը, նախընթացի նման, չեն համապատասխանում, այլ կամ հակասում են կամ, լաւագոյն դէպքում, անտարբեր են մրցողների համար:

Ասենք թէ մի ազգութեան մանր բուրժուազիան մրցում է միւս ազգութեան խոշոր բուրժուազիայի դէմ, կամ մի ազգի

գիւղացիութիւնը մրցում է միւս ազգի «չխախտայի», բարօն-
ների, ազնւականութեան կամ խոշոր կալւածատէրերի դէմ :
Մրցող մանր բուրժուազիան կամ գիւղացիութիւնը խառնում
են իրար տնտեսական և ազգային շահերը . նրանք պահանջում
են , օրինակ՝ գերման բարօնութեան վերացում , լեհական ջը-
լխախտայի ոչնչացում և այլն : Նրանց պահանջների մէջ շեշտը
ւում է ազգային տարր , բայց ամէն մի մարքսիստ ձեզ կասէ ,
որ այդ ազգային տարրը դիմակ է՝ ծածկելու համար մանր
բուրժուազիայի դասակարգային շահերը . ի՞նչ չեխ , ի՞նչ լեհ ,
կամ գերման . այստեղ մրցում են լոկ մանր ու խոշոր բուր-
ժուաներ , — զուտ դասակարգային մի երևոյթ , որը նետել է
իր ուսերին ազգային իդէալական թիկնոյր . — «Das' in's ideelle
eingesetzte Materielle» , կրկին Մարքսի խօսքերը — իդէականի
մէջ նստած նիւթականն է դա :

Այժմ աւելի խորը թափանցենք այդ շարժման մէջ , չը
մնանք մակերևոյթի վրայ , խնչպէս մարքսիստներն են անում ,
իհարկէ իրենց դաւանած վարդապետութեան միակողմանի և
հեշտ բնոյթի համեմատ :

Ի՞նչ է ուղում ճնշուած ազգի մանր բուրժուազիան կամ
ասենք , գիւղացիութիւնը : Մի՞թէ նա պահանջում է այնպիսի
օրէնքներ , որոնք այլևս բացարձակ անհնար դարձնէին խոշոր
բուրժուազիայի կամ հողատիրութեան երևան դալը : Ո՛չ : Եթէ
այդպէս լինէր , դա կը լինէր զուտ դասակարգային տնտեսա-
կան պահանջ , թէ և բացարձակ անմիտ , որովհետև քանի կայ
կապիտալիստական կամ ներկայի մասնաւոր սեփականատիրա-
կան հասարակակազմը , այդպիսի պահանջները կը մնան միշտ
անիրագործելի , մեռած տառ , — մեռած ու մեռնելու դատա-
պարտւած դասակարգերի անմիտ ու անիրականանալի պահանջ-
ներ : Բայց այդ չէ ասում կեղեքւած հասարակութեան , լծի
տակ եղող ազգի մանր բուրժուազիան ու գիւղացիութիւնը :
Նրանք չեն պահանջում առհասարակ հողատիրութեան ու խո-
շոր կապիտալիզմի վերացում , այլ միայն վերացում , օրինակ ,
գերման խոշոր կապիտալիստների ու բարօնների , և նրանց փո-
խարինումն , օրինակ՝ չեխ խոշոր կապիտալիստներով ու հողա-
տէրերով : Աշկարայ է , որ այստեղ ազգային տարր կայ . մի

ազգային միութիւն ձգտում է իր կողմը գրաւել այս կամ այն տնտեսական շահերը: Ազգային սկզբունքն է, որ մրցման է դուրս եկել տնտեսական հողի վրայ: Այդ կուսի միջից հանեցէք բոլոր տնտեսական շահերը, անաղայման տակին կը մնայ մի անվերլուծելի տարր մարքսիստների համար — ազգային տարրը:

Բերենք մի երրորդ օրինակ: Մարտէյլում խտալացի բանւորները մրցում են տեղական զուտարիւն ֆրանսիացի բանւորների դէմ, կամ ժընէվում նոյն խտալացի բանւորութիւնը մրցում է զւիցէրացի բանւորների դէմ. իսկ Միացեալ - Նահանգներում հայ բանւորները մրցում են տեղացի բանւորների դէմ: Մենք չենք առաջ բերում չինացիների մրցումը եանկինների դէմ, կամ ֆէլլահների մրցումն խտալացիների և յոյների դէմ, որովհետեւ այստեղ օրավարձի չափերի սարքերութիւնը, կուստուրական խոշոր տարրերութիւնից առաջացած, կարող են շփոթել տնտեսական սրատաշխարհայեաց ունեցողներին: Մենք վերցնում ենք իրար քիչ ու շատ հաւասար կուստուրայի դաւաւանների, ինչպէս խտալացի և ֆրանսիացի բանւորների: Յաճախ, շատ յաճախ ֆրանսիացի և զւիցէրացի բանւորութիւնը բողոքում է եկւոր խտալական բանւորութեան դէմ, որ իրենց ձեռից խլում է գործը, ուրեմն մի կտոր հացը: Վերլուծենք այդ երևոյթը: — Թէ ֆրանսիայում և թէ Զւիցէրիայում կայ բանւորների մի ահագին պահեստի բանակ, անգործ, գործազուրկ բանւորներ: Ոչ մի ֆրանսիացի բանւորի մտքովն անգամ չէ անցնում գնալ բողոքել, թէ ինչու այդ բանւորական պահեստի բանակի անդամները խլում են իրենց, գործի կանգնած բանւորների աշխատանքները: Դա մի բնական երևոյթ է, որ ակզի ունի բոլոր ազգութիւնների ներսում, բոլոր երկրների պրօլէտարների մէջ: Ազգային մի մակարդակի վրայ կանգնած ազգային միութիւններն իրար դէմ մրցում են, բայց այդ մրցման մէջ միայն մի տարր գոյութիւն ունի, — զուտ տնտեսական տարրը:

Իսկ երբ ֆրանսիացի կամ զւիցէրացի բանւորութիւնն ըմբոստանում է ընդդէմ խտալացի բանւորների, այստեղ արդէն բացի զուտ տնտեսականը, ներս է սողոսկում և ազգային տարրը:

Ոչ, տնտեսական ազդակի մէջ երբեք չէ հալւում ազգա-

յին տարրը . նա անվերլուծելի է , որովհետև արտայայտութիւն է մարդկային գոյութեան տարբեր ձևերի : Մարդկութիւնը բաղկացած է երկու կարգ վանդակներից - ըստ երկարութեան , որ կազմում ազգերը , և ըստ լայնութեան , որ կազմում են դասակարգերը : Տնտեսական շահերն արտայայտութիւն են ըստ լայնութեան ընկած վանդակների կամ դասակարգերի , իսկ ազգային շահերն արդիւնքն ըստ երկարութեան տարածուող վանդակների :

Տիրող ազգութիւնների կեղեքող դասակարգերը շահագործում են և՛ իրենց ազգի աշխատաւորութիւնը , և՛ հսլատակ ազգերին ամբողջապէս : Իհարկէ հսլատակ ազգերից այս մէկը կարող է աւելի ենթակայ լինել կեղեքման , քան այն միւսը , կամ միեւնոյն ազգի ներսում այս ինչ դասակարգը կարող է շատ աւելի կեղեքւած լինել , քան այն ինչ դասակարգը :

Ինքնակալական ու բռնապետական ընթիւնների օրով տիրող ազգի կեղեքումն առնում է աւելի բարբարոս և շատ աւելի լիքի կերպարանք տիրւած ազգերի վերաբերմամբ , քան- , օրինակ , սահմանադրական երկրներում : Այս վերջիններում էլ այդ շահագործութիւնը յաճախ կախւած է լինում այն բանից , թէ ինչ ոգով են կազմւած պետական հիմնական օրէնքները կամ ինչ աստիճանի կուլտուրական բարձրութիւն ունեն երկրի բոլոր ժողովրդները և այլն :

Այժմ մեզ մնում է քննել մի հարց ևս : Ի՞նչ դիրք պիտի բռնէ աշխատաւորութիւնն այս տնտեսական ու ազգային շահերի պեկոծ ծովում , կամ ինչ են բուրժուական և աշխատաւորական նացիօնալիզմն (ազգայնութիւնը) ու ինտէլնացիօնալիզմը (միջազգայնութիւն) : Թողնելով աշխատաւորութեան տնտեսական շահերի խնդիրը մի այլ աշխատութեան մէջ վերլուծելու , մենք կը քննենք աշխատաւորութեան յարաբերութիւնը դէպի ազգային հարցը : Նախընթաց երեւներում յաճախ մենք յայտնել ենք մեր տեսակէտն այդ առիթով , բայց դա եղել է կցկտուր , չամբողջացած ձևով :



VI

Աշխատաւորական եւ բուրժուական տեսակէտները միջազգայնութեան եւ ազգայնութեանց վրայ :

Երբ մենք քննում ենք երկու կամ աւելի ազգերի յարաբերութիւնները , այնպիսի ազգերի , որոնց մէջ կան տիրւող եւ տիրող ազգեր , - մի խումբ մարդկանց՝ ենթակայ մի այլ խմբի , չը պէտք է մտաւանանք , որ բացի այդ ազգային զանազանաւորումը , այդ ժողովրդների ներսում իսկ գոյութիւն ունի մի այլ շերտաւորում եւս , - դասակարգերը : Տիրող , կեղեքող , ազգի մէջ եւս , լնչպէս եւ կեղեքւողների կամ ենթակայ ազգերի մէջ , գոյութիւն ունեն դասակարգեր - կեղեքողներ եւ կեղեքւողներ : Ազգութիւնների հալածման գործում այդ դասակարգերից ո՞րն է , որ օգտուում է ամէնից աւելի եւ ո՞րն է , որ մնասո՞ւմ է ամէնից առաւել : Այդ հարցը երկու պատասխան ունենալ չէ կարող : Օգտւում են բուրժուազին , հողատէրերը , հողւորականները եւ պաշտօնէութիւնն իրենց հետ ունենալով մտաւորականութեան սողուն մասը կամ , լնչպէս պրօֆէսօր Զօմբարտն է նրանց անւանում , - բուրժուազանմանները (բուրժուազօիդներ) :

Տուժում են ամէնից առաւել պրօլետարիատն ու աշխատաւոր գիւղացիութիւնը թէ տիրող եւ թէ տիրւած , հալածւած ազգերի մէջ :

Տիրող , կեղեքող ազգի բուրժուազիան - մանաւանդ խոշոր կապիտալիստներն , անպայման օգտւտ ունեն ազգային առաւելակալ դրութիւնը , ազգային քէնն ու հալածանքը պահպանելուց : Դրանով բարժուազիան ձեռք է բերում որոշ արտօնութիւններ թէ գործարաններ բանալու , թէ մենաշնորհներ ու առաւելեալ այլ տեսակի պայմաններ իր համար ստեղծելու տեսակէտից : Վերջապէս՝ իր սեփական ազգի պետական իշխանութեան տակ որքան աւելի երկրներ ու ազգեր գտնուեն , այնքան աւելի նրա շուկան լայն կը լինի : Նա պիտի պահանջէ , որ բոլոր հալատակ ազգերը խօսեն տիրող ազգի , իր սեփական ազգի լեզուով . նա պէտք է կողմնակից լինի դպրոցների ու գրականութեան հալածման փոքր , հալատակ ազգերի վերաբերմամբ . կարճ՝ նա պիտի լինի կողմնակից կլանելու , աստիճիլեացիայի , կուղէ կուլ-

տուրական ճանապարհով, կուղէ դա լինի «հրով ու սրով»: Նրա կապիտալիստական շահն այդ է պահանջում:

Ազնւականութիւնը, պաշտօնէութեան և մտաւորականութեան մի մասը նոյնպէս ձգտում են իրենց ազգի պետութեան կենսորոնացած ամբողջութիւնը պահպանելու, չը թող սալու ոչ մի օրէնադրական և նոյն իսկ վարչական լայն ապակենտրոնացում: Նրանք էլ կրանման, աղղային հալածանքի, մի հօտ և մի հովիւ դարձնելու եռանդուն կողմնակիցներ են, որովհետեւ նրանց շահն այդ է պահանջում: Նրանք ստանում են չաղ-չաղ պաշտօններ, նրանք տեղաւորում են իրենց մտաւոր ու հեռաւոր աղղականներին ու բարեկամներին: Նրանց մէջ յաճախ, շատ յաճախ լինում են այնպիսիները, որոնք իրենց մայրենի նահանգներում անկարող լինելով մրցման դիմանալ իրր անընդունակ, բթամիտ, գուցէ և իրր անբարոյական անհասներ, դալիս են տիրւած նահանգների, տիրւած հպատակ աղգերի մէջ բաղդ որոնելու: Եւ դանում են այդ բախար, դա շօլլինիզմն է, բուրժուական ու բիւրօկրատիական նայիօնալիզմը: Նրանցից բարձրները հանդիսանում են որոշ օտարակեր քաղաքականութեան մղիչ ու ղեկավար, իսկ հսկայեական մեծամասնութիւնը — լսկ գործիքներ, բարձրերի ցանկութիւնը լաւ ըմբռնած հաւատարիմ ծառաներ, որոնք ուղում են՝ բարձրերի կամքը կատարել, որ առաջ գնան պաշտօնի մէջ, նիւթապէս բարգաւաճին: Մի պրիստաւ կամ նահիէ միւտիւրի, մի ողորմելի անընդունակ մարդ, յանկարծ տկանում ես, առաջ գնաց. եղաւ գաւառապետ, միւթասէրիֆ, նահանգապետ, վալի... ինչո՞ւ. որովհետեւ հպատակ աղգերի «աղղային յեղափոխական» շարժումները լաւ է դասել, նոյն իսկ յաճախ չեղած տեղից ստեղծել է հրէական, լեհական, հայկական, բօլղարական, այրանական կամ վրայիական «ապստամբութիւն», գաղանի ժողով, կօմիտէ, որպէսզի հաճելի երևայ վերևում նստածներին, որպէս զի առաջ գնաց իր պաշտօնում: Նա գիտէ, որ աղնիւ ճանապարհով չէ կարողանալու բարձրանալ, որովհետեւ անընդունակ է. եթէ ընդունակ լինէր, մայրենի նահանգներից չէր դուրս գայ գործ որոնելու ծայրագաւառներում: Մնում է նրա համար մի կարճ ուղի. ստել, զրպարտել, հալածել, ձգտիլ կեանքի մէջ, նոյնիսկ չե-

զած տեղում , գանել այն , ինչ որ հաճելի է վերիններին : Այդպիսի պաշտօնէութեան ամբողջ լէգիօններ կային Գոլիցինեան ըէժիմի օրով կուկասում և առհասարակ Ռուսիայում Պլէվէյեան ըէժիմի ժամանակ , իսկ թիւրքիայում Համիտի օրով ու այսօր էլ . . . Նրանց թիւն այսօրէլ նւաղ չէ Ռուսիայի և դեռ թիւրքիայի բոլոր անկիւններում :

Ապակենտրոնացումը , տիրւած աղգերի ինքնավար վարչական սխառէմը նրանց համար ձեռնառու չէ , որովհետև սատիկանութիւն , դատարան , պաշտօնէութեան խոշոր մեծամասնութիւնը - բացի մի քանի կարևոր և համապետական նշանակութիւն ունեցող պաշտօններէ , - կախւած կը լինի տեղական ժողովրդների ընտրութիւնից՝ թէ տեղական լայն ինքնավարութեան և թէ մանաւանդ , աւտօնօմիայի ու Ֆէդէրացիայի ժամանակ : Տեղական ինքնավարութեան մէջ անգամ պաշտօնէութեան որոշ մասն ընտրովի է և ոչ նշանակովի : Եւ որքան լայն ու արմատական լինի տեղական ինքնավարութիւնը , որքան նա մօտենայ անգլիական self - government - ին , այնքան աւելի պաշտօնէութիւնն ընտրովի կը լինի : Իսկ ուր կայ ընտրական սկզբունք , այնտեղ , բնականօրէն , ընտրում են , փոքրից սկսած մինչև ամենաբաժր պաշտօնների համար , տեղացիներ - այնպիսի մարդիկ , որոնք ամէնից աւելի լաւ դիտեն , ծանօթ են տեղական բոլոր գոծերին ու գործիչներին : Վարչական այդ ապակենտրոնական լայն սխառէմը մնաս է պաշտօնէութեանը (բիւրօկրատ) ու ադնականութեանը , և նրանք դէմ են թէ այդ սխառէմին և թէ ամէնից աւելի կռանդով այդ սխառէմը պահանջող տիրւած աղգութիւններին : Չէ՞ որ վարչական և օրէնադրական ապակենտրոնացում պահանջողների գլխաւոր հիմքերից մէկն էլ աղգերի բաղմաղանութիւնն է : (*)

(*) Եթէ մենք ասում ենք , որ վարչական եւ օրէնադրական ապակենտրոնացումն գլխաւոր հիմքերից մէկն էլ ազգերի բաղմազանութենն է , իհարկէ դա չէ նշանակում , որ ուրիշ հիմքեր չը կան . մանաւանդ դա չէ նշանակում , որ եթէ մի ընդարձակ պետութեան մէջ ապրի լոկ մի ազգ , այդ պետութեան վարչութեան եւ օրէնադրութեան մէջ թազաւորելու է անտուտ ցենսրալիզմը : Միեւնոյն ազգի այս ու այն գաւտում ու նահանգում ապրող մասերի շահերը - թէ նիւթական , թէ մսաւոր , բարոյական ու գեղասիրական , - պահանջում են կրկին ապակենտրոնացում :

Բուրժուազիայի, ազնւականութեան, պաշտօնէութեան և մտաւորականութեան շահերի պահանջած այդ ազգային հալածանքի արդիւնքները լինում են հալածւողների մէջ դիմադրութիւն, գաղտնի կազմակերպութիւններ յեղափոխական, երբեմն նոյն իսկ սեպարատիստական (անջատական) ձգտումներով: Սկսում է հալածանք վերելից, դիմադրութիւն ներքելից: Տիրւած ազգերի աշխատաւորութիւնը, որ ամէնից աւելի դաժանօրէն է զգում աիրողների մտրակի հարւածները, յաճախ ստիպւած է լինում միանալու իր սօցիալական հակառակորդի- իր ազգի բուրժուազիայի հետ, մի բոլի մտանալով իր դասակարգային աշխատաւորական ձգտումները, որպէսզի կռիւ մղէ աիրողների շօլլինիստական, կլանող, հալածող քաղաքականութեան դէմ: Տուժում է հալածւող ազգի աշխատաւորութիւնը, նա տուժում է կրկնակի, - թէ իբր կեղեքւող - զուտ աշխատաւորութիւն և թէ իբր հալածւող ազգի անդամ:

Եւ այս վերջին կեղեքումն ու հալածանքը նա երբեմն աւելի ցաւազարօրէն է զգում, քան ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհում այսօր ընդհանուր դարձած բուրժուական կեղեքումը: Նա իրան զգում է կրկնակի բռնի տակ և աւելի է ատում այն բռնը, որ իր նման միւս աշխատաւորները չունեն, այլ ունի ինքը և իր նման մի քանի ուրիշ դժբախտ ազգերի աշխատաւորներ:

Տիրող ազգն սկսում է հալածանքը, աիրւածները դիմադրում մեն: Լինում են զոհեր, բանտերը լցւում են, տքսորաւայրերը հեծում այդ «այլազգիների» ոտերի տակ, կախաղանները ցցւում են, գնդակահարութիւնները յաճախանում... Երկու կողմից արւող զոհերն աւելի ևս կատաղցնում են կռող կողմերին: Ներս է մտնում արւած զոհերի վրէժը լուծելու կատաղի ծարաւը: Երկու կողմերի մէջ անդունդն օր օրի վրայ աւելի և աւելի լայնանում է:

Իսկ ո՞վ է կռիւ մղում հալածւող ազգերի դէմ: Մենք տեսանք, որ հալածւողների կողմից կռւում են համարե՛ա՛ բոլոր դասակարգերը, ամբողջ ազգը, թէ և կռւի բոլոր Ֆիզիքական ծանրութիւնը համարե՛ա՛ ամբողջապէս ընկնում է կրկին աիրւած ազգի աշխատաւոր մեծամասնութեան վրայ, թէ իբր

իր կաշու վրայ ազգային հալածանքի մտրակն աւելի ցաւալիօրէն զգացողի և թէ իբր աւելի կուտղ, Ֆիզիքական ոյժի, գուցէ նաև իբր շատ աւելի կանոնաւոր սեփական կազմակերպութիւն ունեցողի : Առշոր բուրժուազիան կամ ամէնեւին չէ խառնուում կամ նայաստում է այդ կուլին դրամով և երբեմն էլ բարոյական խրախուսանքով : Քիչ է պատահում, որ նա հանդիսանայ իբր Ֆիզիքական - մարտական ոյժ : Իսկ մանր բուրժուազիան, որ սգում է ազգային հալածանքի և նիւթական, և՛ բարոյական դառնութիւնը, հանդիսանում է անպայման, իբր սրտանց մասնակից ու ներշնչող այդ կուլի :

Տիրող ազգերի կողմից ներշնչողներ հանդիսանում են վերևում յիշուած կեղեքող խաւերը - բուրժուազիան, աղնւակահութիւնը, պաշտօնէութեան և մտաւորականութեան մի մասը : Իս ո՞վ է տանում իր ուսերի վրայ կուլի հակայեական բնուր, մանաւանդ երբ յարաբերութիւնները սրւում, յաճախ բացարձակ ապրտամբութեան ձևեր են առնում : Ի՞նչ կասկած, որ այդ անաւեր ներքին կուլի ամբողջ դառնութիւնն ընկնում է տիրող ազգի աշխատաւորութեան վրայ : Նա է որ լցնում է հպատակ ազգերի ապսամբութիւնները դասող բանակների շարքերը . նա է, որ տալիս է հպատակ ազգի հողին հանող սատիկանութեան հասարակ անդամներին ահաբեկիչների, դաշոյնի ու դժնդակի համար նիւթ ծառայող թշուա սատրին պաշտօնեաներին, որոնք ամենեւին չրմբոնելով կատարող դէպքերի ներքին իմաստն, ստիպւած են դնալ առաջ, դնդակի ու դաշոյնի, ուումբի ու սրի բերան, որովհետև դինւոր են, սատիկանական սատրին ծառայող, պարտաւոր են հնազանդւել . . .

Այսպիսով՝ տիրող ազգի աշխատաւորութիւնն էլ կեղեքման կրկնակի բնուի է ենթակայ . նա կեղեքւում է նախ իբր աշխատաւոր՝ իր սեփական ազգային բուրժուազիայից, և երկրորդ՝ իբր ճնշման գործիք նոյն բուրժուազիայի շահերը պաշտպանող պետութեան ձեռքում :

Դրութիւնը կատարեալ ողբերգական է, մանաւանդ եթէ աշխատաւորը գիտակից է, ընդունակ է ըմբռնելու կենսական երևոյթների աստառները : Նրան կեղեքում են գործարաններում նրան կեղեքում են մայր երկիրը մշակելիս, իսկ միևնոյն ժա-

մանակ նրան քշում են պատերազմի արտաքին թշնամու դէմ, որովհետեւ տիրոջ, իրեն կեղեքող դասակարգերի շահն այդ է պահանջում: Վերջապէս նրան քշում են «ներքին թշնամիների» դէմ — ճնշած ազգերի պրօլետարիատի դէմ, յաճախ, այո՛, իր սեփական ազգի աշխատաւորութեան ըմբոստացած մասի, իր հետ միասին երէկ գործարանում հաւասարապէս քրտինք թափող ընկերոջ դէմ: Ու նա ստիպւած է գնալ, գնդակահարել, սպանել իր նման աշխատաւորին, իր նման կեղեքողին. իր հօրը, իր եղբօրը զսպել այն շարժումը, որն անպայման իր սեփական օգուտն էլ է պաշտպանում: — Ահա ողբերգութիւնը:

Ակներե է այդ բոլորից, որ տիրող, կեղեքող դասակարգերի հայրենասիրութիւնը, նրանց նացիօնալիզմը տիրապետող, ճնշող, հալածող է այլազգիներին, հպատակներին: Բուրժուական նացիօնալիզմը յարձակողական կամ ազրէսիվ է: Նա չէ ձանաչում ուրիշ աւելի բարձր, կամ գոնէ իրեն հաւասար մի որեւէ այլ ազգութիւն: « Deutschland uber alles » — « Գերմանիան ամէնից բարձր », ասում է գերման բուրժուան: Այդ նոյնն են ասում ու մտածում բոլոր տիրող ազգերի բուրժուաները. թերեւս նոյնն են մտածում իրենց սրտի խորքում նաև տիրւած, հալածւած ազգերի բուրժուաներն էլ, բայց չեն համարձակւում արտայայտել . . .

Բուրժուազիան տիրող ազգի գրկում և՛ կեղեքում է իր ազգի աշխատաւորութեանը, և՛ յանուն հայրենիքի ու ազգի, քշում է այդ աշխատաւորութեանը դէպի ներքին ու արտաքին կռիւ, դէպի սպանդանոց, իհարկէ, կրկին իր (բուրժուայի) սեփական շահերը պաշտպանել տալու համար:

Ուրեմն՝ տիրող ազգի աշխատաւորութեան անմիջական պարտականութիւնն է իր բոլոր ուժով դիմադրել այդ ազգային հալածանքներին, բուրժուազիայի դիմակաւորւած ձգտումներին թէ ներքին և թէ արտաքին թշնամիների վերաբերմամբ: Նրա անմիջական պարտականութիւնն է ուժեղ կազմակերպութիւն ստեղծել և ամէն անգամ կատաղի հարւած տալ բուրժուազիայի թէ դասակարգային և թէ ազգային կեղեքման կրկնակի սկզբունքներին: Դրանով նա փրկած կը լինի թէ իրեն, այսինքն տիրող ազգի աշխատաւորութեանը և թէ տիրւած ժողովրդների

աշխատաւորութեանը, որովհետեւ վերջ կը դնէ ազգային հալածանքին և այդպիսով կազատէ հալածւած ազգի աշխատաւորութեանը սեփական ազգային բուրժուազիայի հետ միասին գործելուց, միասին — իբր մի ազգային օրգանական ամբողջութիւն՝ կազմակերպելուց: Հալածւած ազգի աշխատաւորութիւնը, ազատելով ազգային հալածանքի ու ազգային ինքնապաշտպանութեան մղձաւանջից, կազմակերպուում է զուտ դասակարգային կուլի համար, ուժեղացնում է ամբողջ երկրի աշխատաւորական սօցիալիստական շարժումը, դիւրացնելով ամբողջ ազգի աշխատաւորութեան — միջազգային աշխատաւորութեան ազատագրման գործը:

Այո՛, աշխատաւորութեան շահը հրամայօրէն պահանջում է ոչնչացնել ազգային հալածանքը, ազգային կուլիներն ու ներհակութիւնները: Միայն վերացնել ոչ թէ ջնջելով հակառակորդի ազգութիւնը, ինչպէս այդ պահանջում է բուրժուազիան կամ բուրժուական նացիօնալիզմը, այլ ոչնչացնել հալածանքը, վերացնելով հալածանքն իսկ, ջնջելով ազգային կուլը և անդը դնելով ազգերի համերաշխութիւն և ինքնավարութիւն:

Այսպիսով բուրժուական նացիօնալիզմին դէմ է դուրս գալիս աշխատաւորական նացիօնալիզմը, որի սկզբունքն է ազգերի համերաշխութիւն, ազգերի եղբայրական կենսակցութիւն, ինքնավարութիւն և դաշնակցութիւն: Նա պահանջում է վերացնել ազգային հարցը, տալով ամէն մի ազգի լայն ազգային ազատ իրաւունքներ, չը ջանալ կլանել նոյն իսկ ամէնաչնչին ազգային միութիւններն, այլ թողնել նրանց ինքնուրոյնաբար զարգանալու, աշխատելով բոլոր ազգերի ներսում կազմակերպել աշխատաւորներին ընդդէմ կեղեքումի և կուլ մղել յանուն սօցիալիզմի:

Աշխատաւորական ազգայնութեան և միջազգայնութեան հիմնական սկզբունքն է «leben und beben lassen» — «ապրել և թողնել ապրելու» բոլոր ազգերին իբր ազգ, մտածելով լոկ դասակարգային կուլի մասին:





Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ա Ր Ծ Ի Ի Ժ Ո Ղ Ո Վ Ր Դ Մ Ա Կ Ա Ն Գ Ր Ա Վ Ա Ճ Ա Ռ Ա Ն Ո Տ Ի

«Մասենաւար Ազդակ»

	Ղ Ր Ա Ն Օ
1. Կարմիր Լուրեր Բարեկամէս, Սիամանթօի	3 50
2. Հանի Բէգ, Վրթանէս Փափազեանի	6 —
3. Յեղին Սիրօր, Դանիէլ Վարուժանի	9 —
4. Յայգալոյս, Ռուբէն Զարդարեանի	7 50
5. Թայիս, Անարոլ Ֆրանսի քարգւ. Շ. Մ.	7 —
6. Սանթօ, Վրթանէս Փափազեանի	5 —
7. Արու Լալա Մահարի, Ա. Իսահակեանի	2 50
8. Մայրը, Ղ. Մելոյեանի	4 —
9. Վերծին, Լեւոն Շանթի	6 —

«Կարմիր Տեսրակներ»

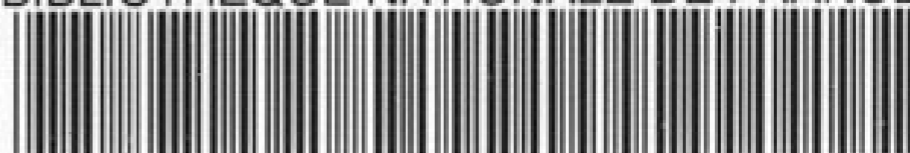
1. Մեր Հաւատամքը, Ասովի	4 —
2. Դրուագներ Սասունի Կռիւներէն, Սեպուհի	2 —
3. Նոր Կեիս, Նոր Արժէքներ, Գեղամ Վօթ	3 50

«Հասարակագիտական Մասենաւար»

1. Ի՞նչ է Ազգութիւնը, Գ. Խաժակի	6 —
---	-----

Գին 6 Ղր.

BIBLIOTHEQUE NATIONALE DE FRANCE



3 7513 02061082 9